

LYSSNADE MEDIERNA PÅ ANVÄNDARNAS KRITIK?

*Användarnas ombudsmän
samt kampen om kommentarsfälten*

2020

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2020

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2020

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

Redaktör:

Torbjörn von Krogh, fil dr
torbjornvonkrogh@gmail.com

Redaktionsgrupp:

docent Jonas Harvard
Tobias Lindberg, fil dr
docent Kristina Lundgren
Gunilla Lundström, fil dr
docent Birgitta Ney
docent Birgit Petersson

Mediehistorisk årsbok 2020
Torbjörn von Krogh (red)

Vinjett-teckningar omslag och titelsida: Björn Berg
Omslagets framsida: vinjetter från *DN*, *SvD* och TV4
Omslagets baksida: foto privat

© Författarna och Svensk Mediehistorisk Förening
Eftertryck utan författarnas och föreningens medgivande förbjudes

ISSN 0282-020X

Produktion: eddy.se ab, Visby 2020
Tryck: Bulls Graphics AB, Halmstad 2020
Utgivare: Svensk Mediehistorisk Förening
www.mediehistoria.se

Föreningen Sveriges tidningsmuseum 1947–1948
Föreningen Sveriges pressmuseum 1948–1960
Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum 1961–1974
Föreningen Pressarkivets vänner 1975–1999
Svensk Presshistorisk Förening 1999–2018
Svensk Mediehistorisk Förening 2019–

Innehåll

Förord 7

Tema: Användarombud och användarkommentarer

Torbjörn von Krogh

Ombud för goda relationer – och ibland även för kritik 9

Torbjörn von Krogh

Bengt Erlandssons uppdrag – ta läsarnas parti mot *SvD* 25

Janne Andersson

Förnedrings-tv och reklam när tittarna klagade på TV4 37

Lilian Öhrström

Framgångar och besvikelser som läsarombudsman på *DN* 47

Åke Pettersson

Lyssnarkontakt – Sveriges Radios alternativ till andras
ombudsmän 69

Anette Novak

Från medskapande med läsarna till måltavlor
för manipulation 83

Gustav Hjörn

Ny teknik identifierar hatiska kommentarer 97

Ann Öhrberg

Anna Margareta von Bragner (gift Momma):
Sveriges första kvinnliga tidskriftsförfattare 105

Christine Sandal

Gränslös mediering: Tidskriften *Efteråt?*
och andekommunikation 1890–1920 123

Ann-Katrin Hatje

”Skägg’ i rätten bestred skymf av nattvarden” 139

Fredrik Stiernstedt & Anne Kaun

Hallbladet – fängelsetidningen som ibland tog sig
över muren 155

Svensk Mediehistorisk Förening

Verksamhetsberättelse för året 2019 177

Medlemsförteckning 2019 182

Förord

Förra årets minitema om redaktionell transparens var en nyordning i årsbokens då 36-åriga historia. Det var intressant att ta ett aktuellt ämne och försöka ge det en historisk inramning. Det tematiska greppet blev väl mottaget – i varje fall att döma av de reaktioner som nådde mig som redaktör.

Tematanken lever vidare i denna 37:e utgåva av årsboken. Ämnet gäller en aspekt av förhållandet mellan medierna och deras användare, nämligen redaktionernas intresse för och inställning till läsarnas åsikter om det redaktionella innehållet. Denna gång bygger det tematiska mera på en belysning av medieformernas bredd med press, radio, tv och nät under 2000-talet än på en fördjupande tillbakablick i dagspressens historia.

Temasektionen innehåller texter om läsarnas ombudsman på *Dagens Nyheter*, om läsarkontakter och läsarombud på *Svenska Dagbladet*, *Sydsvenskan* och *Göteborgs-Posten*, om tittarnas ombudsman på TV4 och om sektionen för lyssnarkontakt på Sveriges Radio. Två ytterligare texter behandlar hanteringen av användarnas kommentarsfält på nätet.

Bidragen saknar inte analytiska inslag men ska främst ses som vittnesmål från dem som själva varit med om att utforma mediernas praktik på området.

De som skriver är Lilian Öhrström, tidigare läsarombudsman på *DN*, Janne Andersson, tidigare tittarombudsman på TV4, *Lyssnarkontakts* tidigare ansvarige Åke Pettersson, tidningen *Norrans* chefredaktör 2009–2012 Anette Novak och företaget Ifrågasätts vd Gustav Hjörn. Deras vittnesmål förtjänar att föras vidare till framtidens praktiker och forskare.

Att temat fortfarande är relevant visas bland annat av en kolumn i *DN* (5 september 2019) av källkritikens främjare Jack Werner med rubriken ”Därför behöver Dagens Nyheter en läsarombudsman”. Det är en funktion som bör återinföras anser han, ”inte minst för att ge den svenska journalistikens ödmjukhet ett hett efterlängtat ansikte”.

Förutom temaartiklarna om pressens, radions, tv:s och nätets moderna historia innehåller årsboken (i mitt tycke) oombärliga texter om 1700-talets Anna Margareta von Bragner (gift Margareta Momma), om andekommunikationens infrastruktur runt förra sekelskiftet med utgångspunkt i tidskriften *Efteråt?*, om radiosatirens betydelse för trosfriden 1963/64 och om fängelsepublikationernas storhetstid under senare hälften av 1900-talet. Välbekomme!

Efter tre innehållsrika år som årsboksredaktör tackar jag för mig och önskar min efterträdare på posten Anders Franck lycka till med framtida årgångar.

Torbjörn von Krogh, årsboksredaktör

Torbjörn von Krogh

Ombud för goda relationer – och ibland även för kritik

Läsarnas ombudsmän eller läsarnas redaktörer, företeelsen som gick ut på att lyfta fram och hantera läsarnas klagomål infördes på tidningsredaktioner i USA i slutet av 1960-talet och spreds sedan vidare till andra mediekkanaler och andra länder.

Torbjörn von Krogh tecknar en bakgrund och gör även ett nedslag i användarkommentarernas näthistoria.

Läsarombudsmännen ingår i en lång tradition av åtgärder från pressens sida för att vårda sin relation till läsarna; att motverka kritik, öka sin trovärdighet och höja förtroendet. Etikforskaren Stephen Ward går tillbaka till de första regelbundet utgivna veckotidningarna i London när han i boken *The invention of journalism ethics* spårar den nutida medieetikens ursprung. De första veckotidningarna kom 1620. Kritik mot konkurrerande blad för brister i rapporteringen infördes från 1622, kritiska läsarbrev från 1624 och redaktionella rättelser från 1626 (Ward, 2004; Starr, 2004; Stephens, 1997). I och med att tidningarna

nu återkommande skulle möta sina läsare blev det viktigt att etablera ett förhållande till dem. 1500-talets nyhetsböcker var engångsföreteelser och skapade inga sådana band mellan utgivare och läsare.

... en återkommande relation med en igenkännlig publik är av avgörande betydelse för att utveckla en känsla av journalistiskt åtagande och ett engagemang för normer och pålitliga arbetsmetoder.

(Ward, 2004:99)

Under journalistikens utveckling och sedermera professionalisering har många olika metoder föreslagits, testats och ibland övergivits för att stimulera yrkesetik och hålla efter övertramp. Sammanslutningar för publicister inrättades med början under senare hälften av 1800-talet, etiska riktlinjer vid sekelskiftet och opinionsnämnder (press councils) för ungefär hundra år sedan. Som en tidig föregångare till vår tids läsarombud anges Pulitzer-tidningen *New York Worlds* "Bureau of Accuracy and Fair Play" (avdelningen för noggrannhet/exakthet och rent spel/rättvisa) som verkade 1913–1931¹. Målsättningen var att "främja noggrannhet och rent spel, att rätta slarvfel och att utmönstra påhittade historier och bedragare" (... to stamp out fakes and fakers) (Nemeth, 2003:23).

Reklamationer

Avdelningen har jämförts med reklamationsavdelningen på ett varuhus. Den tog emot klagomål från läsarna, gjorde utredningar, föreslog rättelser och ursäkter, överlämnade underlag till redaktionsledningen för sanktioner mot slarviga reportrar (från avsked till reprimander) och underrättade anmälarna vad

¹ 1931 sålde familjen Pulitzer *New York World* till tidningskedjan Scripps-Howard, som slog ihop tidningen med egna *Evening Telegram* till *New York World-Telegram*.

som hänt med deras klagomål (Marzolf, 1991:66–68). Ämnena varierade från felstavade namn, kränkningar av personer till bristfällig rapportering om presidentvalskampanjer.

1931 gjorde avdelningen en sammanställning av sin verksamhet som visade att stämningsansökningar på sammanlagt 1,2 miljoner dollar hade avgjorts med en tiondel av den begärda summan och tog åt sig förtjänsten av prutningen. Avdelningschefen basade även över juristerna som hanterade förtalsanmälningarna mot tidningen. 1914 hade dagstidningar i Philadelphia, Minneapolis och Sacramento följt Pulitzer-tidningen i spåren och öppnat egna avdelningar (Nemeth, 2003).

I Tokyo inspirerades tidningen *Asahi Shinbun* 1922 till en egen variant, en kommitté tillsattes för att ta emot och utreda klagomål från läsarna. 1938 inrättade Tokyotidningen *Yomiru Shinbun* en särskild avdelning för ändamålet som 1951 utvidgades till en ombudsmannakommitté med 28 inspektörer. Ursprungligen var arbetet ett helt internt kvalitetsarbete som inte redovisade kritiska utvärderingar av redaktionens arbete i offentligheten, men från 1980-talet har systemet blivit mera öppet (Maezawa, 2003).

Sjunkande kvalitet

År 1943 tillsatte medieägaren Henry Luce, ägare till tidskrifterna *Time* och *Life*, en privat utredning om förutsättningarna för mediernas frihet i framtiden i USA. Syftet var bland annat att få fler argument mot statliga ingripanden i mediesektorn. Rektorn för Chicagos universitet Robert Hutchins samlade en skara mycket framstående manliga akademiker med olika inriktningar som 1947 publicerade en rapport med hård kritik mot ökande ägarkoncentration i medierna och sjunkande kvalitet på innehållet; *A free and responsible press*² (Leigh, 1947). Pressen var i fara eftersom den inte förmedlade den kvalifi-

² ”Press” används här som begrepp för massmedier.

cerade och allsidiga rapportering som invånarna i ett alltmer komplext samhälle behöver. Pressen måste ta ett större ansvar för det de publicerar; endast en ansvarig (accountable) press kan vara en fri press hette det. Självreglering, självkritik och kritik av andra medier applåderades.

We recommend that the members of the press engage in vigorous mutual criticism. ... its members must discipline one another by the only means they have available, namely, public criticism.

(Ibid.:94)

Kommissionen rekommenderade alltså kraftfull ömsesidig kritik inom medierna. Offentlig kritik är det enda tillgängliga verktyget för att disciplinera varandra hette det. Bredast möjliga diskussion om mediernas innehåll rekommenderades, för om inte pressen tog sitt sociala ansvar skulle samhället vara tvunget att ingripa förutspådde kommissionen.

Fördömd rapport

Utredningen mötte nära nog noll förståelse från pressens ledare. Den stora merparten av mediernas ägare och utgivare fördömde rapporten i starka ordalag som försåtlig, felaktig och farlig. Akademikerna i kommittén var totalitära tänkare, utan kontakt med verkligheten. ”Professors Blindly Try to Curb Press by Regulations to End All Our Liberties” var en rubrik i *The Knickerbocker News*, en tidning i delstaten New Yorks huvudstad Albany (Pickard, 2015:179).

Alla journalister var dock inte negativa till Hutchins slutsatser. Norman E. Isaacs berättar i sina publicistiska memoarer hur han som redaktionschef på *St. Louis Star-Times*, 39 år gammal, skrev en positiv krönika om rapporten och sedan blev utskälld av tidningens rasande utgivare/ägare för att ha gått emot utgivarens intressen (Isaacs, 1986:103). Isaacs personi-

fierade några av de försök som därefter gjordes för att pröva reformer i Hutchins-kommissionens anda i USA. Som chefredaktör för *Courier-Journal & Louisville Times* i Louisville, Kentucky, försökte han vid mitten av 1960-talet utan framgång att stimulera organisationer och individer utanför tidningarna i Louisville till att starta en opinionsnämnd (press council) för att hantera klagomål mot de lokala medierna.

Ombudsman föreslås

I slutet av 1960-talet växte kritiken mot de etablerade medierna i USA. Rapporteringen om Vietnamkriget sågades från vänster och skildringen av regeringspolitiken attackerades från höger av bland andra republikaner runt president Nixon, Spiro Agnew var ett framträdande namn.

Våren 1967 publicerades flera artiklar i amerikanska tidskrifter som föreslog någon variant av läsarombudsman, antingen med rötter i spridningsområdet eller inom journalistiken. Den biträdande chefen för *New York Times* ledarredaktion, A.H. Raskin, menade i *NYT Magazine* att varje dagstidning har behov av en avdelning för intern kritik som granskar alla rutiner och regler på nytt vad gäller rättvis och rimlig rapportering.

Avdelningschefen bör ges tillräckligt med oberoende från redaktionen för att kunna tjäna som ombudsman för läsarna, samt förses med auktoritet att åtgärda välgrundade klagomål och föreslå mer effektiva metoder vad gäller tidningens bevakning av lokalsamhället ...

(Raskin, 1967)

Kroken som Raskin hängde upp sin långa artikel på var nedläggningen av tidningen *New York World Journal-Tribune*³, den

³ Tidningen hade skapats året innan, 1966, genom att de tre tidningarna *Journal-American*, *World-Telegram and Sun* och *Herald Tribune*, som alla i sig var resultat av flera sammanslagningar, slogs ihop.

fjärde tidningsdöden i New York under fyra år. Han trodde inte att tidningsdöden berodde på fackföreningarnas strejker, televisionens expansion eller de välbärgade läsarnas flykt till villaförorterna utan lanserade en egen teori: pressens självgodhet.

Det verkliga långsiktiga hotet mot Amerikas dagstidningar ligger enligt min mening i den orubbliga självgodhet som deras utgivare och redaktörer uppvisar, mig själv inräknad. Av alla institutioner i vårt hejdlöst självbelåtna samhälle är ingen så hemfallen åt självrättfärdighet, självnöjdhet och självberöm som pressen.

(Ibid.)

Raskin redovisade kritiska vittnesmål om pressens ytliga och ibland missvisande rapportering från framträdande företrädare för olika sektorer i samhället. Han ville utmana självgodare redaktörer och utgivare som påstod att kvaliteten visst är god och som tvärtom menade att det är kritikerna det är fel på, det är de som okunniga och orättvisa. Raskin hävdade att många ämnen hanterades slentrianmässigt på redaktionerna utan att gå på djupet med problemen där nyanserna finns. Reportrarna borde utmanas att lägga rutinerna åt sidan och använda sina hjärnor mer. Han refererade bland andra till Ben Bagdikian, en mediekritisk journalist som samma vår i *Esquire* och *Columbia Journalism Review* pläderat för att en representant för lokalsamhället skulle kunna fungera som läsarnas ombudsman i en tidnings styrelse. Raskin citerade Ben Bagdikian liknelse:

... att försöka arbeta som en förstklassig reporter på en genomsnittlig amerikansk dagstidning är som att försöka framföra Bachs Matteuspassion på ukulele.

Raskins recept var att förbättra kontakterna med den engagerade men bekymrade – och på många sätt kunniga – delen av läsekretsen. Vi bör lyssna på deras oro, försöka förstå deras

A newsmen's critique of the press

What's Wrong With American Newspapers?

By A. H. RASKIN

THE death of the short-lived World Journal Tribune, New York's fourth journalistic casualty in four years, has renewed the personal search for the killers of the American press. I have my own pet suspect, one I consider more lethal than anyman labor-management relations, the movement of the wind-blows from outer city to suburb, the upsurge of television and news magazines or any of the other more potential causes of death in the recent rewrite in New York.

The real language manual to America's daily newspapers, in my judgment, lies in the unbalanced mixtures of their publishers and edi-

A. H. RASKIN is assistant editor of the editorial page of The Times.

tors, myself included. Of all the institutions in our immediately complacent society, none is so addicted as the press to self-righteousness, self-criticism and self-congratulation.

That, needless to say, is a personal view, not widely shared by my colleagues. At the risk of sounding Irish blarney in my strong self-imagines, I feel there is a need in every paper for a Department of Internal Criticism to put all its standards under re-examination and to serve as a public protector in its day-to-day operations.

The press prides itself—as it should—on the vigor with which it re-creates manufactory in government, unions and business, but its own independence escapes both its owners and its critics. The credibility gap is not a White House exclusive; it also separates press and people. There is

disturbing skepticism among large groups of readers, including many of the best educated and most intellectually alive, about whether what they read in their newspapers is either true or relevant.

It is easy enough to shrug off the demands of public skepticism chronically, convinced that they are instinctively appreciated by their journalistic associates. Obviously so correspondents or editors will feel obliged to look up his typewriter when President Johnson grumbles that "there is something about our open society that gives the glow to what went wrong instead of what went right." Or even when Vice President Humphrey weeps over the image of America the world gets from press preoccupation with air bombing in North Vietnam and race riots at home.

But it is harder to sustain the observation of Ted Sorensen after returning to private life: "In the White House I feel sorry for those who had to make judgments on the basis of daily newspapers. There's a large difference between reading statements in cables and intelligence reports and sitting in your living room reading the papers. Now I'm one of those guys sitting in his living room reading the papers and I feel more acutely aware of the difference." An early footnote comes from another refugee from the White House, Arthur M. Schlesinger Jr. He told the American Historical Association that, after being in on the making of history, he could never "take the certainty of press reports on such matters seriously again. Their relation to reality is often less than the shadows

(Continued on Page 17)

"Good papers have never been more needed and it has never been harder to make papers good"

A.H. Raskin var biträdande chef för ledarredaktionen på New York Times. 11 juni 1967 publicerades hans artikel om pressens självogodhet i förhållande till läsarnas kritik. Åtta dagar senare deklarerade en tidning i Kentucky att man beslutat inrätta landets första läsarombudsman.

kritik utan att genast inta en försvarsposition och sedan sprida insikterna inom hela redaktionen. Ett sätt att göra detta på var att inrätta en särskild redaktionell avdelning med en läsarnas ombudsman i ledningen.

Louisville först ut

Den som läste A.H. Raskins artikel och snabbt tog till sig hans argument var chefredaktören Norman E. Isaacs i Louisville, Kentucky. Han hade, som tidigare nämnts, redan försökt införa reformer utifrån Hutchins-kommissionens förslag och såg här en konkret modell att pröva. Raskins artikel publicerades 11 juni 1967 och åtta dagar senare meddelade *Courier-Journal & Louisville Times* att tidningen skulle tillsätta USA:s förste läsarombudsman, en långvägare inom redaktionsledningen vid namn John Herchenroeder (Isaacs, 1986).

Isaacs beskrev senare i sina memoarer att han vid starten 1967 betonade ombudsmannens interna roll, att arbeta för att förbättra nyhetsvärderingen, ”grindvaktsfunktionen”, att lägga krutet på väsentligheter och höja kvaliteten på innehållet. Därför ingick det från början inte i Herchenroeders uppgifter att skriva en kolumn i tidningen. Det tillkom senare, efter att *Washington Post* tillsatt en ombudsman som skulle skriva en mediekritisk kolumn en gång i veckan.

En duktig ombudsman kan påtagligt höja nivån på sin tidning. En vek och blyg kan inte erbjuda mer än kosmetiska PR-insatser. Jag är numera övertygad om att en regelbunden ombudsmannakolumn är ett värdefullt redskap för att utmana ängsliga redigerare och för att uppmärksamma redaktionsledningar på svagheter i deras sätt att värdera nyheter [gatekeeping machinery] ...

(Ibid.:136)

Spiro Agnew, Nixons vicepresident, höll i november 1969 flera väldigt uppmärksammade tal där han anklagade främst televisionens nyhetsprogram för att förvränga bilden av Vietnamkriget och av presidentens politik. Agnew kallas idag en Donald Trump före Donald Trump, en polariserande politiker som älskades av de konservativa och bespottades av de liberala.

"Nyckelordet är trovärdighet"

Denna novembermånad 1969 skrevs två PM inom ledningen för *Washington Post* av Philip Foisie som varnade för en erosion av läsarnas förtroende för tidningen i ”denna protestens tidsålder”; ”the name of the game is credibility”, nyckelordet är trovärdighet (Foisie, 1969). Förslaget till lösning var en läsarombudsman som kom utifrån och som var känd för sin integritet och sitt oberoende.

Jag misstänker att vi kommer att lära oss mycket om våra brister och om våra läsare från ombudsmannen och – ännu viktigare – att våra läsare kommer att lära sig mycket om the Post. Min förhoppning är att om vi får en rättvis och realistisk ombudsman (och vi har vetorätt) så kommer detta att gynna the Post och vår trovärdighet.

(Ibid.)

Hösten 1970 inrättade *Washington Post* efter en del ytterligare överväganden sin ombudsmannatjänst. Det blev ingen outsider utan en av tidningens egna betrodda medarbetare, Richard Harwood, men med ett avtal som skulle säkra en oberoende position. Ombudsman nummer två blev den tidigare nämnde Ben Bagdikian, som dock avgick 1972 efter en tvist med ledningen just om oberoendet. Han hade i en debatt deklarerat att ekonomiska bojkotter visat sig vara effektiva för att påverka redaktionsledningar, vilket *Washington Posts* chefredaktör Benjamin Bradlee fann illojalt (Isaacs, 1986).

Antalet läsarombudsmän ökade långsamt men säkert i USA och 1980 bildades en gemensam förening, The Organization of Newspaper Ombudsmen, ONO⁴. Som mest hade föreningen kanske mer än 100 aktiva medlemmar, varav hälften i USA och Canada, plus ett antal associerade medlemmar⁵. Ombudsmän för radio, tv och nätpublikationer tillkom och organisationen ändrade sitt namn i enlighet med medieutvecklingen från Newspaper till News Ombudsmen.

Läsarombudsman, tittarombudsman, lyssnarnas ombudsman, news ombudsman, readers' representative, readers' editor, public editor – funktionen fick många namn. Utformningen varierade, men ofta hade ombudspersonen på en redaktion dubbla uppgifter. Dels ta emot klagomål från läsare/lyssnare/

⁴ Organisationens hemsida finns på newsombudsmen.org.

⁵ Jag var själv som forskare associerad medlem under några år och deltog på de årliga konferenserna 2007 och 2008.

DANIEL OKRENT

PUBLIC EDITOR #1

*The Collected Columns (with
Reflections, Reconsiderations,
and Even a Few Retractions)
of the **First Ombudsman of
The New York Times***

New York Times var länge stenhård motståndare till att någon utifrån skulle bedöma tidningens innehåll med kritiska ögon. Men i opinionionsstormen mot tidningen när reportern Jayson Blairs förfalskningar blivit kända utsågs Daniel Okrent till tidningens Public editor # 1.

tittare/användare, föra dem vidare in i redaktionen och ha en intern roll som kritiker eller lärare. Och dels förklara utåt för publiken i samtal och kolumner hur journalister arbetar och hur felaktigheter kan uppstå; ibland med kritik av den egna tidningen.

Medlemmar tillkom från andra världsdelar och de årliga ONO-konferenserna hölls allt oftare utanför USA. Det tillkom också en väldigt betydelsefull medlem i USA. Daniel Okrent anställdes 2003 som *New York Times* förste public editor, motivet var tidningens ansträngningar att återfå läsarnas förtroende efter att tidningens reporter Jayson Blair hade avslöjats som citat- och artikelförfalskare i stor skala.

Okrents kolumner orsakade ibland starka interna reaktioner, till exempel när han kritiserade tidningen för att vara flat och ängslig i bevakningen av regeringens (felaktiga) påståenden om Saddam Husseins massförstörelsevapen; tidningen lyfte inte fram manipulationerna bakom invasionen i Irak (Okrent, 2006). *New York Times* anställde under 14 år åtskilliga skarpa mediekritiker, däribland Margaret Sullivan som sedan blev mediekolumnist i *Washington Post*, men 2017 drogs tjänsten på *New York Times* in. På *Washington Post* försvann ombudsmannatjänsten 2013.

Danmark först i Norden

De nordiska länderna var tidiga med att pröva modellen, namnet ombudsman hade ju svenska anor. Först ut var Danmark där den näringslivsinriktade tidningen *Børsen* inrättade en befattning som ombudsman redan 1974. Innehavaren var en meriterad juris doktor vid namn Mogens Koktvedgaard som även utformade ett förslag till interna etiska regler för redaktionen. 1975 beskrev *DN*-journalisten Karl Anders Adrup den danska pressens reaktioner på experimentet:

Berlingske och Politiken svepte sig i avmätt tystnad. Ekstra-Bladet, tidningen som ”törs när andra tiger” avlät en gliring om ”det lilla scoutbladet” som stuckit ut huvudet och velat visa sig duktigt.

Dansk journalistförbund var också måttligt förtjust.

(Adrup, 1975)

När Adrup 1975 frågade hur många anmälningar ombudsmannen mottagit efter ett halvår var svaret noll, ingen läsare hade hört av sig. Mogens Koktvedgaard gick vidare i karriären som professor och prorektor vid Köpenhamns universitet och försöket på *Børsen* avslutades troligen 1976 i samband med skifte av chefredaktör.

Tidningen *Politiken* skickade 1999 en medarbetare på studieresa till *Guardian* i London. Resultatet blev boken *Læsernes redaktør. Et spørgsmål om troverdighed* av Bjørn Bredal och en tjänst som Läsarnas Redaktör på *Politiken*, en tjänst som fortfarande är besatt (Bredal, 2001). Danska politiker hakade på idén och lagstiftade om att Danmarks Radio är skyldig att ha en dylik tjänst och senare även TV2. I Norge verkade Terje Angelshaug på *Bergens Tidende* som landets ende läsarombudsman 2004–2011.

Sveriges förste läsarombudsman, så vitt jag kunnat utröna, var Bengt Erlandsson på *Svenska Dagbladet* som verkade från 1987 till 1990. Det skedde under Hans L. Zetterbergs tid som chefredaktör och motiverades med en önskan att höja tidningens kvalitet och läsarnas förtroende (mer om Bengt Erlandsson finns att läsa i nästföljande kapitel).

Janne Andersson, som arbetat i olika befattningar på TV4 sedan starten 1989, blev kanalens förste och hittills ende tittarombudsman och verkade under åren 2002–2010 (se eget kapitel längre fram). Lilian Öhrström, tidigare specialreporter och projektredaktör på *Dagens Nyheter*, blev 2003 tidningens första och hittills enda läsarombudsman (se eget kapitel). Funktionen drogs in 2008 när Thorbjörn Larssons period som chefredaktör led mot sitt slut. Tidigare (och även senare) nyhetsankaret

Claes Elfsberg var åren 2005–2007 Sveriges Televisions förste och hittills ende tittarombudsman. *Sydsvenskan* och *Göteborgs-Posten* utvecklade egna former för läsarombud och läsarkontakter (se nästa kapitel).

Ombudsmansavhandling

Neil Nemeth, tidigare journalist, disputerade för tjugo år sedan på en avhandling om läsarombudsmän och har redovisat sina resultat i boken *News Ombudsmen in North America – assessing an experiment in social responsibility* (Praeger, 2003). Han ser olika faser i utvecklingen 1967–2003. Först pionjärerna som prövar sig fram, några arbetar främst internt och andra vänder sig utåt, framför allt *Washington Post*. Sedan sprids konceptet till mindre redaktioner som inrättar deltidstjänster som ombudsmän vars insatser ofta syftar mer till läsarkontakter än till granskning av journalistiken. Och mot slutet av perioden noterade han att mediebranschens konsolidering lett till mer koncernövergripande funktioner för några ombudsmän.

Han poängterar i avhandlingen att ombudsmannafunktionen inte är ett antingen/eller-tillstånd utan innehåller ett spektrum av uppgifter som går från PR-verksamhet till mediekritik med vidhängande ansvarsutkrävande. PR-funktionen dominerar såtillvida som att den hela tiden är närvarande, medan den kritiska funktionen kan ses som ett tillval. Blandningen av uppgifter bestäms både av organisationen/utgivaren och av ombudsmannens intressen och personlighet. Några ombudsmän är mer självständiga än andra. *Washington Post* skiljer ut sig i kraft av resurser och kvalitet och i sin förmåga att locka toppförmågor till korta och tidsbegränsade anställningar (*New York Times* inrättade sin Public Editor efter Nemeths studie). Nemeth pekar på några faktorer som gör att allvarlig kritik av den egna organisationen i övriga fall är ganska sällsynt. Konkreta faktafel är lätta att ta sig an, men fördjupad kritik

kräver en värdering av nyhetsarbetet och etiska resonemang. Och motiven för en kritisk helhetsbedömning av redaktionens arbete försvagas om ombudsmannen vill stanna kvar på redaktionen efter ombudsperiodens slut.

Nemeth ser en tendens i sitt material till att ombudsmännen sällan gick in för att lösa konkreta fall av konflikter mellan klagande läsare och redaktionsledning. Snarare gick deras verksamhet ut på att allmänt förebygga en växande kritik från läsarna genom att försöka förklara och diskutera grundläggande förhållanden inom journalistiken. Nemeth understryker att förtroendeskapande åtgärder tar tid, det sker inte med hjälp av en kolumn eller två. Redaktionen behöver lära känna sin omgivning och lokalsamhället behöver lära sig förstå sin tidning och hur den tänker och arbetar.

Användarombud och användarkommentarer

00-talet innebar höjdpunkten för läsar- och tittarombudens verksamhet i Sverige. Samtidigt som de strävade på med synpunkter förmedlade via telefoner, brev och mejl så växte användarnas möjligheter att kommentera journalistik och annat på nätet. Det skedde på redaktionella kommentarsfält, i bloggar och så småningom i sociala medier.

Terje Angelshaug var läsarombudsman på *Bergens Tidende* 2004–2011, den hittills ende med denna funktion i Norge. Han ivrade för att hans insatser som läsarombudsman skulle förmå tidningens journalister att intressera sig för läsarnas synpunkter på nätet. En läsarundersökning hade visat att 15–20 procent av tidningens läsare uppfattade redaktionens företrädare som arroganta, självgodas och svåra att få kontakt med (Angelshaug, 2008).

Terje Angelshaug tyckte att han arbetade i motvind på redaktionen. Det var svårt att få journalisterna att kliva ner från sina höga positioner och ändra på invanda synsätt. Själv

föreslog han att redaktionen skulle bjuda in människor från samhällets utkanter att blogga på tidningens sajt och därmed bredda och vitalisera samhällsdebatten.

Kritiken mot utvecklingen på kommentarsfälten i Sverige växte i takt med att redaktionerna upphörde att försöka diskutera med kritiska och ibland hatiska läsare. Chefredaktören för *Resumé* liknade modereringen vid att ”städa på en pissoar sent på natten”, andra jämförde kommentarsfälten med kloakrör. Den dåvarande moderat riksdagsledamoten Mats Johansson föreslog 2007 att ”seriösa aktörer i branschen” skulle samla sig kring en frivillig Internetombudsman, men vann föga gehör.

Kartläggningar i tidningen *Medievärlden* visade 2011 att allt fler redaktioner införde restriktioner kring kommentarerna; i ämnen som invandring, feminism, Israel-Palestina och vargjakt stängdes kommentarsfälten helt. Så småningom slopades alla möjligheter att kommentera på flera nyhetssajter. Några redaktionsföreträdare välkomnade stängningarna som oundvikliga, andra var självkritiska och önskade att de tidigt lagt större resurser på dialog med användarna.

Anette Novak, chefredaktör för *Norran* 2009–2012, och Gustav Hjärn, vd för företaget Ifrågasätt som utvecklat tekniska stöd för moderering av kommentarer, presenterar sina perspektiv på utvecklingen sist i årsbokens temablock.

Referenser

- Adrup, Karl Anders (1975). Var skall all rättskaffenhet i Danmark sluta? *Dagens Nyheter*, 22 januari.
- Angelshaug, Terje (2008). Chink in a Stone Wall. I: Torbjörn von Krogh (red.) *Media Accountability Today ... and Tomorrow*. Göteborg: Nordicom, s. 105–109.
- Bredal, Bjørn (2001). *Læsernes redaktør*. Köpenhamn: Politiken.
- Foisie, Philip (1969). *Memo to the management of The Washington Post*, November 10. Hämtad från www.newsombudsmen.org

- Isaacs, Norman E. (1986). *Untended gates: The mismanaged press*. New York: Columbia University Press.
- Leigh, Robert D. (1947). *A free and responsible press*. Chicago: The Chicago University Press.
- Maezawa, Takeshi (2003). MAS in Japan. A battle to open the media world. I: Claude-Jean Bertrand (red.) *An arsenal for democracy. Media accountability systems*. Cresskill: Hampton Press, s. 293–306.
- Marzolf, Marion Tuttle (1991). *Civilizing voices: American press criticism 1880–1950*. New York: Longman.
- Nemeth, Neil (2003). *News Ombudsmen in North America – assessing an experiment in social responsibility*. Newport: Praeger.
- Okrent, Daniel (2006). *Public Editor # 1*. New York: Public Affairs.
- Pickard, Victor (2015). *America's Battle for Media Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Raskin, A. H. (1967). A newsman's critique of the press: What's wrong with American newspapers? *The New York Times*, June 11.
- Starr, Paul (2004). *The creation of the media*. New York: Basic Books.
- Stephens, Mitchell (1997). *A History of News*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Ward, Stephen (2004). *The invention of journalism ethics*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Torbjörn von Krogh disputerade 2012 på en avhandling om mediekritik och medieansvar efter 35 år som reporter och redaktör. Han var chefredaktör för *Pressens Tidning* 1996–2006, föreståndare för Institutet för Mediestudier 2009–2014 och redaktör för *Mediehistorisk årsbok* utgåvorna 2018, 2019 och 2020.

E-post: torbjornvonkrogh@gmail.com

Torbjörn von Krogh

Bengt Erlandssons uppdrag – ta läsarnas parti mot SvD

Bengt Erlandsson (1933–2019) blev 1 oktober 1987 Sveriges förste läsarombudsman. *Svenska Dagbladets* chefredaktör Hans L. Zetterberg skrev på förstasidan att han skulle "hjälpa läsare att få rätt mot tidningen".

Svenskan var först, *Sydsvenskan* höll på längst och *Göteborgs-Posten* placerade läsardialogen i redaktionsledningen. Torbjörn von Krogh läser ombudsmannakolumner och ombudsmannamejl.

Hans L. Zetterberg beskrev i sin förstasidestext bakgrunden till den nya befattningen läsarombudsman. *SvD* ska informera och roa sina läsare, men alla läsare är inte nöjda noterade chefredaktören. En del blir irriterade över faktafel, orättvisa skildringar och publiceringar som skadar människor. Detta ville tidningsledningen motverka genom att tillsätta en läsarnas ombudsman som "tar läsarnas parti mot tidningen". Läsarna uppmanades att ta kontakt med sitt ombud via telefon, brev

eller hälsa på honom i *SvD*-huset. Uppslaget kom från USA och England enligt chefredaktören:

Redaktionsledningen och journalistklubben tog reda på hur tidningarnas egna ombudsmän fungerar i USA och England. Vi beslöt enhälligt att en sådan ska vi ha på Svenska Dagbladet. Vi tror att läsarna uppskattar sin ombudsman.

(Zetterberg, 1987)

Bengt Erlandsson presenterades inne i tidningen samma dag genom en intervju gjord av Omar Magnergård. Första frågan gick rakt på sak:

• **Läsarnas ombudsman, det låter pretentiöst. Vilka läsare har valt dig?**

– Inga alls. Chefredaktören Hans L Zetterberg frågade om jag ville åta mig uppdraget, jag tackade ja och han utsåg mig.

(Magnergård, 1987)

Bengt Erlandsson hade en bred erfarenhet som journalist efter att ha arbetat på bland andra *Östergötlands Dagblad* och *Nordsvenska Dagbladet* innan han kom till *Expressen* där han så småningom blev utrikeschef. 1974 rekryterades han av Gustaf von Platen som editionschef till *SvD*. Nästa steg i karriären var några år som chefredaktör för *Bohusläningen* (1979–1981) varefter han återvände till *SvD*.

I intervjun med Omar Magnergård förklarade den nye läsarombudsmannen att han i enlighet med chefredaktörens intentioner skulle stå på läsarens sida ”om och när någon anser sig förfördelad av *SvD*”. Men han skulle också för läsarna förklara hur *SvD*:s journalister arbetar och vilka regler man följer. ”Min uppgift blir alltså dubbelriktad”, förklarade han. Utgångspunkten var att journalister som kritiserar andra också själva måste tåla granskning och kritik. ”Syftet är att ytterligare höja kvalitén, att få *SvD*:s många journalister att än mer känna ansvaret

”Läsarnas kritik gör tidningen ännu bättre.”

Bengt Erlandsson hade en bred erfarenhet som journalist, bland annat som chefredaktör för Bohusläningen, när han 1987 utsågs till Sveriges förste läsarombudsman av SvD. Bilden och rubriken ingick i en egenammons för SvD 23/11 1987, drygt sju veckor efter starten.

inför läsarna” deklarerade läsarombudsmannen och fick en ny tydlig fråga:

• **Du blir alltså en redaktionens fiende?**

– Nej, det hoppas jag verkligen inte. Jag känner denna redaktion som en samling utomordentligt vettiga personer, som tar sakska! när det är befogat. Det är ju också sällan som SvD anmäls och fälls av pressens opinionsnämnd.

(Ibid.)

Bengt Erlandssons första kolumn den 2 oktober bar rubriken ”Läsarförtroende mitt område” (Erlandsson, 1987). I den pre-

senterade han sitt uppdrag och resonerade kring pressens makt och det ansvar som makt medför. Han föreställde sig också att läsarna kanske inte omedelbart skulle acceptera honom som sin företrädare. ”Den där Erlandsson, han är ju anställd av SvD och får sin lön av tidningen, hur skall man kunna tro på honom?” Hans svar var att hans allmänna vilja att ha läsarnas bästa för ögonen nu ”renodlas från alla önskemål om säljande rubriker och slående löpsedlar”.

Nästa kolumn den 9 oktober byggde på läsarnas synpunkter om användning av utländska ord, onödigt angivande av etnicitet hos en brottsmisstänkt och oprecis medicinjournalistik. Frågor kring ekonomijournalisters etik i samband med egna aktieaffärer togs upp och besvarades av ekonomiredaktionens nyhetschef Elisabeth Sandlund. Idag gäller att ”privata börsaffärer skall anmälas till chefredaktören” men en skärpning av reglerna är på gång var beskedet.

Den 29 mars 1988 intervjuades Bengt Erlandsson i *SvD* av Erik Lidén om det första halvårets erfarenheter. Rubriken var ”Succé för Läsarnas Ombudsman”. Ombudsmannen uppgavs ha fått minst 1 500 telefonsamtal, närmare 1 000 brev och ett antal personliga besök i *SvD*-huset, vilket betecknades som en succé. Språkfel, faktafel och ”väsentligheter som journalisterna missat” var de dominerande ämnena. Bengt Erlandsson berättade att många av *SvD*:s journalister varit positiva till konstruktiv kritik av slarv med språk och fakta.

Jag har dock kunnat konstatera att det ibland är svårare att vara lika positiv när man själv berörs av den kritik som publiceras i min krönika, säger Bengt Erlandsson.

(Lidén, 1988)

Bengt Erlandsson fortsatte som ombudsman fram till augusti 1990. I sin sista kolumn den 20 augusti skrev han att arbetet med läsarkontakter varit berikande, ”ett av de roligaste i svensk

press”, läsarna är kunniga och ställer höga krav. Många läsare har velat kritisera andra medier men det har läsarombudsmannen inte släppt fram i sina kolumner. Redaktioner har olika ambitioner och olika mål, allt passar inte alla, var hans inställning. ”Ibland slås dock även en läsarombudsman av tvivlet: Är det bra nyheter, är de rätt valda?”

Var nyhetsjournalistiken i själva verket mest en megafon för myndigheterna? Detta tvivel ledde till en stickprovsundersökning som redovisades i den sista kolumnen. Samtliga artiklar på inrikes-, politik- och Stockholmssidorna under en dag analyserades, 43 stycken. Det övervägande antalet bestod av ”institutionsjournalistik” där nyhetsspalterna förvandlades till språkrör för det officiella Sverige.

Det är i och för sig inte något som helst fel på sådana nyheter. De är intressanta och viktiga. Kanske är de också en spegel av det svenska representativa samhället: det är mer intressant vad en invandrarminister eller en fackföreningsordförande säger än vad en asylsökande, en lärare eller en elev eller en rektor har att komma med.

(...)

Men många av artiklarna gav intrycket av att vara ”bara” referat, inte resultat av energiskt letande av det annorlunda, det kritiska, det överraskande.

(Erlandsson, 1990)

Bengt Erlandsson gick vidare inom *SvD* och blev först chef för utrikesredaktionen och därefter kvalitetsredaktör. Han efterträddes som ombudsman av Hans Åke Nire från *SvD:s* redaktion fram till maj 1992 när posten som läsarnas ombudsman upphörde.

Sydsvenskan 1992–2011

Sydsvenskan har såvitt jag kunnat utröna med sina tre utövare den längsta ombudsmannalika perioden i svenska nyhets-

medier¹. Den började 1992 med ett läsarombud, fortsatte 1999 med en läsarkontaktperson och avslutades 2009–2011 med en läsarombudsman.

Bo Bergman, 1992–1999

Redaktionsledningen och främst chefredaktören Jan Wifstrand tog initiativet till att tjänsten som läsarombud inrättades 1992. Uppdraget gick till Bo Bergman, journalist på *Sydsvenskan* med språkfrågor som prisbelönt specialitet.

Mellan klockan 8 och 16 tog jag i telefon emot läsarsamtal och lyssnade till synpunkter och frågor om innehållet i dagens tidning, men ibland om allt mellan himmel och jord. Det blev då och då nästan terapisaamtal.

Jag tog emot läsartips och förmedlade kontakt mellan läsare och redaktionsmedlemmar och vidarebefordrade samtal till rätt journalist.

Poängen med tjänsten var att ge prenumeranterna snabb service och hjälp.

Ett antal kolumner om läsarnas synpunkter skrev jag under rubriken ”Kära läsare!”. [Vi hade] många annonser med bild av mig och texten: ”Ring Bo Bergman, så blir han glad!”

(Mejl från Bo Bergman till författaren, något förkortat)

Sven Hovne, 1999–2009

Efterträdaren Sven Hovne kom från redaktionen i Kristianstad och en tjänst som Skåne- och allmänreporter. Han stod som Läsarkontakt i redaktionsrutan.

Möjligen kan man säga att mitt jobb vid desken var en blandning av läsarkontaktens och den gamle notischefens. Jag förväntades vara den som alltid fanns på plats, parat att svara i min egen telefon och alla andras, när cheferna försvann på möte, vilket de påfallande ofta gjorde. En tid modererade jag

¹ Uppgifterna om läsarkontakterna på *Sydsvenskan* bygger huvudsakligen på mejl till författaren från Bo Bergman, Sven Hovne och Gunnar Westerberg.

läsarkommentarer på nätet, en tröstlös syssla. En liten men flitig grupp destruktiva kommentatorer la beslag på och kontaminerade kommentatorsfunktionen.

Uppgiften som läsarkontakt var tidvis ganska tung. Få läsare hörde av sig med beröm, många med kritik. Jag hade betalt för att bli utskälld.

Naturligtvis handlade många samtal om kritik av innehållet i tidningen. När det gällde uppenbara faktafel, kunde jag bara be om ursäkt och utlova en rättelse. En vänlig gentleman, som fyllt jämna år, 70 eller 80, ringde och tackade för den utmärkta texten på familjesidan, ”men det blev nog ett litet fel. Det står att jag är medlem i Tennissällskapet, men jag har aldrig spelat tennis. Däremot är jag medlem i Tessinsällskapet, som främjar fransksvenska förbindelser”. Om jag minns rätt, skickade jag honom en blomsterbukett.

Natos bombningar

Värre var det med vinklingar eller sådant som uppringare ansåg fattades, alternativt inte borde vara med, i texten. Natos bombningar av Serbien våren 1999 blev en prövning. Jag satt i oändliga samtal med upprörda män med serbiskt ursprung, som anklagade Sydsvenskan för lögnaktighet och undervisade mig i Balkans historia från romarrikets delning, slaget på Trastfältet och framåt. Jag fick en flaska anständig whisky av chefredaktör Månson, som tyckte synd om mig och som väl var tacksam över att inte själv tvingas ta samtalen.

Invandringsfrågan, enkannerligen den muslimska invandringen, var ett evigt trätoämne. Jag blev innerligt trött på att förklara varför vi inte uppgav etnicitet eller signalementen på missdådare. Läsaren hade i dessa fall föga förståelse för de pressetiska reglerna och vägrade ofta att tro att polisen sällan gav oss några signalementen att publicera.

Jag hade understundom känslan av att vara kombinerad allvetare, själasörjare, socialarbetare och jurist.

Peter Melin

Jag fick frågan om jag ville ha en egen spalt, vilket jag avböjde – senare åkte jag lik förbaskat i någon mån på det uppdraget, då jag sattes att skriva underlag för chefredaktör Peter Melins spalt.

På tal om Melin, så tog han läsarkontakterna på stort allvar. Han var noga med att besvara läsarbrev till chefredaktören, det vill säga han lät mig göra det. Vid några tillfällen samlade han och jag ihop namnen på särskilt besvärliga och/eller särskilt medieintresserade läsare och bjöd dem på lunch i tidningshuset. När det blev dags för frågor och synpunkter, tog Melin fram en liten anteckningsbok och skrev med allvarlig min ner även de mest enfaldiga inläggen. Eller låtsades skriva, jag kan inte påminna mig att han någon gång använde eller hänvisade till anteckningarna. Sedan ursäktade han sig, försvann och lämnade sällskapet till mig. Men han gjorde det på ett sådant sätt, att jag framstod som tidningens näst chefredaktören viktigaste person. Gästerna var mycket imponerande.

Effektivitetshöjande

Det talades då och då på redaktionen om vikten att ta läsaren på allvar och att förklara journalistikens upphöjda syften. Det är möjligt att jag som läsarkontakt i någon mån bidrog till dessa Gudi behagliga gärningar.

Säkert är att jag bidrog till effektivitetens höjande på redaktionen, genom att hålla rent framför redan hårt arbetsbelastade chefer och därmed bespara dem en massa ofta ganska rutinartade sysslor.

(Mejl från Sven Hovne till författaren, något förkortat)

Gunnar Westerberg, 2009–2011

Den tredje och siste i *Sydsvenskans* trio var Gunnar Westerberg, tidigare Malmöchef, nyhetschef och nattchef.

När Sven Hovne gick i pension övertog jag hans jobb, men vi gjorde om tjänsten rejält. Jag utsågs till Läsarombudsman av dåvarande chefredaktören Daniel Sandström. Jag hade en egen krönika med vinjett minst en gång i veckan. Jag fick många mail och telefonsamtal dagligen.

Mitt jobb var att stå på läsarnas sida och försöka reda ut deras frågor – ofta pressetiska. Det gjorde jag ofta i intervjuform med ansvarige utgivaren eller olika avdelningschefer.

”Vi måste skriva också om det hemska”

Press, radio och tv har etiska spelregler utarbetade av journalister och tidningutgivare i samförstånd genom Pressens Samarbetsnämnd. Så här står det i publicitetsreglerna under rubriken ”Respektera den personliga integriteten”:

● Överväg noga publicitet som kan kränka privatlivets helgd. Avstå från sådan publicitet om inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentlig belysning.

● Iaktta stor försiktighet vid publicering av självmord och självmordsförsök särskilt av hänsyn till anhöriga och vad ovan sagts om privatlivets helgd.

● Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn. Prova noga publicering av namn och bild med hänsyn tagen till offren och deras anhöriga.

Avrått Sydsvenskan mot rekommenderat

Sydsvenskan, torsdag 16 april.

läsarsydsvenskan.se

pressen och ond bråd död tillhör det innersta privatlivet.

– Detta är en fruktansvärd tragedi för alla inblandade, samtidigt är handlingen på väg 108 av en sådan magnitud, och drabbar så många människor på olika sätt att den just har ett ”uppenbart allmänintresse” som de pressetiska reglerna skriver om.

– Trafikrelaterade incidenter av den här arten är en samhällsfråga det handlar om busspassagerarnas säkerhet, om busschaufförernas säkerhet och arbetsmiljö, det handlar om att skildra (och reda ut) vad som händer motor vära ett uttett allvä

Med Gunnar Westerberg återkom kolumner från läsarombudsmannen i Sydsvenskan. Denna från 18 april 2009.

I jobbet ingick också att ta hand om besöksgrupper – många skolklasser – på Sydsvenskan Live och grilla dem med pressetiska frågor.

Kontakten med läsekretsen var bland det roligaste ... vilken folkstorm det blev när vi skulle lägga ner Blondie på seriesidan.

Det kunde bränna till ibland. Till exempel var jag helt emot nedläggningen av Mellanskånebevakningen. Det var en stor skam att gå från som mest 16 broadsheetspalter om dagen till o i tabloiden. Dock har man återgått till viss bevakning av Eslöv-Hörby-Höör numera.

Daniel Sandström var väldigt engagerad. Tillsammans åkte vi och mötte läsare, åkte till SMHI i Norrköping när läsarna klagade på väderprognoser och så vidare.

Jag var verksam i befattningen till maj 2011, då jag pensionerade mig. Tyvärr återbesattes inte tjänsten när jag slutade, vilket är oerhört tråkigt. Men Sydsvenskans kvalitetskrav är inte så stora längre.

Ett tips: nämn Postis², Sydsvenskans läsarkontakter för de yngre. Den var en succé från början till slut, men lades ner med den idiotiska motiveringen att ungdomar inte bryr sig om papperstidningen. I stället för att ge dem chansen till det skrivna ordet.

(Mejl från Gunnar Westerberg till författaren,
något förkortat)

Göteborgs-Postens Läsardialog

På *GP* var det den ställföreträdande ansvarige utgivaren Kenth Andreasson som höll i läsarkontakterna på 00-talet.

Jag skrev Läsardialog på Göteborgs-Posten 1999 till och med 2009, då jag pensionerade mig. Sammanlagt blev det över 400 krönikor som jag ägnade åt pressetik, mediespråket och, inte minst, lite allmän undervisning i journalistikens grunder, exempelvis om nyhetsvärdering, källkritik, varför nyheter så ofta är negativa eller vänstervridna och så vidare.

Utifrån inflödet av brev och mejl verkade läsarna mest intresserade av språkdelen. Men pressetiken föreföll lyckligtvis också ha många läsare även om de av reaktionerna att döma utgjordes av en rätt stor andel mediefolk och personer som i tjänsten ofta kom i kontakt med journalister. Men de som inte hade anknytning till journalistiken brydde sig förmodligen inte om att höra av sig.

Nej, jag var inte Läsarombudsman. Peter Hjärne ville det men jag sa blankt nej. Skälet var att jag skrev de här söndagskrönikorna samtidigt som jag var ställföreträdande ansvarig utgivare och i praktiken skötte alla pressetiska frågor inklusive kontakterna med PO.

Det kunde, menade jag, kännas märkligt att jag i en utgivarroll i regel försvarade journalister och publiceringar gentemot

² *Postlådan*, sedermera *Postis*, infördes 1973 ”för dig som är under 17” och engagerade ett väldigt stort antal brevskrivande ungdomar. Bland de första redaktörerna fanns Bulle Davidsson, Margareta Andersson, Ulf Sjöo och Anders Hammarqvist. *Postis* lades ner 2013 efter fyrtio år. Se <https://www.sydsvenskan.se/2013-10-13/hej-da-anders>

Läsardialog | Förvrängd journalistik

—

Kenth Andreasson

📅 21:27 - 10 okt, 2009

Sanningen får inte förvrängas i tidningen och det gäller även bilder. Men teknik som vanställer är svår att gardera sig mot.

För drygt två veckor sedan lanserades nya gp.se.

Mottagandet har överlag varit mycket positivt, men säg det it-projekt som inte under en tid får leva med skönhetsfläckar och tekniska barnsjukdomar. Nya gp.se är inget undantag.

På GP ansvarade tidningens ställföreträdande utgivare Kenth Andreasson för läsardialogen under tio år. Denna kolumn (endast inledningen visas i klippet) publicerades 10 oktober 2009.

kritik och anmälningar – och samtidigt hade en motsatt funktion, en läsarombudsman bör ju uppfattas som en person som står på läsarnas sida mot redaktionen. Jag avstod alltså den tju-siga titeln, Läsardialog blev en beteckning som gav mig samsvetsfrid.

Det jag var mest nöjd med i det här uppdraget var nog den Etikbibel jag skrev. En pedagogisk 44-sidig skrift om alla etiska problem man kunde tänka sig, däribland GP:s alla PO-fällningar. Projektet var ambitiöst, bibeln delades ut till alla anställda och besökare på GP och den fick mycket beröm – men jag undrar hur många som orkade läsa den från pärm till pärm ...

(Mejl från Kenth Andreasson till författaren, något förkortat)

00-talet är den ombudsmannatätaste perioden i svensk mediehistoria. Då fanns det under några år användarombud på *Dagens Nyheter*, *Sydsvenskan*, Sveriges Television och TV4. Och kanske på ännu fler redaktioner som inte kommit med i detta svep? Samt en flitig dialogredaktör på *Göteborgs-Posten*.

Referenser

Erlandsson, Bengt (1987). Läsarförtroende mitt område, *Svenska Dagbladet*, 2 oktober.

Erlandsson, Bengt (1990). Dröm om redovisande överraskning, *Svenska Dagbladet*, 20 augusti.

Liden, Erik (1988). Succé för Läsarnas Ombudsman, *Svenska Dagbladet*, 29 mars.

Magnergård, Omar (1987). Debut för Läsarnas ombudsman i SvD, *Svenska Dagbladet*, 1 oktober.

Zetterberg, Hans L. (1987). SvD:s läsare får egen ombudsman, *Svenska Dagbladet*, 1 oktober.

Torbjörn von Krogh, för författarpresentation se sidan 24.

Janne Andersson

Förnedrings-tv och reklam när tittarna klagade på TV4

2002 fick TV4 en Tittarombudsman, Janne Andersson. Initiativet uppskattades av tittarna. Tusentals ringde och telefonväxeln bröt ihop.

Janne Andersson berättar att förnedrings-tv i program som *Farmen* och *Idol* samt tv-reklam var stora ämnen.

Det var min fru Karin som kom på det:

– Du kanske skulle bli Tittarombudsman!

Hon hade lett utbildning av svenska journalistchefer i USA 2002 och bland annat besökt *Boston Globe* som hade en läsarombudsman, rätt vanligt på många stora och medelstora redaktioner i USA. Hon hade också skrivit om det i tidningen *Journalisten*. Jag hade varit med att starta TV4 som redaktionschef för *Nyheterna* tolv år tidigare.

Så efter många år på många olika poster inom TV4 föreslog jag att TV4 skulle inrätta en Tittarombudsman. TV4:s vd Jan Scherman blev förtjust, likaså programdirektören Eva Swartz, försäljningsdirektören Michael Grimborg, personalchefen

Magnus Jansson och min gamle kompis nyhetschefen Sven Irving. Och tittarna gillade att få en livs levande klagomur att ringa till.

Vi gjorde reklam i *Nyhetsmorgon* och i hallåstudion och tittarna började ringa direkt. Växeln brakade ihop och en extra telefonlinje måste installeras.

Många var som sagt väldigt positiva, men det är klart att det fanns kritiker. Före pressombudsmannen Pär-Arne Jigenius skrev ett inlägg på *Brännpunkt* i *Svenska Dagbladet*, just när jag hade börjat, där han propagerade för att tv skulle ha en egen ombudsman, ungefär som pressen, men det skulle vara en oberoende person som inte på något sätt var bundet till en tv-kanal. På sitt sätt en vettig ståndpunkt men det skulle knappast TV4 stå för ensamt. Och Filip Hammar, då i början av sin karriär, skrev en kolumn i en bilaga i *Aftonbladet* som gick ut på att jag bara var en ”mysgubbe” som skulle gulla med tittarna.

Det var ju sant att jag fick lön från TV4, det var ju sant att jag hade två uppgifter och två huvudmän: tittarna och TV4. Så såg det för övrigt ut också i resten av världen. Alla ombudsmän är och var knutna till olika mediebolag.

Under mina åtta år som Tittarombudsman hade jag omkring 1 000 kontakter i veckan, men när det var som mest kunde 4 000 ringa under en halvtimme, det var under de stora tittarsuccéerna *Farmen* (2001–2004) och *Idol* (2004–). Fast den allra största frågan och den allra största tittarkritiken under mina åtta år gällde reklamen.

Reklam på natten?

Väldigt många tittare ville inte förstå att det var en viktig del av hela grejen. Sveriges riksdag hade äntligen bestämt att de svenska medborgarna skulle klara av att se reklam-tv. Sverige var näst sist i Europa med kommersiell tv, bara Albanien låg efter. TV4 fick så småningom koncessionen att sända i det

Janne Andersson hade en bred erfarenhet av nyhetsjournalistik som reporter och arbetsledare när han utsågs till Tittarombudsman på TV4 2002.

Foto: TV4.

så kallade marknätet, vilket betydde att nästan alla svenskar kunde se TV4. Från början med reklam mellan programmen, men så småningom mitt i programmen, vilket ju är hela idén med kommersiell tv. TV4 blev en succé, inte minst ekonomiskt. Men många av tittarna tyckte inte om det, en sa i telefon: ”Ni kan väl sända reklam på natten när ingen tittar”. En annan sa: ”TV4 var mycket bättre när ni inte sände reklam”.

Det var ju inte sant – TV4 hade sänt reklam från början. Men tittaren stod på sig och jag avslutade samtalet med att säga ”nu lägger jag på luren”, vilket jag aldrig sagt förut.

Några dar senare fick jag reda på att just den tittaren ringt till vd:n Janne Scherman och krävt min avgång.

Högste TV4-chefen Jan Scherman ställde upp i vinjettbilder för kanalens tittarombudsman. Foto: TV4.

Det var oerhört viktigt att jag stod på tittarnas sida, men det var lika viktigt att jag talade om vad TV4 ansåg. Och det är klart att TV4 ibland gjorde fel, det tyckte jag också och sa det också i *Nyhetsmorgon* där jag var med var fjortonde dag och svarade på tittarnas frågor. Ibland tog jag med mej nån chef eller programledare som fick ”stå till svars”.

Så småningom fick jag också ett eget tv-program – *Ring TV4* – som gick en gång i månaden efter *Nyhetsmorgon Lördag*.

ONO (uttalas oh, no)

Ombudsmän i medierna var ganska vanliga i USA, men fanns också i Danmark, Nederländerna, England, Brasilien, Turkiet, Australien, Kanada, Estland och i flera andra länder. De flesta av oss, även jag, var organiserade i ONO (Organization of News Ombudsmen) som bildats i USA redan 1980.

Tre ombudsmän i Istanbul 2002 under en paus i de internationella ombudsmannaöverläggningarna inom organisationen ONO. Fr v Allmänhetens pressombudsman Olle Stenholm, DN:s läsarombudsman Lilian Öhrström och TV4:s tittarombudsman Janne Andersson. Foto: Karin Alfreðsson.

Svenska Dagbladet hade gjort ett försök med en läsarombudsman på 80-talet, men 2002 i Sverige var jag ensam om att vara medieombudsman. Fast snart fick jag efterföljare: Claes Elfsberg i SVT och Lilian Öhrström på *Dagens Nyheter*. Claes framträdde precis som jag i morgonprogrammet, fast på SVT och Lilian hade en egen spalt i *DN*.

ONO hade möten på olika håll i världen Istanbul, Florida, Washington, London, Sao Paulo och till och med i Stockholm 2008, då Lilian Öhrström, jag och medieforskaren Torbjörn von Krogh var arrangörer av en konferens över flera dagar. Konferensen hölls i *Dagens Nyheter*s lokaler. Invigningen i *DN*:s representationsvåning och en skärgårdstur bekostades av TV4. Upplägget presenterades i *Nyhetsmorgon* i TV4 med mig, ONO:s dåvarande ordförande amerikanske journalisten Pam

Platt samt Yavuz Baydar från Turkiet. Yavuz hade flytt till Sverige och hade en svensk journalistutbildning, hade jobbat på Sveriges Radios utlandsprogram och talade en utmärkt svenska.

När jag skickade in min förfrågan om medlemskap i ONO dröjde det bara någon halvtimme innan jag fick ett mail från Yavuz, som satt i ONO:s styrelse, som på svenska hälsade mej välkommen. Numera bor han inte längre kvar i Turkiet och jobbar inte som medieombudsman. Det hårdnande politiska läget i Turkiet tillåter inte den sortens kritik.

Förvånansvärt många ämnen var generella för alla ombudsmän från hela världen och det gick bra att diskutera ämnen som läsar-/tittar-/lyssnarreaktioner, etik, pressfrihet, namnpublicering, ombudsmannens självständighet och de reaktioner vi nästan alla fick från våra arbetskamrater på olika redaktioner.

Det var egentligen bara en sak som skilde de europeiska ombudsmännen från kollegorna i USA.

Sex.

Vid en ONO-konferens i S:t Petersburg i Florida var en viktig punkt hur man skulle förhålla sig till sex. De amerikanska ombudsmännen hade mottagit en storm av protester när sångerskan Janet Jackson under en artistunderunderhållning på Super Bowl (finalen i amerikansk fotboll) hade visat en halv bröstvärta.

Förnedrings-tv

Sex var ingen stor fråga för de tittare jag kom i kontakt med. Däremot förnedrings-tv som till exempel *Farmen* och uttagningsomgångarna i *Idol*, där människor förolämpade varann, bedömde varann, röstade bort varann och konspirerade mot varann. Reaktionerna är fullständigt begripliga, men eftersom så många tittade (samtidigt som de förfasade sig) blev programmen stora tittarsuccéer, inte minst bland de grupper som

Tittarombudsmannen Janne Andersson ledde programmet Ring TV4 där tittarna kunde ringa in och ställa frågor till höga chefer och andra företrädare för TV4. På bilden sitter underhållningschefen Åsa Sjöberg och samhälls/nyhets/sport-chefen Göran Ellung längst till höger. En kritiker skällde Janne Andersson för "mysgubbe", men han skärpte tonen när cheferna gav undflyende svar på tittarnas frågor. Foto: TV4.

TV4 ville ha för att nå nya annonsörer: de yngre, kvinnorna, medelklassen, barnfamiljerna.

Jag försvarade verkligen inte allt som visades i TV4, men jag kunde förklara varför vissa program gjordes och jag kunde ifrågasätta och kritisera andra program och viss reklam och även bjuda in chefer och programledare till mitt program, eller till *Nyhetsmorgon*. I en del fall hjälpte faktiskt protesterna, som när det gällde att visa våldsamma scener på tidig kvällstid när mindre barn inte hade gått och lagt sig.

Jag har jobbat på flera stora redaktioner och framför allt med nyhetsjournalistik, men åren som TITTO, som jag kallades i TV4-huset, var kanske de allra roligaste under mina snart 50 år som journalist.

Gästprofessor

Som en följd av ombudsmannaskapet blev jag också gästprofessor vid Södertörns Högskola och mötet med de förhoppningsfulla och ivriga blivande nya journalisterna och medieforskarna var ett nytt lyft. Det var dessutom spännande och svårt att försöka komma in i den akademiska världen, så olika och annorlunda jämfört med en stimmig och högljudd nyhetsredaktion – och de ibland alltför snabba beslut som kunde fattas där.

Jag slutade som Tittarombudsman när TV4 fyllde 20 år på hösten 2010. TV4 fick ingen ny Tittarombudsman, men väl en person som skulle svara på tittarnas frågor och samla ihop den kritik som fanns mot bolaget och föra den vidare.

Det finns fortfarande gott om medieombuds män ute i världen, Danmark har till exempel flera stycken kvar. Men i Sverige finns ingen just nu och det är väl tveksamt om någon vill satsa på ombudsmän i den omställningskris vi nu upplever. Tv-tittandet och radiolyssnandet har helt förändrats och bloggar, poddar, Facebook med mera innebär helt andra möjligheter att uttrycka sig på nätet.

När det gällde TV4 som jag jobbade på, var som sagt de flesta positiva. Men det fanns även chefer, producenter och reportrar som tyckte att jag inte ställde upp tillräckligt för TV4, eller som blev förbannade när jag kritiserade deras intervjuer.

En av cheferna på nöjesredaktionen tyckte att jag borde försvara TV4 mer. En annan på aktualitetsavdelningen ansåg att jag hade helt fel när jag tyckte att TV4 i vissa inslag från tsunamikatastrofen hade varit för okänslig och rent av förödmjukande i intervjuer när TV4 pratade med offrens anhöriga.

Sånt får man leva med som medieombudsman. Det var framför allt en rolig tid som jag minns med mycket glädje och lite stolthet.

Janne Andersson var Tittarombudsman på TV4 2002–2010. Han arbetade på *Aftonbladet* 1970–1979, *SR Ekot* 1979–1983, SVT 1983–1989 (*Aktuellt* och *ABC*), TV4 1989–2010 (bland annat som redaktionschef för *Nyheterna*, *Nyhetsmorgon* och *TV4 Stockholm*). Janne Andersson har varit gästprofessor på Södertörns högskola och skriver som frilans bland annat för *Journalisten*. Dessutom gitarrist och sångare i Janne Andersson Band.
E-post: janne.andersson@kajanne.se

Ombudsmannen som brobyggare

■ När ombudsmannafunktionen på brittiska *The Guardian* fyllde 20 år 2017 skrev den förste innehavaren av ämbetet Ian Mayes bland annat:

Jag använde titeln som läsarnas redaktör (Readers' Editor) för att frammana en bro mellan läsare och journalister. Jag ville att veckokrönikan, Öppen dörr, skulle bli platsen för ett fortlöpande samtal om etiska och aktuella frågor som väcktes av tidningens journalistik (okej, ett felplacerat korsord var knappast en etisk fråga).

Mayes berättade att idén kom från chefredaktören Alan Rusbridgers år som korrespondent i Washington och hans kontakter med *Washington Post*. Ombudsmannafunktionen innebar ett erkännande av att redaktionen inte var ofelbar och även att den insåg att så var fallet.

... denna acceptans av ofullkomlighet gick hand i hand med hans [Rusbridgers] syn på transparent journalistik. Den innebar också att han lämnade ifrån sig en del av sin redaktionella makt.

(www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/22/why-should-newspapers-not-be-accountable)

TvK

Attityden till läsarna behövde ändras – igen

■ När Bengt Erlandsson tillträdde som Läsarnas ombudsman på *Svenska Dagbladet* 1987 underströk ledningen betydelsen av att lyssna på läsarnas klagomål. Bengt Erlandsson beskrev också i sina kolumner konkreta exempel på hur han tyckte sig se att en mer lyssnande attityd utvecklades på redaktionen.

Drygt 20 år senare togs samma fråga upp när nättidningen *Medievärlden* 2009 intervjuade Lars Ryding, som under ett och halvt år verkat som *Svenska Dagbladets* kvalitetsredaktör, bland annat med ansvar för tidningens fasta plats för rättelser:

Har det blivit färre fel i SvD?

– Ja, det har blivit en förbättring över hela fältet, inte minst stavfel och språkfel som tillhör det som läsarna stör sig mest på.

– När vi inledde kvalitetsarbetet bytte vi attityd. Vi gick från att inte vara särskilt intresserade av att lyssna på klagomål till att uppmuntra läsarna att höra av sig. Det har betytt mycket för att det gått så bra för oss.

(...)

Varför tror du så få tidningar valt att satsa på en fast plats för rättelser?

– Det finns en självgodhet i medierna som gör att många journalister inte vill kännas vid och ta ansvar för de fel de gör. De tror väl att läsarna ska tappa förtroendet för dem. Vår erfarenhet visar att det är tvärtom.

Medievärlden noterar i samma artikel att *Expressen* nyligen infört en fast plats i tidningen för sina rättelser.

(<https://www.dagensmedia.se/nyheter/medievarldens-arkiv/hur-ser-din-basta-rattelse-i-svd-ut-lars-ryding/>)

TvK

Lilian Öhrström

Framgångar och besvikelser som läsarombudsman på *DN*

Obalansen mellan kvinnor och män i spalterna blev synlig och missvisande statistik brännmärktes. Men någon rättelsespalt blev det inte, och inte heller någon efterträdare.

Lilian Öhrström gör ett bokslut över sina sju och ett halvt år som läsarnas ombud på *Dagens Nyheter* 2003–2008.

Det var i spåren av en omorganisation som tanken på en läsarombudsman föddes. Under 1990-talet prövade *Dagens Nyheter* nya sätt att arbeta, ett sådant var projektredaktionen. Det innebar att vid större eller viktiga händelser skulle tidningens resurser och kunnighet på många områden kunna utnyttjas maximalt. Fem projektredaktörer hade i uppgift att välja ut en fråga för projektsamarbete. Dessa hade möjlighet att välja ut medarbetare från olika avdelningar som fick arbeta ihop i detta projekt.

Till fördelarna hörde att man fick nya infallsvinklar på en fråga. Utlandskorrespondenten fick inhemska reportrar till sin

hjälp. Nyhetsreportrar fick kunskap från ekonomiredaktionen, sportredaktionen fick arbeta med nya ämnen.

Det var roligt och genererade en hel del bra sidor. Det var uppskattat av många men inte av alla, framför allt inte av avdelningscheferna som blev fråntagna sina medarbetare och fick ge utrymme till en inkräktare på sina sidor.

Det varade i knappt tio år. En utredare kom fram till att det var bäst att lägga ned denna orosskapande organisation. Jag som varit projektredaktör behövde hitta något nytt att arbeta med. Ola Sigvardsson, den dåvarande redaktionschefen, kallade 2002 in mig för ett samtal om just detta. Jag fick i uppdrag att hitta former för att få bättre kontakt med läsarna. I det sammanhanget kunde jag även fundera över begreppet läsarombudsman.

I ledningen kände man till flera undersökningar som visade att det läsarna ville ha inte alltid var vad redaktionen gav dem. Det var en stor diskrepans i hur läsare och redaktion bedömde olika saker.

Spännande uppdrag

Det var ett spännande uppdrag jag fått. Jag tog fasta på ordet läsarombudsman som Ola Sigvardsson nämnt. Pressombudsman kände jag till, men inte läsarombudsman. Jag började googla och upptäckte något mycket intressant. Det fanns läsarombudsmän på flera håll i världen, främst i USA. När vi i Sverige fick en pressombudsman fick den stora tidningen *Washington Post* en Readers' ombudsman. De hade kommit till av samma skäl, skandalskriverier i tidningarna där människor hängdes ut utan att man hade hela bilden klar. Framför allt fick läsarna inte veta allt. Ägarkoncentrationen hade ökat. Andra medier hade börjat konkurrera om läsarnas gunst. Det fanns ett minskat förtroende för pressen och man talade om pressens arrogans.

Lilian Öhrström fick redaktionsledningens uppdrag att förbättra tidningens kontakter med läsarna. Lösningen blev en Läsarnas ombudsman enligt amerikansk förlaga efter en studieresa till USA. Här i sitt arbetsrum på DN. Foto: privat.

Lösningen var ett nationellt system där allmänheten kunde vända sig till en pressombudsman, om han eller hon blivit personligen drabbad. I USA valde man en lösning mera nära tidningen och där läsarna fick möjlighet att klaga på tidningen även om han inte var drabbad personligen utan endast reagerade som läsare.

Men det hade faktiskt funnits en utmärkt läsarombudsman i *Svenska Dagbladet*, Bengt Erlandsson. Jag intervjuade honom och fick veta att han hade ungefär samma villkor som hans motsvarighet i *Washington Post*. Det vill säga, han skulle sitta utanför redaktionen, han skulle ansvara inför styrelsen och

han skulle inte söka ett annat jobb på redaktionen. Allt för att garantera hans oväld.

När jag fick mitt uppdrag 2002 var *Washington Posts* ombudsman väl etablerad sedan drygt 30 år. Och nya hade kommit till på andra tidningar och även radio och tv. Jag reste runt i USA och träffade femton av de omkring 80 ombudsmännen som hade olika titlar men *ombudsman* och *public editor* var de vanligaste. Efter två veckor kom jag tillbaka och tyckte inte att jag behövde utreda andra alternativ, en läsarombudsman var något nytt som både behövdes och skulle tilltala läsarna. Jag lämnade in ett förslag till redaktionsledningen.

Det viktigaste var att läsarna skulle få en röst som fördes fram på redaktionen och som syntes bland läsarna. Ofta hörde läsarna av sig till den som skrivit en artikel eller tagit en bild men där stannade synpunkterna. Nu skulle åsikterna framföras. Det borde stärka redaktionen och ge läsarna större förtroende för tidningen. Ombudsmännen skulle när deras mandatperiod var över inte kunna anställas på tidningen. Och det borde öka tidningens kvalitet. De stora tidningarna i USA hade läsarombudsmän som på många sätt var garanterade självständighet. De skulle stå fria i förhållande till redaktionen och helst rekryteras utifrån.

Jag fick det jobb jag själv föreslog och var DN:s läsarombudsman från januari 2003 till juni 2008. Under den tiden hade jag många tusentals läsarkontakter och jag skrev en kolumn i stort sett varje vecka, det innebar 250 totalt. Men jag fick klara mig själv. Jag hade ingen sekreterarhjälp (de första åren) vilket gjorde att jag inte kunde leva upp till alla de krav jag ställt på mig själv. Alla som skrev till mig fick inte omedelbart svar. Jag fick inte resurser att ordna träffar med läsarna, som jag tänkt. Tvärtom fick jag två medarbetare på *Läsarnas DN*, insändarsidan att bli chef över.

Min kolumn placerades på insändarsidan, en sida som var litet underskattad på redaktionen. Det skulle det bli ändring

på. Särskilt under Jan Wifstrands tid blev insändarsidan viktig som ett ställe dit läsarna kunde ringa in synpunkter vid stora händelser. Det publicerades på ett uppslag eller en helsida, där min kolumn ingick.

Folkbildning

Av mina 250 kolumner handlade många om rubrikval, som läsarna ofta hade synpunkter på. Bilderna var inte alltid uppskattade för sin storlek, de var ofta mycket stora och inte alltid lätta att ”läsa”. På stan fick ofta en känga i mina spalter. Rättelser, eller snarare bristen på rättelser, var ett ständigt återkommande tema, mer om detta längre fram. Namnpubliceringar och webbfrågan som då fanns i tidningen varje dag förekom ofta. Opinionsundersökningar och hur de presenterades reagerade läsarna ofta på.

När jag i dag läser igenom alla kolumner slås jag av att de var folkbildande. Jag tog reda på saker som inte framgick i artiklarna och lärde mig själv nya saker hela tiden. Ibland lät jag lite beskäftig och ibland var jag lite för försiktig. Spalten

23 januari 2003 meddelade chefredaktören Hans Bergström att tidningen utsett Lilian Öhrström till läsarombudsman, bland annat för att DN skulle bli bättre på rättelser. Lilian Öhrström beskrevs som ”utomordentligt lämpad” med stor erfarenhet och ”ett moget omdöme”.

DN:s läsare får egen ombudsman

DAGENS NYHETER ökar mest i läsning i svensk dagspress, enligt den senaste oberoende studien från Orvesto Konsument. Nu vid början av 2003 tar vi flera initiativ för att tidningen ska komma ännu närmare läsarna.

I dag, måndag, tillträder Lilian Öhrström som Läsarombudsman. Hon kommer att ta emot läsarnas synpunkter på DN och förmedla dessa till redaktionen, utreda varför journalistiken har blivit på ett visst sätt samt ha en spalt i tidningen varje fredag där hon diskuterar frågor som har kommit upp via läsarna. En ambition är att DN ska bli bättre på att undersöka och rätta fel i tidningen. Förtröende för kvalitet och kompetens är DN:s främsta tillgång och vi måste göra allt för att det vi skriver blir korrekt.

Läsarombudsmannen kommer att ha en daglig telefonid, men kan självfallet också nås via brev och e-post.

LILIAN ÖHRSTRÖM är utomordentligt lämpad för den ansvarsfulla uppgiften som Läsarombudsman. Hon har lång och mångsidig erfarenhet som journalist på DN och ett moget omdöme. En av Lilian Öhrströms första uppgifter blir att för läsarna presentera arbetet med Nya DN. Nästa måndag, den 20 januari, kommer DN i nytt och bekvämare format. Nya DN innebär förnyelse också i andra avseenden, allt i syfte att tillmötesgå starka önskemål från läsarna.

Grunden för DN förblir densamma: att göra Sveriges ledande morgontidning, en bred kvalitetstidning.

Hans Bergström
chefredaktör och
ansvarig utgivare

Männen dominerar bland bilderna i DN

**LÄSARNAS
OMBUDSMAN**
LILIAN ÖHRSTRÖM

FÖR NÅGRA VECKOR SEDAN fick jag ett mejl från en kvinna som tycker sig se ett mönster i DN:s ekonomidel. Det är mest män på bild. Männen är i aktion, framför podiet där han presenterar den senaste strategin eller det senaste resultatet. Anna Knöfel Magnusson får bländrande intryck när hon bläddrar igenom DN: "När kvinnor förekommer är de så gott som alltid leende och glada. De är aldrig till besvär, alltid tillgängliga, med någon fånig pose, eller på ett ben på de höga klackarna för att illustrera sin flygfärdighet, fångade när de bättrar på läppstiftet inför en debatt i EU-parlamentet mot prostitution."

Anna Knöfel Magnusson satte sig och granskade DN:s ekonomidel under två veckor i oktober och kommer fram till att när DN Ekonomi lämnar utrymme åt kvinnor gör de det enligt klassisk nyhetsvärdering där kvinnan har ett

En vecka med DN Debatt, helt dominerad av män.

ten i samhället. Men också vilka händelser som dominerat den

–Det kommer att se ut så här så länge samhället ser ut så här. Vi vill

Maria Schottenius, som välkomnar den här diskussionen.

Övre delen av Lilian Öhrströms kolumn om dominansen av bilder på män, införd i DN 4 februari 2005.

hade också ett annat pedagogiskt syfte, läsarna fick veta hur redaktionen arbetar.

Jag letar efter några kolumner som gjort en avgörande skillnad, som fick tidningen att tänka till och ändra sin policy. Jag hittar en som hade rubriken "Männen dominerar bland bilderna i DN". Anna Knöfel Magnusson hade skickat mig ett intressant inlägg. Hon hade ägnat sig åt att systematiskt granska DN:s ekonomidel under två veckor. Männerna fick överlag de stora bilderna i fyrfärg och kvinnorna blev marginaliserade:

Så gott som samtliga män avbildas i arbetsmiljö, de utför fackliga protester eller förekommer när frågor kring ekonomi, teknik eller politik avhandlas. Östros, Nuder, Bo Lundgren och

de amerikanska presidentkandidaterna breder ut sig över en, ibland två sidor. Deras armar breder ut sig brett, de viftar med plånboken, har ett kraftfullt kroppsspråk och kristallkronan i taket är given. Kommunikationsminister Ulrika Messing syns på bild två gånger – i passformat och svart-vitt.

Inspirerad av Anna Knöfel Magnusson gick jag själv igenom hela *DN* under en vecka och den manliga dominansen är slående.

Varför dominerar männen?

Det sade naturligtvis något om makten i samhället men också vilka händelser som dominerade den veckan. Debattredaktören fick svara på frågan varför männen dominerade där:

– Att män fortfarande dominerar på höga poster i samhället återspeglas också på *DN Debatt*. När en debattartikel nyhetsvärderas har författarens position betydelse, svarade han.

Att männen dominerade på förstasidan i ekonomidelen förklarade ekonomiredaktören med att man valt att ha mer inriktning på börs och företag i ekonomidelen.

– Det kommer att se ut så här så länge samhället ser ut så här. Vi vill ha en respektabel bevakning av vad som händer i företagen, sade ekonomiredaktören.

Men varför har även kultursidorna fler män än kvinnor på bild, både på nöjessidorna och idé och kritik. Ändå är fem av sex personer i ledningen för kulturdelen kvinnor.

– Risken är att vi tror att vi därmed har löst problemet vilket vi ju inte har. Så fort man slappnar av är det som om kvinnorna försvinner, svarade den dåvarande kulturchefen.

Jag skrev att det ingav hopp att så många verkade reflektera över problemet men att det till sist handlar om de journalistiska frågeställningarna vi har och hur sent vi kommer in i olika skeenden och jag efterlyste att journalister gav sig ut i verkligheten mer. Vem vet, kanske skulle det då bli färre bilder

som förstärker fördomar om män som något negativt, maktfullkomligt eller våldsamt? Och kvinnor som oskyldiga förtryckta offer utan eget ansvar. Efter detta frågade man vid varje morgonmöte på redaktionen hur man kunde hitta kvinnor i den verklighet man ville skildra. Och man hittade fler kvinnor!

Ingen rättelsespalt

Min tid som läsarombudsman var tack och lov innan begreppet ”fake news” blev vanligt, ett begrepp som den amerikanske presidenten Donald Trump verkar använda med förtjusning och som sprids av SD närstående nyhetsgrupperingar på sociala medier här i Sverige. Fake news är både medvetet förvanskade fakta och sådant som man inte tycker om.

En av mina käpphästar som läsarombudsman var att kräva rättelser. Jag tyckte att vi borde ha en fast rättelsespalt, där läsarna vande sig att finna de fel som stått i tidningen. Det var från början meningen att *DN* skulle samla alla rättelser och att jag (läsarombudsmannen) skulle sköta denna spalt men så blev det inte. Chefredaktören Jan Wifstrand menade att rättelserna skulle stå där felet stått och att det var avdelningen som stått för felet som skulle rätta. Mot detta invände jag att det inte så sällan hände att rättelser inte blev införda. Det kunde hända att den som gjort felet inte förde det vidare till sin avdelning. Det kunde också hända att avdelningschefen tyckte att felet var för obetydligt eller att det gått flera dagar sedan felet stod i tidningen.

Men det är att se allt från redaktionens perspektiv, inte läsarens. Självklart vill läsaren bli korrekt informerad. Jag tror också att en fast rättelsespalt skulle få läsarna lite nyfikna på de avdelningar i tidningen som de inte brukade läsa. I dagens situation med ständiga påståenden om fake news skulle man också på ett självklart sätt rätta den typen av fel som ofta förekommer på nätet.

Jag tror att jag bidrog till en förståelse för hur fel kunde uppstå. Att det var mänskligt att göra fel, inte minst med tanke på hur lite tid reportrar och redigerare hade på sig. Jag skrev om att korrektur, som ofta räddat sådana situationer tidigare, numera är borttaget.

Fel som inte rättas lever vidare

Att inte våga erkänna ett fel av någon sorts skamkänsla är inte bra för självkänslan. Gamla orättade fel (som stannar kvar i tidningarnas arkiv) blir dessutom lätt sanningar. Ett exempel skrev jag om den 8 juli 2005:

Inför 1968 års presidentval i USA kallade vicepresidentkandidaten Spiro Agnew några kritiker för "those effete impudent snobs" ("dessa utlevade, skamlösa snobbar"). Några journalister översatte det slarvigt till "dessa fräcka impotenta snobbar". Felöversättningen blev en etablerad sanning och kom upp i en av frågorna i *DN:s* nutidsorientering 1969.

En läsare påminde om detta med anledning av en debattartikel i *DN* den 5 juni 2005. Där stod att 1809 antogs en ny regeringsform som slog fast de medborgerliga rättigheterna med religions- och yttrandefrihet bland annat. Men det var först 1951 som det blev lagligt att gå ur statskyrkan utan att samtidigt gå med i någon annan godkänd kristen församling. Jag räknade i den spalten upp ett antal fel som inte blev rättade i *DN*:

I *DN* söndag den 3 juni stod att Anitra Steens mor arbetade som inneförsäljare på C K Tools. Det var dock inte på det tyska företaget hon arbetade utan på det stora verkstadsföretaget Seco Tools i Fagersta. (...) På *DN* ekonomi stod den 18 maj en artikel om svensken Frans Johansson som gjort succé med sin bok "Medicieffekten". I faktarutan stod att han har boken "2 i nät kräver in moviebox" på nattduksbordet. Bokens rätta titel är "Två nötkreme och en moviebox".

I DN På stan stod den 13 maj att mordet vid Sturecompagniet ägde rum 1990. De ägde rum 1994.

Sedan jag gång på gång under 2003 påpekat hur viktigt det är med rättelser så kunde jag den 8 januari 2004 konstatera att antalet rättelser i *DN* under året hade ökat från 232 till 303 under 2003. Fler rättelser, gjorde vi alltså fler fel när vi fått en läsarombudsman? Nej, vi kanske till och med gjorde färre fel men fler blev rättade. I anglosaxiska länder har man en generösare rättelsepolitik än vi har i Sverige. I *The Oregonian*, en regional kvalitetstidning i Portland i Oregon, hade man en minskning av rättelserna från 737 till 693 år 2003.

Det året, 2003, hade *New York Times* stjärnreporter Jayson Blair avslöjats med att ha plagierat ett stort antal artiklar, flera prisvinnande. *NYT* fick ägna åtta sidor åt att rätta plagiat och fejkade intervjuer. Skandalen ledde till att *New York Times* för första gången i historien tillsatte en läsarombudsman.

Det år när *DN* rättade fler fel hamnade tidningen högt upp bland vilka svenskarna hade förtroende för.

Rubriker som leder vilse

Så har vi ämnet vilseledande rubriker. De är inte få. Som så många gånger förr skrev jag om detta den 5 januari 2008. ”Stockholms bilister säger ja till högre trängselskatt” stod det i över en artikel på en och en halv sida. 177 av 522 tillfrågade personer tyckte att det var okej att höja trängselskatten. Man kunde lika gärna skriva en rubrik som säger att en majoritet var emot en höjning. Men undersökningen ville inte ta reda på om en majoritet var för eller emot trängselskatter. Det undersökningen ville ta reda på var vilket alternativ de tillfrågade trodde var bäst för klimatet. Konstigt nog fick de tillfrågade aldrig svarsalternativet att bygga ut kollektivtrafiken eller göra den billigare. Det var *DN* som föreslagit frågorna och det alternativet fanns inte med förklarade Niclas Källebring på Synno-

vate. Det var *DN:s* vinkling av undersökningen som dominerade i rapporteringen i andra medier sedan.

En artikel om AMS på *DN Debatt* väckte frågor hos läsarna. Den handlade till största delen om hur effektiv utbildningen var och att den ledde till ökade chanser att få jobb både för korttids- och långtidsarbetslösa. Särskilt goda effekter hade den för kvinnor och utlandsfödda. Rubriken var "Allvarliga brister i Ams verksamhet". Det fanns synpunkter på saker som kunde förbättras. Men varför bara ta fasta på det negativa? Den dåvarande debattredaktören tyckte att det intressanta och oväntade var kritiken och inte hur bra utbildningen till stora delar fungerar. Detta eftersom utredningen var beställd av förra socialdemokratiska regeringen.

Det skulle vara intressant att se en systematisk genomgång om hur olika nyheter har vinklats över tid.

Ill a omtyckt ibland

Många har frågat mig om jag blev hatad på redaktionen när jag gick runt med läsarnas frågor och kritik. Nej, de allra flesta sade faktiskt att de var stolta över att vi hade en läsarombudsman som gav dem möjlighet att få förklara hur de arbetat. Men jag skulle få erfara hur det var att bli ill a omtyckt. Det hände till exempel efter det jag skrivit om bevakningen av tsunamikatastrofen 2004 och dess efterspel.

Den 14 januari 2005 skrev jag en krönika med rubriken "Så blev det tillåtet att kritisera regeringen". Konstig rubrik tycker jag i dag och förmodligen även då. Jag tassade på tå för jag märkte att det jag undersökte inte var populärt. "Den senaste tiden har reportrar surrat som getingar i jakten på ansvariga" skrev jag. Naturligtvis inte ansvariga för katastrofen, det var en naturkatastrof som människan inte råar på, men ansvariga för räddningsinsatserna. Första offret var Laila Freivalds som fick

Så blev det tillåtet att kritisera regeringen

LÄSARNAS OMBUDSMAN
LILIAN ÖHRSTRÖM

MEDEDRAMATURGIN i samband med tsunamikatastrofen är fascinerande. Reportrar har surrat som getingar i jakten på ansvariga. Naturligtvis inte ansvariga för katastrofen, det var en naturkatastrof som människor inte rått på, men ansvariga för räddningsinsatserna.

Utrikesministern Laila Freivalds blev med rätt eller orätt första målet. Men sådan jakt kan få motsatt syfte, läsare vänder sig mot budbärarna i strället för mot det tilltänkta offret. När DN gjorde en mycket klargörande och rak intervju med Laila Freivalds sattes den ökta citatrubriken "Vi har inte gjort några misstag", vilket tillsammans med bilden, som ansågs illvilligt vald, fick flera läsare att protestera.

På onsdagen och torsdagen fick jag en ny typ av synpunkter från läsarna:

Sen information till kungen

DN:s intervju med kungen den 10 januari har satt i gång en debatt.

läst in det kungen sade i Maria Schottenius intervju med kungen som kritik mot regeringen utan mer som allmänna reflektioner kring hur vi svenskar är i kris-sammanhang. Så uppfattade Maria Schottenius också det kungen sade. Låt oss

Schottenius en sammanfattning av hur förloppet utvecklats, med praktikanter i telefonväxeln på UD och bristande kommunikation mellan regering och ansvariga tjänstemän och att italienarna var snabba med en beredskap som skar igenom alla

reagerade snabbare och att Sverige är långsamt och att chefer måste ta ansvar.

Men det gör han ju inte. Han svarar ja på det resonemang Maria Schottenius för.

– Men hur läser du då? Man kan knappast tolka det på något annat sätt, svarar Henrik Brors och hänvisar till att statsvetaren och grundlagsexperten Olof Ruin också sagt att det kunde tolkas som kritik mot regeringen. Att Expressen gick för långt och påstod att kungen attackerade Laila Freivalds är däremot att dra för stora växlar på intervjun.

Hovet förklarade på torsdagen i ett pressmeddelande att kungens formuleringar i DN-intervjun om ansvarstagande var "ett försök att beskriva en allmän attityd i vårt samhälle".

NU HÖR DET TILL SAKEN att DN haft en stående förfrågan om en intervju med kungen. Efter många resultatlösa påstötningar från DN hör hovet plötsligt av sig fredagen den 7 januari och säger att kungen

Övre delen av Lilian Öhrströms kolumn som diskuterade tolkningen av kungens uttalande efter tsunamin, införd 14 januari 2005.

ett ökta citat ("Vi har inte gjort något misstag") över en, som läsarna tyckte, illvilligt vald bild.

Men mest klagomål fick jag när citat av chefen för politiska redaktionen (inte ledarredaktionen), täckte hela förstasidan två dagar i rad. Den 12 januari stod det:

Med DN:s intervju med kung Carl Gustaf i måndags förändrades samhällsklimatet i ett slag. För om kungen som enligt grundlagen inte får kritisera regeringen gör det måste det väl vara tillåtet även för oppositionen och alla debattörer att göra det.

Den 13 januari kom nästa citat från chefen för politiska redaktionen: ”Det krävdes att den formellt maktlöse monarken vågade säga, om än inlindat, att svenska myndighetschefer inte vågat ta ansvar, att Sverige klarat katastrofkrisen sämre än Italien. Då släpper debatten loss.”

Vad nu då, har det varit förbjudet att kritisera regeringen? Det hade många läsare inte märkt. Flera av dem var irriterade på att på första sidan få skrivet på näsan vad de skulle tycka innan de fick en chans att bilda sig en egen uppfattning. Flera läsare kände inte igen sig i tolkningen av intervjun med kungen heller.

DN hade haft en stående förfrågan om en intervju med kungen. Efter många resultatlösa påstötningar hörde hovet plötsligt av sig den 7 januari och sade att kungen nästa dag kunde ta emot för en intervju kring tsunamikatastrofen.

Tolkning av kungens svar

Det var kulturchefen som fick göra intervjun och med tanke på läsarnas reaktion talade jag med henne om vad som sagts och hur hon tolkat kungens svar. Läsarna hade uppfattat det kungen sagt, inte som en kritik mot regeringen utan mer som allmänna reflektioner kring hur vi svenskar är i krissammanhang. Så uppfattade också kulturchefen det kungen sade. Och så förklarade även hovet saken i ett pressmeddelande den 13 januari. Kungen hade berättat hur man försökt få information från UD och statsrådsberedningen och efter mycket om och men fått tag på statssekreteraren Lars Danielsson den 27 december på kvällen.

Kulturchefen gjorde i intervjun en egen sammanfattning av hur förloppet utvecklats. Det hade av *DN* lästs som något kungen påstod. Men kungen resonerade rent allmänt på kulturchefens påpekande att italienarna var snabbare med beredskap:

Ja vi är ju nordbor och skandinaver. Italienarna är latinarna och reagerar på ett annorlunda sätt. Och det är väl kanske så i Sverige att vi reagerar långsamt, men när vi kommer i gång är vi nordbor effektiva och organiserade. Här i Sverige är det ofta så att ingen vågar ta ansvar. Man är rädd för att dra i gång saker, det kan betyda kostnader, och så måste man stå till svars sedan. Jag tycker det är viktigt att man vågar ta ansvar. Sedan blir man säkert uthängd men det är bättre än att stå passiv.

(DN, 10 januari 2005)

Att italienarna reagerat snabbare, att Sverige är långsammare och att chefer måste ta ansvar, menade chefen för politiska redaktionen måste tolkas som kritik mot regeringen. Och den linjen drev den politiska redaktionen. Statsminister Göran Persson kunde gott tåla kritik men att utnyttja kungens ord för att ”släppa debatten loss” som politikchefen skrev var vad jag å en del läsares vägnar kritiserade.

Så här efteråt tycker jag själv att jag kunde ha gjort det mer stringent och effektivt. Jag valde att vara diplomatisk och sammanställde helt enkelt olika avdelningars påståenden.

Vad visste Laila Freivalds om Phuket?

Jag återkom om den dåliga beredskapen senare och denna gång efter en intervju med utrikesministern Laila Freivalds. I rubrik och citat sade hon i den intervjun att hon inte visste vad Phuket var. Hur kunde hon vara så okunnig undrade många läsare. Men några blev misstänksamma. Hade reportrarna klart för sig vad hon menade? En annan trodde att DN försökte förmedla en bild som redaktionen inte själv tror återspeglar sanningen, detta efter att ha lyssnat på en kort bandupptagning av intervjun som DN lagt ut på nätet.

Själv var jag misstänksam till hennes påstående om att hon inte hade en aning om vad Phuket var. Hon hade ju varit justitieminister när Phuket blev omtalat för att svenskar var djupt inblandade i pedofili där. Det visade sig att det Laila Freivalds

sagt var: ”För min egen del handlade det om att jag inte visste vad Phuket är. Jag vet det nu, men jag visste det inte då.”

Reportrarna ställde då en följdfråga: ”Betyder det att förhållandet att det var ett så populärt semestermål som det blivit under senare år också var lite grann en nyhet?”

– Ja jag hade absolut ingen aning om det.”

Att det var över 200 000 svenskar om året som åkte till Thailand var hon nog inte ensam om att inte veta. Men varför skulle det ha varit bättre om Laila Freivalds haft djupare kunskap från början? Det hade inte reportrarna velat fråga eftersom de ansåg att det var så tydligt vad hon ville ha sagt. ”Det blir ju inte klokt om vi skulle fråga henne om hon är medveten om vad hon säger”.

Senare har utrikesministern förklarat att hon inte visste vad Phuket är, nämligen stort, med många svenskar och utsatt bebyggelse. Därför hade hon inte insett att många svenskar var drabbade. Men den kunskap hon saknade hade andra på UD.

Ibland blir man inte klokare av det man läser. Visst fanns det fog för kritik. Men katastrofen partipolitiserades mer i Sverige än i Finland, Norge och i andra länder.

Redaktionen eller läsaren?

Vi och dom är en tanke som finns både på redaktionen och bland läsarna. Flera har frågat mig vem jag känner mest sympati med, redaktionen eller läsaren. Men så enkelt är det inte.

En läsare kan låta mycket otrevlig eftersom det inte är så lätt att leverera kritik, man måste ta sats. Då gäller det att inte provoceras, att lita på att den här läsaren har något att säga, jag måste lyssna. Samtidigt kunde det kännas otrevligt att framföra berättigad kritik till en kollega.

Jag blev glad när jag fick begripliga förklaringar av mina journalistkollegor. Och jag blev besviken när jag fick svar av typen att läsarna är gnälliga eller att de själva var så nöjda med

att den man intervjuat svarade så dumt att det skulle förstöra saken om det blev motfrågor.

Gangstring

Det hade betydelse att jag gång på gång återkom till hur man presenterade statistik i tidningen. Hur diagram kunde framställas som mycket mer dramatiska än verkligheten gav underlag för. Hur frågeställningen kunde ifrågasättas. Hur resultatet överskattades. Det har blivit bättre på den punkten tycker jag mig märka.

Jag kallar det gangstring. När man med diagram försöker få en företeelse att bli mer dramatisk än den är eller när man försöker få en intervjuperson att framstå som något annat än han är. Så skedde till exempel med Transportarbetareförbundets ordförande Per Winberg som porträtterades med en fet cigarr i *DN*. Det var mästere fotografen Sven-Erik Sjöberg som tagit bilden till en intervju med ordföranden som varslat om strejk. Själva intervjun var gjord innan fotografen var på plats.

Flera läsare ringde och skrev och tyckte att *DN* gjort en nidsbild av transportbasen. Det var ju uppenbart att han skulle påminna om Hasse Eriksson som semesterat i Spanien mitt under pågående bojkott mot Spanien. Han hade dessutom blivit bjuden av arbetsgivarna och bodde på deras semesterhem. Bilden av Hasse Eriksson vid poolen med en cigarr i handen blev för alltid symbolen för en fackpamp.

Jag ringde Per Winberg och frågade vad han tyckte. Ja det blev ju lite fel, skrattade han. Det visade sig att han inte rökte. Det var fotografen som hade fått honom att sätta cigarren till munnen. Var kom cigarren ifrån?

– Den låg på hans bord och för att få mer liv i bilden frågade jag om han kunde ta upp cigarren och ta några bloss, sade Sven-Erik Sjöberg.

Cigarren var en skämtsam 50-årspresent och den hade Per Winberg låtit ligga kvar på bordet. Den första gången han tagit upp den var när Sven-Erik Sjöberg frågade. Per Winberg ångrade sig lite men han hade gått med på det. Både han och fotografen var väl medvetna om vad den skulle symbolisera.

Jag tänker på detta igen när jag läser om en konflikt mellan Transport och arbetsgivarna flera år efteråt. *Aftonbladet* publicerade samma bild som *DN* haft och skrev i ingressen: Den cigarrökande Per Winberg förklarar varför man väljer konflikt. Så framställde *Aftonbladet* det som en sanning att den icke rökande Per Winberg var den cigarrökande.

Ämnen jag inte tog upp

”Om en månad slutar jag på DN och som läsarombudsman. Som sådan har jag tagit emot 50 000 mejl, nästan lika många telefonsamtal och otaliga handskrivna brev från engagerade, upprörda, arga och kloka läsare. Det har ibland varit tungt att hantera alla klagomål.”

Så inledde jag min kolumn den 3 maj 2008. En kolumn som handlade om beröm från läsarna – som faktiskt också nådde mig. Jag hade fått många välmotiverade synpunkter på artiklar som väckt beundran och glädje. Men annars ägnade jag främst mina krafter åt de läsare som kom med kritik eller undran.

Jag var verksam under en period när bilderna blev mycket stora, ibland väl stora. När bilder med flit gjordes sneda, när porträtt blev extrema närbilder. Det väckte alltid läsarreaktioner. Arma fotografer och bildredaktörer som inför mig som läsarnas röst i tidningen fick stå till svars för detta gång på gång. Ja, det blev nog lite väl mycket tid som ägnades åt bilder, i en tidning som annars är känd för sina fina bildreportage.

Bland de frågor jag gärna hade skrivit mer om var tendensen mot kvällstidningsinnehåll som började ungefär när jag blev läsarombudsman. Sensationer har sedan dess fått mer plats.

Det blev starkare betoning på brott och straff. Kändisar fick större utrymme på olika sätt. En annan fråga var den om *DN:s* politiska korrekthet och ytterligare en annan om *DN:s* feghet. Fegheten att inte gå emot strömmen och fegheten att inte i tid ta upp något man kände till.

Sådant påverkar opinionen. Allt för ofta, påpekade läsarna, kom *DN:s* reaktion för sent. Ofta försökte *DN* dock göra gällande att man redan från början hade protesterat på ledarplats till exempel när det gällde Irakkriget. Frågan om invandring och flyktingmottagande skildrades mycket ensidigt, trots att det fanns komplikationer.

Det var mycket jag velat ta ett större grepp på. Det handlade inte bara om tidsbrist att jag inte gjorde det. Det var inte heller brist på civillikage. Men ingick det verkligen i mitt uppdrag att driva en fråga och kanske ta strid på grund av mitt eget engagemang? Kanske ibland. Men det vore definitivt fel om jag sprang och frågade chefredaktören vad jag kunde ta upp. Jag var ensam och skulle så vara. Jag läste igenom alla brev men tyvärr ofta för sent för att det kändes meningsfullt att skriva om det. Jag lyssnade förstås efteråt på alla telefonsamtal som jag missat under dagen. Det fanns alltid något att ta upp i min kolumn och i stället för de stora greppen blev det ofta detalj-anmärkningar.

Läsarnas önskelista

Några gånger gjorde jag en sammanställning av vad jag förstått att läsarna efterlyste mest. Det blev en läsarnas önskelista.

Listan från 23 december 2005 visar hur lika önskemålen var från år till år. Den visar också att läsarna var mycket irriterade över att inte få tidningen och på tekniska problem som gjorde tidningen svåräst. Jag fick ägna mer tid åt sådana frågor än jag väntat mig.

■ Förra årets önskelista från DN:s läsare

- 1 Mest** av allt önskar vi oss en tidning som är rätt häftad, inte har sidförskjutningar och inte har bilder där det ser ut som om färgen runnit.
- 2 Tidningen** måste komma fram och komma i tid.
- 3 Sidhänvisningarna** borde stämma. Om det står att en artikel ska finnas på sidan 20 så ska den inte finnas på sidan 18.
- 4 Om** det står fel i tidningen så vill vi kunna lita på att det rättas. Helt ska det inte stå fel alls, men vi vet att det inte alltid går att undvika. Om fel påpekas så ska det inte viftas bort för att det är en liten sak.
- 5 Svar önskas.** Det står en adress under varje artikel. Om man skriver dit förväntar man sig ett svar.
- 6 Bättre geografikunskaper.** Behandla inte Norrland som ett enda landskap norr om Gävle. Låt oss slippa se Mora placerad i höjd med Östersund i en grafik. Vi vill inte läsa att Stockholms förorter ligger utanför Stockholm.
- 7 Var mer generös** med bemötanden. En önskan som riktas särskilt till debattredaktören, ledarredaktionen och kulturredaktionen.
- 8 Behandla inte äldre** människor snorkigt i tidningen. Gäller inte bara Pö oton.
- 9 Tramsa inte** med könsbenämningar. Om en direktör eller en busschaufför är kvinna framgår ofta av namn, bild och pronomen.
- 10 Sen var det litet mer:** Mindre sneda bilder, fler positiva vinklingar, fler skarpa frågor från reportrarna, mer uppföljningar och mer grävande journalistik, mindre engelska och mer svenska, bättre serier och plats för kåsörerna i Namn och Nytt.

23 december 2005, dagen före julafton, publicerade läsarombudsmannen en sammanställning av läsarnas vanligaste önskemål beträffande DN.

I stort sett har vi lyckats infria säkrare leveranser, sade chefredaktören Jan Wifstrand som kommentar till att tidningen uteblev eller kom för sent.

– Mitt nyårslofte till läsarna är att de ska få tidningen i tid och utan strul, lovade chefredaktören. Ett nytt tekniskt prenumerationssystem hade införts som gjorde att många inte fick tidningen, fick felaktiga fakturor och hamnade i oändligt lång telefonkö när de ville klaga.

– Läsarna är våra bästa domare. De hör av sig när det blir fel, sade Jan Wifstrand också när han lovade att sidhänvisningarna skulle förbättras. Om man skriver att en artikel finns på en sida i tidningen och artikeln flyttas mellan upplagorna så ska hänvisningen samtidigt rättas.

Många läsare av *DN* var lärare och välutbildade och de var väldigt uppmärksamma på språkfel. Nyhetsvärderingen var också en ständigt återkommande fråga, varför göra en liten sak större än den är och varför missa vad som verkligen händer även om det inte är nästgårds?

En fråga som läsarna var uppmärksamma på gäller hur man benämner kvinnor och män. När unga kvinnor som studerar på universitetet kallas för flickor känns det mycket omodernt. Och varför kalla unga kvinnor för flickor när de är brottsoffer och unga män i samma ålder för unga män och inte pojkar.

Och så rättelserna. Det förekommer ofta att reportrar eller redaktörer svarar på ett vänligt sätt när de gjort fel. Men läsarna som fått dessa brev blev besvikna över att de fel skribenten beklagat för dem inte rättades i tidningen efteråt. Att rätta fel i tidningen så att de inte dyker upp igen är ju en större sak.

Lagom med fem år

Ja, så var det dags för mig att sluta. Fem år var en lagom lång tid som läsarombudsman, tyckte jag. Men vad skulle jag göra efter dessa år? Det kändes inte helt naturligt att bli reporter igen. Utlandskorrespondent hade jag gärna velat bli men det gick inte ihop med en annan önskan, att få mer tid ihop med min man och mina barnbarn.

Jag bestämde mig i början av 2008 och gick till dåvarande chefredaktören Thorbjörn Larsson för att försäkra mig om att jag, om jag slutade, skulle få en efterträdare, att läsarombudsmannen som institution skulle bestå. Jo, det var självklart att vi skulle behålla den funktionen fick jag till svar. En internannons

om efterträdare utlystes. Jag vet att en mycket kompetent medarbetare sökte tjänsten. Men han fick bara veta att det skulle dröja. Jag anade oråd.

Och mina farhågor besannades, jag blev den första och hittills sista läsarombudsmannen i *DN*.

Lilian Öhrström är i dag frilansande journalist. Under sina 37 år på *Dagens Nyheter* hann hon medverka på många avdelningar, hon var samhällsreporter och högskolereporter under många år. Lilian Öhrström har skrivit boken *Sex, lögn och terapi* samt en bok om det svenska universitetssystemet och medverkat i antologier om skolan och om journalistetik. Efter sin pensionering åtog hon sig att göra *Runmarö Tidning* som hon fortfarande är redaktör för och har skrivit två pjäser som framförts på Runmarö teater. Till sommaren 2020 ska Lilian Öhrström färdigställa en pjäs om dansbaneeländet.

E-post: lilian.ohrstrom@live.se

Jack Werner om läsarombud: Behovet är uppenbart

■ 31 augusti 2019 sände *Medierna* i Sveriges Radio P1 en intervju med Lilian Öhrström om tiden som *Dagens Nyheter*s läsarombudsman (<https://sverigesradio.se/avsnitt/1365228>). Rubriken för inslaget på SR-sajten var ”Publikens ombudsmän på redaktionerna ett minne blott”.

Jack Werner, kolumnist i *DN* som bland annat varit med om att starta *Viralgranskaren*, tog upp funktionen i en text några dagar senare och hävdade att en ombudsman skulle göra stor nytta även i dagens medielandskap, ”behovet är uppenbart”:

Att medielandskapet har förändrats är sant, men att resultatet skulle vara att fler läsare inleder konstruktiv dialog med

redaktionen är jag inte riktigt lika säker på. Det är lätt att tappa bort enskilda ärligt frågande läsare bland de asförbandade och propagandistiska massmejl som ofta kommer i större mängder, och finns verkligen tiden att då ge dem ett vettigt svar? Risken är att läsarfrågor faller mellan stolarna, och då står ofta konspiratoriska och föga sansade opinionsbildare vid sidan av, redo att ge dem egna svar.

(www.dn.se/kultur-noje/jack-werner-darfor-behover-dagens-nyheter-en-lasarombudsman/)

TvK

Gå med i Svensk Mediehistorisk Förening!

Du som är intresserad av mediehistoria är hjärtligt välkommen som medlem. Medlemsavgiften 2020 för enskilda personer är 150 kronor.

För denna summa får du årsboken hemskickad till dig och tips om mediehistoriska seminarier och händelser i återkommande medlemsbrev under året.

Hösten 2019 diskuterade vi till exempel Allmänhetens pressombudsmans 50-årsjubileum på möten i Malmö, Göteborg och Stockholm. Och våren 2020 hann vi diskutera internets mediehistoria innan corona-pandemin satte stopp för publika sammankomster.

För att bli medlem kan du antingen sätta in 150 kronor på bankgiro 600-7033 och vid inbetalningen ange namn, adress, telefon och mejladress.

Eller utnyttja föreningens hemsida, som har adressen www.mediehistoria.se, där du klickar på rubriken "Om föreningen" i vänsterspalten. Därefter klickar du på underrubriken "Bli medlem" och följer instruktionerna på sidan.

Du kan även mejla uppgifterna till hemsidans redaktör Åke Petterson som har adressen ake.petterson@comhem.se

De senaste åren har antalet enskilda medlemmar ökat från 320 under 2017 till drygt 360 under 2019. Kom med i en växande förening!

Åke Pettersson

Lyssnarkontakt – Sveriges Radios alternativ till andras ombudsmän

Sveriges Radio har i jämförelse med *Dagens Nyheter*, Sveriges Television och TV4 en längre tradition av att handfast granska och diskutera mediernas innehåll. Var det bakgrunden till att någon lyssnarombudsman aldrig föreslogs på SR?

Åke Pettersson berättar hur kontakterna med lyssnarna fungerade under sin tid som ansvarig 2008–2011 och ger glimtar ur radions historia på området.

När TV4, DN och SVT och inrättade läsar- och tittarombudsmän svarade Sveriges Radio efter en tid med att dra igång *Lyssnarkontakt*. Dit kunde lyssnarna under några år vända sig för att få kontakt med och svar från de ansvariga för radioprogrammen.

Precis som på SVT och TV4 tog så småningom SR:s informationsavdelning över kontakten med mediekonsumenterna. Men viss utökad kontakt med lyssnarna var egentligen inte

alls något nytt för public service-radion och senare tv:n. Upplysningscentralen, Programupplysningen, Lyssnar- och Tittar-service är några av namnen på de inrättningar som nu funnits i omkring 55 år.

År 1963 startade Sveriges Radio den så kallade Upplysningscentralen. I folkmun kom den ganska snabbt att bli kallad ”Klagomuren”. Från början hanterade man enbart frågor om radio, men ganska snabbt fick man också ta hand om frågor om nymodigheten tv. Ofta från upprörda tittare som inte gillade innehållet i vissa program. Fram till 1979 var radion och tv:n ett och samma bolag med namnet Sveriges Radio. Upplysningscentralen hade i början fem kvinnliga informatörer, som gradvis blev fler. Ett tag hade den här avdelningen hela tolv personer (*Vipåtv*, 2014).

Trots att public service-radion och tv:n sedan 1979 var skilda bolag, hanterade det som nu kallades Programupplysningen lyssnar- och tittarfrågor ända fram tills 1998. Då delades också den uppgiften upp mellan de olika bolagen.

Vid årsskiftet 2004 gick SVT ytterligare ett steg längre och införde en tittarombudsman, Claes Elfsberg – mest känd som nyhetsankare på *Rapport*, som nu fick i uppgift att föra tittarnas talan, att vara en länk mellan tittarna och SVT och förmedla synpunkter till ansvariga på företaget (TT, 2004).

Mediegranskning sedan 1970

Sveriges Radio hade till skillnad från alla andra medier kontinuerligt haft mediegranskande program ända sedan *Vår grundade mening* startade 1970. Där diskuterades program och journalistik på olika sätt, ibland inte helt olikt de diskussioner som fördes via tittarombudsmännen Elfsberg i SVT och Janne Andersson i TV4.

Detta var möjligen en av anledningarna till att dåvarande SR-ledningen tyckte att det förekom nog med kritik i och dis-

Stora nyhetsorganisationer som SvD, DN, Sydsvenskan, TV4 och SVT inrättade läsar- och tittarombudsmän. Men så skedde inte på Sveriges Radio. Däremot axlade Åke Pettersson ansvaret för lyssnarkontakterna 2008–2011. Foto: Sören Wibeck.

kussioner om det egna mediet, att någon lyssnarombudsman inte var aktuell för SR. År 2007 tog programmen *Medierna* och *Publicerat* över mediegranskningen och mediediskussionerna. Och när *Publicerat* sänts något år kom nya vd:n Kerstin Brunnberg på idén att inrätta det som fick namnet *Lyssnarkontakt*. Ett komplement till SR:s Lyssnarservice.

På det viset svarade Kerstin Brunnberg på frågan: ”Varför har ni på SR inte en lyssnarombudsman liknande tittarombudsmännen på SVT och TV4?” Hur frekvent den frågan var är svårt att uppskatta. Men den ställdes till och med i riks-

dagen när riksdagsledamoten Olle Thorell, S, tog upp saken i ett förslag till Kulturutskottet (Motion, 2008/09). Motionen avslogs av Kulturutskottet, vilket inte är förvånande. Riksdagen förväntas av hävd att inte lägga sig i programbolagens satsningar och utbud.

– Den motionen kände jag inte alls till. Inte förrän du berättar om den nu, säger Kerstin Brunnberg när jag ringer upp henne.

– Någon diskussion om att inrätta en lyssnarombudsman som enbart sysslade med detta förekom aldrig på Sveriges Radio mig veterligt.¹

Tittarombudsmännen Claes Elfsberg på SVT och Janne Andersson på TV4 hade viss återkommande programtid i sina kanaler, men svarade också på frågor via mejl och telefon.

Svar direkt

När Kerstin Brunnberg och undertecknad drog upp riktlinjerna för *Lyssnarkontakt* var tanken att de ansvariga utgivarna och producenterna främst skulle svara lyssnarna direkt, istället för via ett ombud, på frågor som gällde själva programproduktionen, den journalistiska verksamheten. Detta via *Lyssnar-*

Övre delen av meddelandet på SR-sajten om starten av Lyssnarkontakt, 19 december 2008.

¹ Telefonintervju av författaren 22/8 2019.

kontakts hemsida, som jag skötte. Men ibland också via programmet *Publicerat* som jag samtidigt var redaktör för.

Så här aviserades *Lyssnarkontakts* start den 19 december 2008 på *Publicerats* hemsida (något förkortad):

Nu drar vi igång Sveriges Radios Lyssnarkontakt.

Meningen är att du som lyssnar och har frågor om något program eller något annat i Sveriges Radios olika kanaler, ska kunna få svar på dina frågor.

Det kan handla om allt möjligt, etiska frågor till exempel. Om namnpublicering. Eller varför satsade P3 så mycket på Musikhjälpen före jul? Varför lägger P1-ledningen ner Vid dagens slut på vardagar?

Du ställer frågorna – sedan ser jag till så den ansvarige reportern, producenten eller redaktionschefen ger dig ett svar. Lyssnarkontakt upprätthålls mest via egna hemsidan, men ibland också i *Publicerat*.

(*Publicerat*, 2008)

I halva *Publicerat* den 10 januari 2009 redogjorde sedan Kerstin Brunnberg för sina tankar bakom *Lyssnarkontakt*. Och fick dessutom svara en lyssnare som tyckte det var helt fel att ha *Lyssnarkontakt* via webben. Det diskriminerade den över miljon svenskar som inte har dator. Kerstin Brunnberg ansåg däremot att det vore fel att inte utnyttja nätet. Lyssnarna kan ju också ringa eller skriva brev och få svar (*Publicerat*, 2009a).

Kring 200 mejl, några vanliga brev och telefonsamtal hade nått *Lyssnarkontakt* en månad senare. Och frågorna spände över ett stort fält. Så ett helt *Publicerat* ägnades åt att få svar på frågorna (*Publicerat*, 2009b). Svarade gjorde Cecilia Bodström, då ansvarig för utbudet i P1 och Dan Granlund, som hade motsvarande arbete på P4.

Upprörda Lantz-lyssnare

Mest upprörda just då var P1-lyssnare som retade sig på programledaren Annika Lantzs stil och ordval. Bland annat hade hon använt ordet ”rövknulla”. Där gick gränsen, tyckte även en av hennes varmaste anhängare.

Cecilia Bodström försvarade sin P1-kollega med att hon var rolig, smart, men tog lite ”större plats” än andra i P1. Jag intervjuade också Annika Lantz i programmet, hon sa att detta var hennes stil och att hon var van vid reaktioner. Att hon förvisso använde ett annat tilltal, men att lyssnarna i P1 vänjer sig.

En annan kritik handlade om att det var två programledare i hennes program (egentligen en sidekick) och att detta redan var vanligt även i P4, tyckte en lyssnare. Dan Granlund ville inte hålla med om det var en trend. Men vissa program blev väldigt bra av detta, typ programmet *Mannheimer och Tengby*.

Kritik mot musikurvalet i P4 togs upp och förekom sedan väldigt ofta i *Lyssnarkontakt*. Många mejl handlade också störande bakgrundsljud och olika ljudnivåer i programmen.

De flesta lyssnarkontakterna skedde via webben, där svar från ansvariga lades in. Och även senare fick de ytterst ansvariga vara med i *Publicerat*. Kerstin Brunnbergs vd-efterträdare Mats Svegfors och Cilla Benkö till exempel (*Publicerat*, 2009c). Naturligtvis fick även Sveriges Radios programdirektör Björn Löfdahl svara på frågor (*Publicerat*, 2010).

Måste det vara så många reprisar i radion? Varför svärs det så mycket? Är det helt omöjligt att sända P1 på natten? Är radion alltför ofta maktens megafon? Överlever radion bland framtidens medier? Tar SR för dåligt ansvar för demokratin och struntar i problemen i glesbygden? Kan inte fler riksprogram typ *Studio Ett*, som är alltför Stockholmsfixerat, göras utanför Stockholm? Är det verkligen nödvändigt att lägga ned sändningarna på kort- och mellanvåg?

Detta var bara några av de frågor som Löfdahl ställdes inför. Och de som inte hanns med under programtiden lades ut i en betydligt längre ljudversion på sajten.

Engagemang i journalistiken

Det var väldigt intressant att hålla i *Lyssnarkontakt!* Det är ju för lyssnarna Sveriges Radio finns till. Och kul att så många engagerade sig så mycket i journalistiska, redaktionella frågor.

Att *Lyssnarkontakt* fungerade visar följande exempel, ett utdrag ur Institutet för mediestudiers blogg:

För ett par veckor sedan undrade Arash Mokhtari här på bloggen över valet av bild på kvinnor i slöja. Exemplet gällde Studio Ett i Sveriges Radios P1. Hans fråga skickades vidare till Studio Ett, men något svar kom inte. Då engagerades radions egen avdelning för lyssnarkontakt som hade större framgång.

Här är den ursprungliga frågan:

Varför är det så att redaktörer – här är ett exempel från Sveriges Radio – alltid väljer att bildsätta artiklar om islamofobi eller diskriminering mot muslimska kvinnor genom att välja den mest ovanliga formen av slöjan?

(...)

Och här är svaret från Thomas Björkman – chef på Studio Ett:

Jag har läst frågan som finns på bloggen och kan delvis hålla med om kritiken. Just den bilden som finns som exempel på bloggen har i och för sig en person som sköter SR:s förstasida på webben lagt ut, men vi hade samma dag en liknande bild på Studio Ets egen hemsida som vi sköter.

Kan som sagt inte annat än delvis hålla med om kritiken att som bild för att illustrera just ”slöjan” som begrepp är den inte särskilt representativ utan snarare lite ”stigmatiserande”.

(...)

(von Krogh, 2009)

SVT:s tittarombudsman lades faktiskt ned nästan innan *Lyssnarkontakt* hann starta. Och TV4:s lite senare. Informations-

avdelningarna tog över kontakten med tittarna. Problemet är att informationsavdelningarna inte är direkt kopplade till den redaktionella miljön. Men den största nackdelen är att svaren – i bästa fall – bara når den som frågar, inte alla andra läsare, lyssnare och tittare som kanske funderar på samma saker.

Nedläggning av *Lyssnarkontakt*

Efter två och ett halvt år lades också *Lyssnarkontakt* ned 2011. Jag försökte flera gånger få en motivering av dåvarande produktionschefen (programdirektör 2019) Björn Löfdahl, som sa att han inte stod bakom nedläggningen. Det gjorde i stället dåvarande informationsdirektören (strategidirektör 2019) Jan Petersson, som gjort en utredning om saken. Men Petersson hänvisade tillbaka till Löfdahl och sa att det var han som låg bakom nedläggningen. Ingen av dem ville ställa upp i *Publicerat*, där vi naturligtvis måste berätta om slutet för *Lyssnarkontakt* (*Publicerat*, 2011).

Just denna fråga fick alltså aldrig något svar från Sveriges Radios ansvariga när det begav sig. 2019 svarar Björn Löfdahl i ett mejl² att han inte kommer ihåg exakt vad som föregick nedläggningen, men:

Jag minns att det fanns en diskussion om att programmet inte gav så mycket. Att en enskild persons fråga inte alltid var så relevant för andra att höra i radion, att det inte blev riktigt bra. Och att den sortens frågor – en till en – alltmer gled över till direktkontakt via epost och sociala medier.

Jag påpekade att det var just det som i huvudsak var meningen med *Lyssnarkontakt*, direktkontakt via mejl mellan lyssnaren och den programansvariga. Men detta kommenterade inte Björn Löfdahl.

² Mejl från Björn Löfdahl till författaren 18/9 2019.

Däremot berättade han i sitt tidigare mejl utförligt om hur Sveriges Radio sedan nedläggningen av *Lyssnarkontakt* använt sig av fokusgrupper, både inför programstarter och som utvärdering. Dessutom byggt upp publika nätverk, framför allt lokalt och skapat kontaktgrupper. Kontaktgrupper för att få feedback, vardagskontakt och tips. Han redogjorde också för ”korremötena” med SR:s utlandskorrespondenter, möten som hålls runt om i Sverige en gång om året. Vidare hålls frukostseminarier, det skapas pop-up redaktioner i olika bostadsområden, med mera.

Ring P1

Till detta kan naturligtvis läggas att *Lyssnarservice* finns kvar. Och SR har sedan lång tid ett stort antal ”ring-in-program” i de olika kanalerna, men mer av underhållningskaraktär som till exempel *Karlavagnen*, *Kvällspasset* och *Ring så spelar vi* – alla i P4. Och måndag-fredag sänds *Ring P1*, vars enda uppgift är att låta lyssnarna komma till tals.

– Det är dock ganska sällan frågor om just Sveriges Radio och utbudet tas upp i *Ring P1*. Men det finns inga hinder mot detta. Och frågor om nya public service-avtal eller när licensfinansiering aktualiserades har till exempel förekommit.

Det berättar Ylva Lindvall, projektledare för den här typen av program på Sveriges Radio i Göteborg, när jag kontaktar henne.³ Att det inte finns något hinder verifierades för övrigt när jag råkade lyssna på *Ring P1* några dagar senare (*Ring P1*, 2019). Första samtalet i det programmet kom från en lyssnare i Stockholm som klagade över att P4 Plus med musik för äldre lyssnare bara sänds på webben, samtidigt som en miljon svenskar inte har nätuppkoppling.

– Sluta sänd P3, åtminstone på natten, och lägg in P4 Plus då, löd hans förslag efter en kortare diskussion.

³ Telefonintervju av författaren 12/9 2019.

I boken intervjuas bland andra programledaren Kjell Albin Abrahamsson som internt fått frågan hur han kunde sätta sin prestige på spel genom att medverka. Han svarade att han aldrig förstått "hur man kan förlora sin prestige genom att prata med vanligt folk".

Ring P1 kan för övrigt väcka starka känslor än idag, men kritiserades framför allt vid starten år 2000. I tidningarna kallades det för "fyllesnack", som inte hade något med lyssnar-demokrati att göra.

Men programmet håller sakta på att etablera sig som en självklar del i det offentliga samtalet. Otänkbart i den tidiga radions elitburna medverkandeprofil.

(Nordberg, 2006)

Så skrev medieforskaren Karin Nordberg sex år efter programmet start i boken *Folkhemmets nya röster. Ring P1 – en alternativ offentlighet*. Boken innehåller intervjuer om *Ring P1* med journalister och lyssnare samt en historik om "folkets röst i medierna".

Sverigeturné

Idag har SR också funnit andra vägar att nå sina lyssnare. Vintern 2019 drog Sveriges Radios ledning igång en Sverigeturné

Ett nytt sätt att möta lyssnarna: Sveriges Radios vd Cilla Benkö drog igång en lång Sverigeturné i husbil från Triangeln i centrala Malmö den 6 mars 2019. Foto: Mattias Ahlm/SR.

till över 100 platser. Start skedde samtidigt den 6 mars vid en skidbacke i Kiruna och en tågstation i centrala Malmö.

”Det är viktigt för oss att vara hela Sveriges Sveriges Radio, och då är det också angeläget att vi lyssnar på vad våra uppdragsgivare över hela landet har förväntningar på oss”, sa Sveriges Radios vd Cilla Benkö i ett pressmeddelande vid starten.

Sex veckor senare, den 17 april, skulle de två husbilarna mötas i Skövde. Och sedan skulle svaren på ett antal frågor användas som underlag för satsningar och Sveriges Radio bli ännu bättre på att spegla lyssnarnas verklighet och vardag.

Enligt uppgift från SR⁴ fick företaget in 3 500 åsikter om SR i en speciell undersökning under turnén. När denna årsbok kommer ut ett år senare vet vi kanske mer om detta nya sätt att möta lyssnarna fått något genomslag.

⁴ Mejl till författaren 18/9 2019.

Referenser

- Vipåtv* (2014). Tittarservice – i tittarnas tjänst ett halvt sekel, 15 juli. <http://vipatv.svt.se/2014/nyheter/arkiv-for-nyheter/2014-07-15-tittarservice---i-tittarnas-tjanst-ett-halvt-sekel.html> [Hämtad 2019-09-12]
- TT* (2004). Elfsberg blir SVT:s första tittarombudsman, 30 november.
- Thorell, Olle (2008). Förslag till Sveriges riksdag, Kulturutskottet, Lyssnarombudsman på Sverige Radio, *Motion* 2008/09:Kr348.
- von Krogh, Torbjörn (2009). Svar från SR:s Studio Ett om ”Slöjan, slöjan, slöjan”. 17 november Institutet för mediastudier blogg, 17 november. <https://mediastudier.wordpress.com/category/journalistik/page/13/> [Hämtad 2019-08-20]
- Nordberg, Karin (2006). *Folkhemmets nya röster, Ring P1 – en alternativ offentlighet?* Stockholm: Sehlin&Partner/Institutet för mediastudier.

Radioprogram (kronologiskt):

- Nås via <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/132624?program-id=2792> där alla *Publicerat* finns arkiverade. Bläddra sedan fram rätt datum och program.
- Publicerat* (2008). *Lyssnarkontakts* start, 19 december.
- Publicerat* (2009a). Kerstin Brunberg inför *Lyssnarkontakt*, 10 januari.
- Publicerat* (2009b). Cecilia Bodström och Dan Granlund i *Lyssnarkontakt*, 15 februari.
- Publicerat* (2009c). Mats Svegfors och Cilla Benkö i *Lyssnarkontakt*, 13 juni.
- Publicerat* (2010). Programdirektör Björn Löfdahl i *Lyssnarkontakt*, 30 november.
- Publicerat* (2011). Om *Lyssnarkontakts* nedläggning, 25 juni.
- Ring P1* (2019). Om P4 Plus sändningar, 17 september.

Åke Pettersson ledde SR:s *Lyssnarkontakt* åren 2008–2011. Åke Pettersson började som reporter på *Norra Skåne* och *Skånska Dagbladet*. Därefter var han 33 år på Sveriges Radio som reporter på *Ekot*, *Kulturnytt*, ansvarig för mediemagasinen *Vår grundade mening* och *Publicerat* i P1. Idag frilansjournalist.

Åke Pettersson har skrivit flera läroböcker och erhållit Stora journalistpriset 1993. Han är vice ordförande för och hemsidesredaktör i Svensk Mediehistorisk Förening och ordförande för Skånes Journalistseniorer.

E-post: ake.pettersson@comhem.se

Några lästips om läsare och lyssnare i tidigare årsböcker

■ Karin Nordberg beskriver hur Sveriges Radio på 1930-talet försökte organisera lyssnargrupper eller radiocirklar för att förstärka effekten av de föredrag i skilda ämnen som radion sände. (*Lyssnargruppen – ett bortglömt radioprojekt*, 1994.)

Birgitta Ney skildrar *Bonniers Veckotidnings* användning av frågespalter och uppsatstävlingar under 1920-talet för att bli ”en vän och förtrogen i varje hem”. (*Skicka inga dikter! Om läsarkontakter i veckopressen på 1920-talet*, 2009.)

Nina Linder belyser den roll en uppskattad fiktiv figur kan få. Artikeln handlar om Carl Ferdinand Lundin, tecknad av Carl A. Jacobsson och flitigt förekommande i *Dagens Nyheter* 1919–1942. Många (manliga?) läsare kunde känna igen sig och skrev brev till honom, han var deras förtrogne. (*Breven till Carl Ferdinand Lundin*, 2009.)

En förteckning över innehållet i samtliga årsböcker finns på www.mediehistoria.se.

TvK

Interaktivitet utan att "de hatiska idioterna" tar över

■ En månad efter terrormorden 22 juli 2011 på norska Utøya genomförde nättidningen *Medievärlden* en enkät med svenska ansvariga utgivare om deras syn på och hantering av läsarkommentarer. Tidningen publicerade 32 svar som främst handlade om inskränkningar och restriktioner.

Här är ett representativt exempel från *Dala-Demokratens* chefredaktör Lennart Håkansson. Sådär beskrev han tidningens dilemma:

I maj tog vi beslutet att ta bort möjligheten att kommentera artiklar om brott och olyckor, eftersom den typen av artiklar regelmässigt leder till rasistiska inlägg, hets mot enskilda och grupper av människor, och dessutom i vissa fall även innehåller namn och andra uppgifter som vi valt att inte publicera.

Utmaningen är att ge möjlighet till interaktivitet och diskussion utan att låta de hatiska idioterna ta över. Problemet är att vi inte har resurser att förhandsmoderera tillräckligt snabbt för att det ska bli en levande diskussion. Då kanske vi måste fortsätta vår väg att begränsa vilka som ska gå att kommentera.

(www.dagensmedia.se/nyheter/medievardens-arkiv/utgivarna-om-kommentarer/)

TvK

Anette Novak

Från medskapande med läsarna till måltavlor för manipulation

Förhoppningar om ökad delaktighet i debatt och samhällsutveckling präglade internets barndom. Drömmarna blandades med handfasta experiment, bland annat på *Norran* i Skellefteå.

Anette Novak, chefredaktör på *Norran* 2009–2012, skildrar den interaktiva pionjärtiden men även hur "den analoga världens destruktiva krafter" därefter har påverkat den digitala spelplanen.

Året var 2010. Det officiella ämnet för panelen på Tillväxtdagarna i Åre har fallit i glömska. Men samtalet rörde sig om anonymiteten på nätet och när jag ställde frågan till en parti-sekreterare huruvida våra politiska partier kommer att använda sina breda gräsrotsnätverk för att under falsk flagg påverka opinioner slog han ifrån sig å det bestämdaste: Det kommer aldrig att hända!

Då hade ingen av oss hört begrepp som Cambridge Analytica, datamäklare och övervakningskapitalism, så hans bestörtning inför tanken var förståelig.

Idag när privatpersoner, företag och stater vässar sina nätbaserade vapen i informationskrigets tidevarv är det tydligt att frågan inte var så uppåt väggarna.

Vid en tillbakablick är det nog många som instämmer i påståendet att internets barndom präglades av hopp. Vi pionjärer kastade oss ut på nätet för att pröva den nya teknikens gränser. Jag minns hur tanken svindlade inför visionen om en sammankopplad, global hjärna, som med omedelbar tillgång till all formulerad kunskap skulle lösa planetens alla problem (Levy, 1997).

Crowdsourcing. Deltagande. Medskapande. Termerna varierade – men betydelsen var övervägande positiv. Öppenhet och transparens var värden att sträva efter. Alla skulle bjudas in att vara med; i samverkan fanns något inneboende gott.

Trögstartade medieföretag

Den traditionella mediebranschen var trög ur startblocken. Visst fanns det aktiviteter, men i ytterst begränsad omfattning och utan någon egentlig vision eller struktur. Tidiga former av interaktivitet med ”läsekretsen”, som skulle utvecklas i riktning mot att bli ”prod-users” (Bruns, 2008), var relativt torftiga.

Ett vanligt inslag på redaktionerna vid denna tid var ”Dagens fråga”. Till nattdesken på *Aftonbladet* 1999 – vid den tiden ännu organiserad i två separata redaktioner – kom webbredaktören varje kväll för att stämma av frågeformuleringen med printdesken. På *aftonbladet.se* fanns också debattforumet ”Tyck till” med hundratalet inlägg om dagen. Ledningen hade valt förhandsmoderering till skillnad från flera av de andra

Ur Aftonbladet 7 mars 2002. *Reaktionen på domen blev omedelbar, Aftonbladet valde att stänga sina debattsidor på nätet när ansvarige utgivaren Kalle Jungkvist dömdes till villkorlig dom för tryckfrihetsbrott 2002.*

Domen tydliggjorde det strikta ansvaret för det publicerade innehållet. Med växande volymer krävdes nya arbetssätt för nättidningen.

stora medierna vid den här tiden. Ännu var mängden möjlig att hantera manuellt.¹

Det dröjde inte länge förrän det märktes att användarna inte betedde sig som det var tänkt: en person/en röst. Omröstningar om exempelvis den populäraste partiledaren triggade människor att förvränga resultatet; de tekniskt kunniga tömde cacheminnet och röstade gång på gång. Påverkan fanns även om den ännu inte var särskilt organiserad. Någon djupare diskussion eller reflektion kring mekanismerna bakom existerade inte i branschen vid denna tid.

Debatt blev det emellertid såväl i Sverige som internationellt när *aftonbladet.se*:s dåvarande ansvarige utgivare Kalle Jungkvist fälldes av Stockholms tingsrätt för hets mot folkgrupp 2002. Bakgrunden var en text av Jan Guillou om terrorattentaten den 11 september 2001 som innebar en plötslig och kraftig ökning av insändarvolymerna, till flera tusen om dagen.

¹ Telefonintervju med Kalle Jungkvist 14/10 2019.

I denna flod av inlägg smög sig ett litet antal kommentarer med nazistiska anspelningar in som med försåtliga formuleringar undgick redaktörernas förhandsgranskning.

Trots att grundlagens ensamansvar är tydligt var det många – såväl medieröster som politiker – som ondgjorde sig över domen som betraktades som en inskränkning av yttrandefriheten. *Aftonbladet* valde att stänga debattsidorna. Andra stora medier fortsatte med separata forum, ibland med stöd av externa leverantörer, där ansvaret för det som yttras ytterst bärs av användarna enligt Lagen om ansvar för elektroniska anslagstavlor från 1998 (1998:112, också kallad BBS-lagen), även om den som tillhandahåller tjänsten har uppsiktsansvar och är skyldig att ta bort olagliga meddelanden.

Experiment med medskapande

Bonniers gratistidning *Stockholm City* var tidig med att inkludera läsarna. Ett inslag var de populära sms-insändarna där de mest aktiva skribenterna under ett antal år omkring 2005 närmast utgjorde en egen subkultur. Fortfarande var det emellertid redaktionen som behöll kontrollen över interaktionen.

Huvudkanalen var ännu papperstidningen och det vanligaste interaktiva inslaget var kommentarsfälten, men under min tid som nyhets- och redaktionschef på 00-talet experimenterade vi med inslag där publiceringskanalerna fick samspela. Konkret kunde det handla om att på förmiddagen ställa en webbfråga om vad reportrarna borde bevaka och låta användarna rösta om förslagen, detta för att locka dem att plocka tidningen nästa dag för att se om just deras val gjort avtryck.

Dessa tidiga experiment kring nya interaktionsformat fick mig att fundera på om det inte vore möjligt att utveckla metoder som kombinerade bredden och kraften i massan med redaktionens kontroll och kvalitetssäkring. Tankarna fördju-

Anette Novak på Norra Västerbottens tryckeri i samband med tillträdet som chefredaktör och ansvarig utgivare 2009. Foto: Norran.

pades 2008, inför att jag skulle tillträda som chefredaktör och ansvarig utgivare på *Norra Västerbotten*.

Relativt omgående skapade vi det som då kallades eRed: En chattkanal för användarna som var en öppen väg rätt in i nyhetshusets hjärta. Den innebar en chans för medborgarna att ta aktiv del i nyhetsarbetet och göra avtryck. Samtidigt var satsningen en möjlighet för mediehuset att släppa in användarna utan att släppa taget om källkritiken och andra legitima skäl till varför inte vem som helst ska kunna publicera vad som helst i en kanal som åtnjuter grundlagsskydd.

Chatten sköttes av webbredaktörerna och blev ett levande forum som kom att spela en mängd olika roller, till exempel:

- *informationscentral* – frågor om polisutryckningar kunde besvaras omgående, även när de gällde incidenter som viltolyckor som annars aldrig nått över publiceringströsklarna till papperstidningen eller startsidan,
- *pedagog* – redaktörerna kunde förklara redaktionens val och arbetsmetoder och därigenom stävja missförstånd och spridning av rykten och konspirationsteorier, och
- *samlade arena* – när vattnet i staden blev odrickbart valde kommunen att låta sina informatörer svara på frågor och diskutera med befolkningen direkt i *Norrans* chatt.

De mångas inlägg skapade mönster

Det grundläggande mänskliga behovet av att uppmärksammas och få återkoppling tillfredsställdes genom att vi erbjöd ”läsarbyline” i papperstidningen för alla som bidragit till en publicering.

Lösningen på vattengåtan kom också tack vare digitalt medskapande. Två unga män publicerade en interaktiv karta och bad alla som blivit sjuka pricka in var de bodde i syfte att skapa den övergripande bild som inte kommunen lyckats få fram med sina brevenkäter. Vi fick nys om initiativet och bad att få flytta lösningen till *Norrans* hemsida, med störst digital räckvidd i kommunen. Omedelbart framträdde ett mönster: alla sjuka bodde vid ett specifikt vattenverk. De många användarna hade gemensamt hjälpt kommunen att identifiera felets lokalisering, crowd-sourcing i praktiken.

Satsningen på eRed var när den lanserades en världsnyhet. 2011 valde brittiska *The Guardian* att inspireras av konceptet (*The Guardian*, 2011). Vid den tiden hade jag börjat resa runt för att sprida öppenhetens evangelium till mediechefer över hela världen.

Jordmånen kunde knappast ha varit bättre: branschen var på närmast desperat jakt efter ett koncept som kunde lyfta dem

ur fällan med den trasiga affärsmodellen och avvärja det konkurshot som många nu hade börjat inse var en realitet.

2012 hade *Norran* med sin öppenhets- och medskapandesatsning lyckats stärka varumärket, återta marknadssegmenten motor och bostad, som tidigare vänt tidningskoncernen ryggen, och främja bygdens självkänsla.

Men trots att en lång rad svenska mediehus visade intresse, blev det inga långsiktiga efterföljare på hemmaplan. Andra försökte, men gav upp när initiativet inte upplevdes ge en omedelbar, positiv utväxling. Det skulle dröja ända till 2019 innan *VLT* plockade upp tråden igen, med en livechatt, inspirerad av *Norran* (Nordström, 2019).

Branschen stänger kommentarsfälten

På 2010-talet präglades branschdebatten delvis av diskussionen om de urspårade kommentarsfälten. Efter lång tvekan, grundad i viljan att upprätthålla en fri och öppen debatt, började vissa medieföretag omkring 2011 stänga möjligheten att publicera åsikter i anslutning till artiklarna. Argumenten var främst att trådarna havererade: medieföretagen ville inte se sina varumärken förknippade med det som kallades ”slasktratten” eller ”rännstenen”. Samtidigt erfor *Norran* mellan 2009 och 2012, då eRed var aktiv, knappt några övertramp. Då ingen följeforskning skedde kommer vi aldrig att kunna säkerställa varför, men designen av den interaktiva miljön torde ha påverkat:

- *Kommentarsfält* – skapade för tidlös (asynkron) kommunikation – ingav känslan av frånvaro. Användaren upplevde ett tomt rum vilket fick effekten att vissa grep tillfället för att uttrycka sin frustration: en arga-lappen-i-tvättstugan-effekt.
- *eRed-chatten* – skapad för samtidig (synkron) kommunikation – befolkades av personligt presenterade redaktörer, som gav omedelbar återkoppling, alltså en känsla av närvaro. En mer

respektfull miljö utvecklades som kan ha bidragit till känslan av ett analogt samtal.

Omkring den här tiden började den traditionella mediebranschen utveckla en senkommen men sund skepsis mot de anonyma kommentatorerna, ”medborgarna”. Det finns visserligen helt legitima skäl till att någon önskar vara anonym, till exempel för att avslöja missförhållanden på en arbetsplats, utan risk för repressalier. Ändå började ett kritiskt förhållningssätt gentemot användarna växa fram. Hur kunde man veta vem det var som egentligen stod bakom ett konto och vad vederbörande hade för faktiskt syfte med uppgifterna? Begrepp som ”botar” (kommentarsrobotar) och ”sockpuppets” (falska online-identiteter) började dyka upp.

En granskning visade att en liten och högljudd minoritet, ofta med koppling till högerextrema digitala miljöer, stod för över hälften av inläggen på SVT debatt. Under samma epok avslöjades det att 90 procent av bidragen på online-encyklopedin Wikipedia, världens största medskapandeplattform, var skrivna av män.

Skevhetera blev smärtsamt tydliga. Vi hade fått med oss den analoga världens destruktiva krafter, maktstrukturer och obalanser in i den digitala världen.

Förändringsmotstånd

Resan har inte varit utan gupp. Den interna obenägenheten till förändring var vid denna tid i branschen legio. De mindre aktörerna ville vänta in de stora. De stora ägnade sig visserligen åt förändring men energin åts upp av ständiga strukturaffärer och de effektiviseringsprojekt som ofta följde i affärernas kölvatten.

Inne på redaktionerna var motståndet delvis kompakt. Print var länge ansett som finare, med hänvisning till intäkterna

kanalen genererade. För en yrkeskår som när internet föddes tjänade grova pengar med ytterst svag om ens någon affärsutveckling var steget långt till att börja jobba hårt och användarcentrerat i en förlustbringande kanal.

Att det satt långt inne kan sägas vara förståeligt.

Att det skulle ta så pass lång tid är troligen orsaken till branschens oerhört prekära finansiella läge år 2020.

Ännu 2018 stod oro för förändringsmotstånd högst på mediechefernas dagordning. Enligt en Wan-Ifra-studie i 68 länder var ”organisationskultur” den viktigaste förändring nyhetsorganisationer ville uppnå (Nel & Milburn Curtis, 2018).

Det är min erfarenhet att framgång börjar med kultur. En kultur som grundas i insikt och acceptans av det faktum att kundens behov måste få styra. En psykologiskt trygg kultur som frigör kreativitet kring vad som går att göra i detta nya digitala och interaktiva medielandskap. En kultur som tillåter snedsteg – så länge organisationen lär av dem.

Interaktivitet 2019

Snabbspolning fram till 2019. De digitala giganterna har tagit över rollen som de största och viktigaste arenorna för det offentliga samtalet. Fler än 2,1 miljarder människor använder Facebook, Instagram, Whatsapp eller Messenger i genomsnitt varje dag. 83 procent av svenskarna använder sociala medier, 65 procent dagligen (Internetstiftelsen, 2019).

Bakom oss har vi ett drygt decennium då traditionella medier i hög utsträckning flyttat sina interaktioner med användarna till de digitala giganternas plattformar. Inledningsvis på ett naivt sätt – det var ju så modernt med de små ikonerna och viktigt att vara där användarna är. På senare år i en för branschen frustrerande och delvis paradoxal relation som på engelska kallats ”co-opetition”: hälften samarbete, hälften konkurrens.

Några motiverade frågor är: Hur många medieledare förstod värdet av den användardata man gav bort till aktörer som man samtidigt konkurrerade med om annonsmiljarderna? Hur många insåg att man gjorde sig beroende av en konkurrent för så centrala funktioner som sin egen distribution och dialogen med de betalande kunderna?

Delningar och kommentarstrådar är hårdvaluta i data-åldern, men de har också utvecklats till delmängder i ett globalt informationskrig där alltmer förfinade påverkansmetoder tillhör vapenarsenalen. Stormakter kämpar om att sätta dominerande narrativ som gynnar deras respektive långsiktiga målsättningar. Säkerhetspolisen varnar för informationspåverkan i syfte att främja främmande makts säkerhetspolitiska mål:

Vilseledande eller oriktig information sprids, både via sociala och traditionella medier i syfte att påverka beslut, uppfattningar eller beteenden hos statsledningen, befolkningen eller särskilt utvalda målgrupper.

(Säpo, 2019)

Ett tydligt exempel är Taiwan-artikeln på Wikipedia, där ett veritabelt krig utkämpades hösten 2019 mellan kinesiska och taiwanesiska konton. Den taiwanesiska sidan försökte få igenom beskrivningen: ”en stat i Ostasien”, den kinesiska ”en provins i Folkrepubliken Kina”.

Det som var begränsade samtalsexperiment i en mängd olika forum omkring det senaste sekelskiftet kan idag sägas ha utvecklats till ett pågående globalt experiment på ett litet antal, dominanta plattformar. De digitala giganternas databaserade affärsmodeller gynnar för närvarande extremt innehåll vilket får en påverkan på normer, samhällsströmningar och realpolitik. Människor hotas till tystnad eller självcensurerar sig. Yttrandefriheten framstår som mer hotad än på mycket länge.

Innehållsvolymerna har sedan länge tagit sådana proportioner att automatisering är en nödvändig del av innehållsfiltre-
ringen. Även om Facebook på sistone anlitat mänskliga redak-
törer som ett komplement till flödesalgoritmerna. Material tas
bort när tekniken eller användarna flaggar det som problema-
tiskt, oklart på vilka grunder då det varken finns insyn eller
tillsyn.

Initiativ från det allmänna i syfte att ta tillbaka kontrollen
över utvecklingen pågår, i Kalifornien i riktning mot lagstift-
ning. Rätten till anonymitet luckras upp när stater som Stor-
britannien försöker implementera e-legitimationskrav för att
skydda barn från pornografi.

EU verkar välja självregleringens väg men professor emerita
Shoshana Zuboff från Harvard Business School tror inte att det
räcker för att tämja de krafter som släppts lösa.

Industrialismens kapitalister sökte naturresurser som de kunde
exploatera, i vinstsyfte. Övervakningskapitalisterna sökte en
jungfrulig skog – de fann den mänskliga naturen.

(Zuboff, 2019)

Så beskriver hon hur Google och de andra digitala giganterna
arbetar. I sin bok ”The Age of Surveillance Capitalism” sätter
hon in teknikbolagens verksamhet i en ekonomisk-historisk
kontext och för fram tesen att människor aldrig hade ett fritt
val, de blev utnyttjade. Redan 1988 pekade hon på att tre lagar
påverkar internet – automatisering, informatisering och över-
vakning – och utvecklingen sedan dess pekar sannerligen i den
riktningen.

Nu förutspår hon en rekyl där medborgare världen över
ställer krav, där lagstiftare sätter gränser – och där den data
som extraheras ur interaktiva miljöer nyttjas med individers
medgivande, för allmänhetens bästa. Framtiden lär utvisa om
även denna förutsägelse slår in.

Medskapande och manipulation

Viljan att upprätthålla ett fritt och öppet internet har präglat politiken, som under nätets barndom därför blundat för anonymitetsutmaningen. Detta har i sin tur lett till en eskalerande brottslighet på internet – men också till en global och snabbt expanderande marknad för påverkan som omsätter enorma summor.

Facebook avslöjade att företaget stängt ner 3,39 miljarder falska konton enbart under perioden oktober 2018 till mars 2019 (Facebook, 2019). Flera av de andra plattformsgiganterna vittnar om samma utveckling.

Enligt en studie från the Oxford Internet Institute ökar antalet länder där opinionen manipulerats via organiserade sociala medie-kampanjer från 48 länder år 2018 till 70 länder år 2019. I 26 av dessa används automatiserad propaganda för att kränka mänskliga rättigheter, ställa politisk opposition i dålig dager eller dränka oppositionella röster (Bradshaw & Howard, 2019).

Vår tid i historien har kallats slutet på digitaliseringens barndom. En tid då ungdomens naivitet bytts mot realism.

En tid då statlig regleringsmakt förlorat tyngd i takt med de digitala giganternas skenande marknadsdominans. En tid då den stora massans idealitet fått ge vika för den lilla gruppens girighet.

Och då lagstiftaren i sin iver att hämta in de nya maktmodernas försprång riskerar att överreglera och – i samma rörelse – rasera de inneboende möjligheterna med den nya tekniken innan dessa möjligheter ens fått en chans.

Referenser

Bradshaw, Samantha & Howard, Philip N. (2019). *The Global Disinformation Order 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation*. Oxford: The Oxford Internet Institute, University of Oxford, s. 1–6. <https://comprop.oii.ox.ac.uk/research/cybertroops2019/>

- Bruns, Axel (2008). *Blogs, Wikipedia, Second Life, and beyond: From production to produsage*. New York: Peter Lang Publishing.
- Facebook (2019). *Enforcing our community standards*. Facebook Newsroom. <https://newsroom.fb.com/news/2019/05/enforcing-our-community-standards-3/>
- Facebook (2019). Facebook Newsroom *Statistics*. <https://newsroom.fb.com/company-info/>
- Guardian (2011). *The Guardian newslists opening up*. <https://www.theguardian.com/media/2011/oct/09/the-guardian-newslists-opening-up>
- Lévy, Pierre (1997). *Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace*. Cambridge: Perseus Books.
- Nel, François & Milburn-Curtis, Coral (2018). *World Press Trends 2018*. Wan-Ifra/Innovation Research Group. <https://www.wan-ifra.org/reports/2018/09/29/world-press-trends-2018>
- Nordström, Daniel (2019). Välkommen till det pågående samtalet i VLT:s livechatt, *VLT*. <https://www.vlt.se/artikel/daniel-nordstrom-valkommen-till-det-pagaende-samtalet-i-vlt-s-livechatt>
- Svenskarna och internet (2019). Internetstiftelsen. <https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2019/sociala-medier/>
- Säkerhetspolisen (2019). Årsbok för 2018 (publicerad 2019-03-02).
- Zuboff, Shoshana (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. London: Profile Books. [Samt föreläsning vid Copenhagen Business School, 30/9 2019.]

Anette Novak är direktör för Statens medieråd, en myndighet som bland annat har i uppdrag att stärka samverkan för svensk medie- och informationskunnighet. Åren 2005–2009 arbetade Anette Novak först som nattchef och sedan som nyhetschef och redaktionschef / ställföreträdande ansvarig utgivare för Bonniers gratistidning *Stockholm City* samt editionerna i Göteborg och Malmö. 2009–2012 var hon chefredaktör och ansvarig utgivare för *Norran* i Skellefteå (fram till 2010 formellt benämnd *Norra Västerbotten*).

2013–2018 verkade Anette Novak som vd för det statliga it-och design-forskningsinstitutet RISE Interactive (tidigare Interactive institute), dessutom var hon regeringens särskilda medieutredare åren 2015–2016. Anette Novak har även haft uppdrag som vice ordförande för Medieinstitutet Fojo, som ledamot av Tidningsutgivarnas och Sveriges Radios styrelser samt som svensk representant i World Editors Forums styrelse.

E-post: anette_novak@hotmail.com

"Jag upplever det som ett misslyckande"

■ Sofia Mirjamsdotter har varit en aktiv deltagare i diskussionen om internets möjligheter för fördjupad kommunikation sedan 1990-talet. 2019 medverkade hon i *Tidskriftspodden* och samtalet kom in på den uteblivna läsardialogen:

Det var det jag sa från början. Vi kan inte bara öppna kommentarsfälten och släppa in läsarna. Vi måste också lyssna på vad de säger, bemöta dem och visa att vi uppskattar deras medverkan. (...)

Om man inte gör det då uppstår ju den här totala anarkin som råder nu med hat, hets och hot. Och det här är en sak som är otroligt jobbig att erkänna. Jag svarar ju inte på allting längre. Och det satte jag som en jätteviktig grej att svara på allt. Jag har börjat blocka folk. (...)

Jag vill inte vara den där som sitter på en hög häst och inte lyssnar på mina läsare och blockar dem. Jag upplever det som ett misslyckande.

Sofia Mirjamsdotter är politisk redaktör på *Tidningen Ångermanland*.

(<https://sverigestidskrifter.se/publicerar/sofia-mirjamsdotter-jag-befinner-mig-i-en-internetkris/>)

TvK

Gustav Hjärn

Ny teknik identifierar hatiska kommentarer

Anonyma kommentarer – hatiska och ibland rasistiska – flödade länge in i tidningarnas kommentarsfält på nätet. Till slut blev lösningen att inte tillåta några läsarreaktioner alls i anslutning till artiklar och inslag.

Gustav Hjärn, vd för företaget Ifrågasätt, beskriver hur ny teknik omsider kunde användas för att stimulera debatt utan kränkande inslag.

Diskussionsnätverket *Usenet* skapades 1980 och var ett av de vanligaste sätten att diskutera nyheter online. Det var bland annat på *Usenet* som begrepp som spam och troll fick en större spridning för att beteckna oönskade inlägg och oönskade användare. Utmaningen att få diskussionsforum på nätet att hålla en hög kvalitet och god ton på inläggen är nästan lika gammal som diskussionsforumen själva. Insikten om att inte alla debattörer är sakliga eller följer lagar ledde fram till den så kallade BBS-lagen 1998 där ansvaret för kommentarerna i huvudsak läggs på den som skriver dem, men där ägaren av forumet kan vara ansvarig om innehåll som uppenbart utgör

exempelvis olaga hot, hets mot folkgrupp med mera inte tas bort. Så kom millennieskiftet och webbaserade forum tog över.

Journalisten och medieforskaren Ulrika Hedman beskrev 2009 tidningarnas motiv till artikelkommentarer:

Att erbjuda läsarna en möjlighet att själva bidra med innehåll, och att ta del av andra läsares bidrag, ses i huvudsak som en chans för dagstidningsföretagen och nättidningarna att generera nya intäkter, genom ökad publiklojalitet och ökad attraktionskraft. Dessutom anses det användarskapade innehållet generera viktig trafik till nättidningen, samtidigt som det stärker tidningens varumärke.

(Hedman, 2009, s. 7)

Rätt skött ses läsarkommentarer alltså som ett värdefullt inslag på nyhetssajterna, och kan förutom ökad lojalitet, trafik och intäkter också leda till viktiga inspel och tips till redaktionerna. Mellan 2005 och 2010 ökade också antalet artiklar med kommentarsfunktion i tidningarna *Aftonbladet*, *Expressen*, *DN* och *Svenska Dagbladet* från i genomsnitt 12 procent till 63 procent (Karlsson, 2010).

Det fanns emellertid också problem, som i sin tur fick medial uppmärksamhet. Ett exempel var efter den så kallade Schenströmaffären 2007, där journalisten Anders Pihlblad hade setts dricka vin med dåvarande statssekreteraren Ulrica Schenström som vid tillfället hade jour för regeringens krisberedskap. Pihlblad gick ut hårt i *Expressen* och kritiserade flera tidningar, bland annat *Dagens Nyheter* och *Resumé*, för att de inte höll ordning bland artikelkommentarerna. Enligt Pihlblad förekom grova personpåhopp, spekulationer och förtal i kommentarerna som inte togs bort.

Gustav Hjörn är vd för Ifrågasätt, ett företag baserat i Lund som utvecklat och driver datastödd moderering av redaktionella kommentarsfält sedan 2017. Foto: Ifrågasätt.

Terrorn på Utøya

De kraftigaste motåtgärderna dröjde dock till månadsskiftet augusti/september 2011 när flera stora tidningar berättade att de behövde ändra arbetet med läsarkommentarer. Den utlösande faktorn var för flera tidningar debatten i kölvattnet av Anders Behring Breiviks terroråd på Utøya den 22 juli 2011. *Dagens Nyheter* uppgav att de inte klarade av att sköta modereringen på ett tillfredsställande sätt, och att de därför tillfälligt stängde av kommentarerna. *Expressen* började förhandsgranska kommentarer. Även *Aftonbladet* agerade med att kräva inlogg-

ning via Facebook, som ett sätt att minska problemet med anonyma hatiska kommentarer.

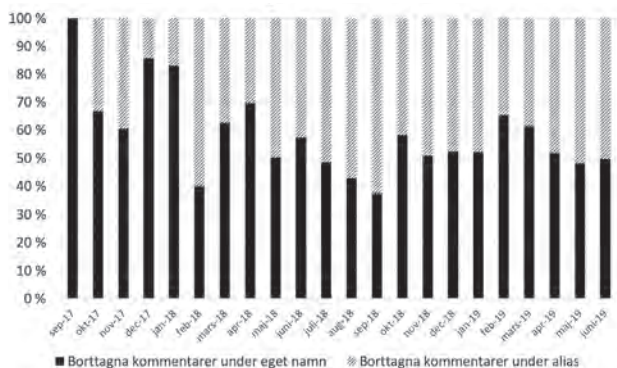
Expressens ändrade rutiner från efterhandsmoderering till förhandsgranskning höll knappt ett år. I juni 2012 togs kommentarsfunktionen bort. Anledningen var en stor mängd osakliga inlägg med personangrepp och rasism. Bara en vecka tidigare hade *Svenska Dagbladet* meddelat att läsarna därefter bara skulle få skriva tre kommentarer per artikel, i ett försök att höja kvaliteten på inläggen och minska mängden dåliga kommentarer.

När kommentarerna stoppades på tidningarnas egna sajter, ökade de i stället på Facebook. På Facebook finns samma problem med hat och trakasserier som på tidningarnas egna sajter, men möjligheterna att hålla efter kommentarsfälten är dåliga, eftersom det enda som krävs för att skapa ett Facebook-konto är en e-postadress, som är enkelt och gratis att skaffa i mängder. Samtidigt är de positiva effekterna (som lojalitet, trafik och intäkter) mindre eftersom läsarna ofta inte klickar sig vidare till artiklarna. Tidningarnas önskan om bättre läsarinteraktion och ökad lojalitet finns dock fortfarande kvar, samtidigt som medieekonomin är tuffare och kräver nya sätt att skapa intäkter. Och det är här vi på företaget Ifrågasätt har identifierat ett behov.

Ursprungsidén en debattsajt

Ifrågasätts ursprungsidé var att bygga en ny typ av debattsajt. Men för att en debattsajt ska vara intressant och dessutom kunna bära sina kostnader gjorde vi bedömningen att ett av kraven var en välfungerande kommentarsfunktion, utan hat och trakasserier. Under arbetet insåg vi att fler sajter borde vara intresserade av en vettig kommentarsfunktion. Den infrastruktur och funktionalitet som är kärnan i Ifrågasätts kommentarstjänst kan användas för att skapa så många fler intressanta tjänster för nyhetssajter och tidningsläsare. Då ändrades

Borttagna kommentarer med namn eller under alias 2017–2019

Diagrammet visar fördelningen av inlägg som tagits bort på sajter som sköts av Ifrågasätt månad för månad under knappt två år, från september 2017 t o m juni 2019. Inloggning krävs för att kunna kommentera, vilket gör att skillnaden för borttagna inlägg inte är stor mellan de som skrivs i eget namn eller under ett alias. Källa: Ifrågasätt.

Ifrågasätts fokus från en egen debattsajt till engagemangskapande tjänster.

Lanseringen skedde tillsammans med *Dagens Nyheter* i augusti 2017 på en begränsad del av dn.se. Därefter följde *Barometern* och flera andra tidningar i rask takt. I dag används Ifrågasätt av ett fyrtiotal nyhets sajter i Sverige, Norge och Finland. Fler sajter är på gång, både i de nämnda länderna och i andra länder i Europa där Ifrågasätt ännu inte är etablerat.

En av de viktigaste frågorna har varit att få tillräckligt mycket siffror på att Ifrågasätts kommentarstjänst fungerar som det är tänkt: Att besökarna ökar, att de kommer tillbaka oftare, och att de genererar intäkter till våra kunder, samtidigt som samtalstonen är god och kommentarerna är relevanta. Till exempel har flera av våra kunder rapporterat en ökning av lästiden på upp till 25 procent när det finns kommentarer till en artikel.

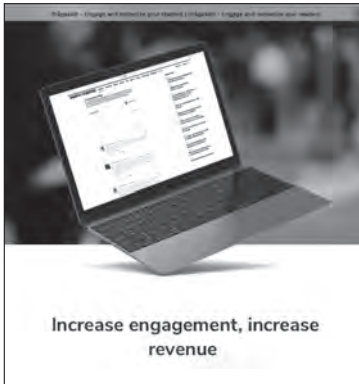
Vi kan också se att vi, trots hårdare uppförandekoder än vad som ofta var fallet tidigare, tar bort mycket färre kommentarer än vad andra aktörer gjorde innan Ifrågasätt fanns. Som exempel uppgav *Svenska Dagbladet* 2007 att 15–20 procent av kommentarerna togs bort. Ifrågasätt tar bort 1–2 procent av de kommentarer som publiceras, och det inkluderar kommentarer som är utanför ämnet eller är publicerade av misstag.

Endast ett konto per person

En nyckelfaktor är att vi fastställer identiteten på den som skapar ett konto, och bara tillåter ett konto per person. Det innebär i sin tur att användarnas beteende inte påverkas av om de använder alias eller skriver under riktigt namn, eftersom brott mot reglerna kan få konsekvenser för användaren. På andra tjänster är det oftast väldigt enkelt att skapa flera extra konton; det enda som behövs är fler e-postadresser.

Transparensen gentemot sajterna och förtroendet mellan debattörerna ökar också när de vet att motdebattörerna är riktiga personer utan dussintals extrakonton. Ny teknik, med maskinlärning och artificiell intelligens, bidrar till effektivare moderering och möjlighet att tidigare förutse när en diskussion håller på att spåra ur och bli aggressiv. Det handlar till exempel om att kommentarer som till syntax och innehåll liknar andra kommentarer som tagits bort, markeras och hamnar i fokus för moderatorerna. Förändringar i tonläget mellan gamla och nya kommentarer i samma diskussion är också en indikator som följs upp. I det läget passar det ofta bra om en moderator visar närvaro i kommentarsflödet och ber användarna att lugna ner sig och tänka efter lite innan de fortsätter.

Vi vet från våra kunder att den genomsnittliga lästiden ökar när en artikel har kommentarer, och att antalet sidvisningar ökar. Läsarna har också varit uppmärksamma och påpekat sakfel eller oklarheter i artiklar på webben, som i flera fall har kunnat rättas och justeras innan pappersversionen har gått till tryck.

*Välskötta kommentarsfält gynnar såväl läsare som debattörer och nyhetsföretag enligt Ifrågasätt som på sin sajt använder devisen: Öka engagemanget – öka intäkterna.
Bild: Ifrågasätt.com*

Publicisterna, kommentatorerna och Ifrågasätt har likartade mål. Publicisterna vill ha seriösa diskussioner som lockar läsare och knyter dem närmare sig och debattörerna vill ha ett debattklimat där de blir tagna på allvar och inte får osakliga påhopp. Ifrågasätts arbete går ut på att hitta fler sätt att skapa engagemang som gynnar både publicister och läsare.

Referenser

- Dagens Nyheter (2017). *Nu kan du kommentera artiklarna på DN Debatt*. 7 augusti. <https://www.dn.se/nyheter/sverige/nu-kan-du-kommentera-artiklarna-pa-dn-debatt/>
- Hedensjö, Björn (2011). *Därför stänger vi kommentarsfälten tillfälligt*. *Dagens Nyheter*, 29 augusti. <https://www.dn.se/blogg/redaktionsbloggen/2011/08/29/darfor-stanger-vi-kommentarsfalten-tillfalligt/>
- Hedman, Ulrika (2009). *Läsarmedverkan: Lönande logiskt lockbete*. Göteborg: Göteborgs Universitet, Institutet för Journalistik och Masskommunikation. http://arbetsrapporter.jmg.gu.se/pdf/Nr_56_Lasarmedverkan_Lonande_logiskt_lockbete.pdf
- Hernadi, Alexandra (2007). "Folk vråker ur sig i princip vad som helst". *Svenska Dagbladet*, 8 maj. <https://www.svd.se/folk-vraker-ur-sig-i-princip-vad-som-helst>
- Ifrågasätt (2019). *Ingen skillnad på alias och riktigt namn hos Ifrågasätt*. *Ifrågasätts blogg*, 19 juni. <https://ifragasatt.com/>

sv/2019/06/19/ingen-skillnad-pa-alias-och-riktigt-namn-hos-ifragasatt/

Julander, Oscar (2007). Ulrica Schenström hade jouren. *Expressen*, 1 november. <https://www.expressen.se/nyheter/ulrica-schenstrom-hade-jouren/>

Karén, Fredric (2012). Streck i debatten efter tre kommentarer. *Svenska Dagbladet*, 29 maj. <https://blog.svd.se/svdse/2012/05/29/streck-i-debatten-efter-tre-kommentarer-2/>

Karlsson, Michael (2010). *Nätnyheter: Från slutet produkt till öppen process*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Lag (1998:112) om ansvar för elektroniska anslagstavlor (1998). Justitiedepartementet. <http://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1998:112>

Ljungberg, Anders (2011). Stora tidningar begränsar kommentarer på nätet. *Radio Sweden på svenska*, 30 augusti. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3993&artikel=4670415>

Mattsson, Thomas (2011). Ny policy för artikelkommentarer. *Expressen*, 29 augusti. <https://www.expressen.se/blogg/thomasmattsson/2011/08/ny-policy-for-artikelkommentarer/>

Mattsson, Thomas (2012). Hejdå till rykten och lögnar. *Expressen*, 7 juni. <https://www.expressen.se/blogg/thomasmattsson/2012/06/hejda-till-rykten-och-logner/>

Pihlblad, Anders (2007). Seriösa medier har blivit skvaller-tidningar. *Expressen*, 5 december. <https://www.expressen.se/debatt/seriosa-medier-har-blivit-skvallertidningar/>

Rundkvist, Fredrik (2011). Så ska näthatet stoppas. *Aftonbladet*, 30 augusti. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/Xw5mbx/sa-ska-nathatet-stoppasv>

Gustav Hjörn, vd för Ifrågasätt, har läst till civilingenjör inom datateknik vid LTH, är serieentreprenör och har tidigare haft roller i ledningsgrupper för börsnoterade bolag som Phonera och Anoto. Han är uppväxt i Göteborg men har sedan studietiden bott i Malmö och Lund.

E-post: gustav@ifragasatt.se

Ann Öhrberg

Anna Margareta von Bragner (gift Momma): Sveriges första kvinnliga tidskriftsförfattare

Anna Margareta von Bragner steg ner i dödsriket med sin tidskrift för att som pionjär ge röst åt en kvinna i det offentliga samtalet.

Ann Öhrberg skildrar skribentens villkor och tidskriftens radikala upplysningstankar. Anna Margareta von Bragner är idag mera känd som Margareta Momma, namngivare åt organisationen Utgivarnas Mommapris.

Pressen var utan tvekan en av de mer betydelsefulla mediala innovationerna i det tidigmoderna Europa – kanske rentav den viktigaste. Den utgjorde en fundamental förutsättning för uppkomsten av en offentlighet i modern mening genom att skapa kommunikativa plattformar för ett offentligt samtal, förmedla nyheter, formulera idéer om moral, ekonomi och medborgerliga ideal och skapa språkliga modeller för en tillgänglig stil. Den klassiska retoriken, värtaligheten, som dominerade all offentlig kommunikation behövde omprövas, eftersom syftet

var att sprida publikationerna till en bredare allmänhet (Öhrberg, 2014:29 ff., 179 ff.)

De flesta som gav ut olika former av press och periodiska publikationer – och därmed bidrog till denna utveckling – var män, men det fanns undantag i såväl Europa som i Sverige. En av dessa var den holländskfödda Anna Margareta von Bragner (1702?–1772).¹ Hon var inte den enda kvinnan under det svenska 1700-talet som ägande sig åt journalistiskt skrivande, men hon var med allra största sannolikhet den första (Öhrberg, 2001). Dessutom var hon unik, även sedd ur ett allmänt europeiskt perspektiv (se till exempel *Dictionnaire des Journalistes (1600–1789)*, 1976, Shewelow, 1989; Öhrberg, 2001:53).

Det är egentligen förhållandevis lite känt om von Bragner som person. Troligt är att hon kan ha kommit från en familj som möjligtvis ägnade sig åt boktryckeri- eller förslagsverksamhet i Haag (Holland). Vi vet också att hon behärskade det franska språket väl och att hon tillhörde den franska reformerta församlingen i Stockholm, vilket kan peka mot att släkten ursprungligen kan ha varit fransk. Det var för övrigt många hugenotter som hade flytt undan förföljelserna i Frankrike och funnit en fristad i Holland.

Peter Mommas tryckeri

I mitten av 1730-talet gifte sig von Bragner med Peter Momma (1711–1772) som kom att bli boktryckare, bruksidkare och bancokommissarie (det vill säga hög tjänsteman vid Riksbanken). Paret träffades med största sannolikhet när Momma var i Haag, utsänd av den svenska kungen för att studera den hol-

¹ I det följande har jag valt att inte använda giftonamnet Momma, utan att istället benämna henne von Bragner. Det finns ingen information om vad hon själv skulle ha valt, men det gånge för kvinnor under denna period var att bruka ett patrilineärt namnskick (det vill säga utifrån manslinjen). Jämför Öhrberg, 2001:32.

Paret Momma levde och verkade i Stockholm, deras tryckeri låg på Helgeandsholmen. "Stockholm från Lejonbacken", akvarellerad pennteckning av Elias Martin (1739–1818). Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

ländska flottan. (Släkten Momma hade för övrigt sitt ursprung i Holland.) I samband med det kom Peter Momma också att lära sig nya tekniker inom boktryckeri, bland annat när det gällde gjutning av tryckstilar; tekniker som han sedan kom att importera till Sverige.

Peter Momma var innovativ. För att öka omsättningen och minska kostnaderna för tryckeriet började han att driva pappersbruk, driva handel med importerade böcker och han startade dessutom tidningar och tidskrifter. Liksom för andra tryckerier i samtiden var också religiös litteratur av olika slag en stapelvara, främst då katekeser och psalmböcker och därtill kom verk av en rad uppburna svenska författare att tryckas

på officinen (till exempel Sophia Elisabeth Brenner, Haqvin Spegel och Hedvig Charlotta Nordenflycht). Men framför allt hade Peter Momma med köpet av sitt tryckeri fått privilegium som kunglig boktryckare. Genom detta privilegium hade tryckeriet monopol på officiellt tryck, vilket kom att skapa en solid bas för verksamheten (Wollin, 1947:9; Wikström, 1985–1987; Rimm, 2009: kap. I–II).

Anna Margareta von Bragner kom genom sitt giftermål att tillhöra en släkt med viss social status och betydelse. Men vad som är mer relevant här är hur hon via hushållet som plattform kunde verka som skribent och utgivare. Detta följer ett mönster i samtiden, eftersom hustru och man alltid arbetade tillsammans inom ramen för dåtidens hushållsbaserade ekonomi – även om kvinnors yrkesmässiga aktivitet först synliggjorts i forskningen på senare år (se till exempel bidragen i *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*, 2017).

Samtal i underjorden

När Mommas tryckeri var nystartat utkom en periodisk publikation kallad *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga* (hädanefter kallad *Samtal*). Den kom att ges ut mellan åren 1738 och 1739, strategiskt nog i samband med riksdagarna då riksdagsmännen från hela Sverige samlades i Stockholm. Mommas tryckeri låg centralt beläget på Helgeandsholmen i Gamla stan och därmed i det politiska maktcentrum som historikern Karin Sennefelt kallar ”politikens hjärta” (Sennefelt, 2010). Tidskriften kunde därför läsas såväl i Stockholm som den kunde spridas i landet via hemvändande riksdagsmän. Dessutom uppmanas läsarna i det femte numret att prenumerera; en helårsprenumeration om 50 nummer kostar 7 daler kopparmynt (vilket motsvarar cirka 500 kronor i dagens valuta).

I *Samtal* diskuteras politik och moralfrågor i en fiktiv gestaltning och i dialogform och den fiktiva formen fyllde flera funktioner, bland annat kunde det sist nämnda förvillan censuren och dialogen gjorde att läsarna drogs in i de samtal som förs i tidskriften (Öhrberg, 2014:66 ff., 72 f.). *Samtal* var en så kallad essäistisk publikation där den dialogiska formen och fiktiva inramningen var det gängse och tidskriften var inte den första i sitt slag, utan kan placeras in i ett samtida europeiskt sammanhang.

Den essäistiska tidskriften kom snabbt att sprida sig över Europa, med de ikoniska *The Tatler* och *The Spectator* som kända föregångare. *Then Swänska Argus* (1732–1734), författad av Olof Dalin, utgör det mest kända svenska exemplet. Dessa tidskrifter utgjorde en del i den mängd periodiska publikationer med skiftande innehåll – allmän vitterhet, vetenskap, musik, ekonomi med mera – som tillsammans med nyhetspressen kom att bli oerhört populära under 1700-talet. Här kunde läsarna ta del av diskussioner om ämnen av allmänt intresse (inte minst moralfrågor) och mötas av ett mer personligt tilltal; till det kom att allmänheten också själva drogs in i publikationerna genom en annan medial innovation: insändaren.

Censur av pressen

I essäpressen skapas en föreställning om en offentlighet och offentligt förda samtal, även när möjligheterna för ett fritt, öppet samtal var begränsade av politiska skäl som i Sverige (Öhrberg, 2014). Tidskrifterna hade dock ofta en kort livslängd och detsamma gäller för *Samtal*, eftersom dåtidens censur och en låg lönsamhet gjorde att de ofta lades ner efter några nummer (Pettegree, 2014:269 f.; Öhrberg, 2014: kapitel 2).

Samtal utgavs anonymt, vilket var vanligt förekommande, men det finns några faktorer som pekar mot von Bragner som författare och ingen har heller ifrågasatt denna identifika-

Läsare!

Stället för vidare Företal/ som hela
Detta blad egentel. synes wara och den
ombudne kundgiörelsen/ meddeles Dig
det bref i egna Termer, som derwid
fölgt/ Membl.

Monsieur

Je vous envoie cy joint le commencement d'une
piece d'une nouvelle façon. Vous la communi-
querez au public si vous le trouvez à propos. Ne
vous mettez point en peine de ce que cecy vous
vient d'une femme. En veuve j'ai eu loisir de faire
ces Reflexions & autres dont je veux vous donner
part une fois par semaine par des mains sures si
vous voulez les imprimer & faire distribuer.
Il n'importe à personne qui je suis. Au reste
vous aurez la bonté d'indiquer, que s'il y a quel-
qu'un, qui par la poste ou autrement par écrit, me
veut communiquer de ses idées sous l'adresse que
j'ay marquée cy bas, je le ferai recevoir chez vous
& à la poste, & serai redevable de tout l'utile qu'on
me communiquera. Je suis

Monsieur

Ce 2. May 1738.

Votre très humble servante
L'ombre d'une femme inconnue
ou

Den öfkiände Dwinno: Skuggan.

Hwaraf Tu ser/ at Skuggan ber det
man wille meddela densamma sina tan-
skar uti det som kan behagas.

SAMTAL

EMELLAN

ARGI SKUGGA

OCH EN OBEKANT

FRUENTIMBERS SKUGGA.

Nyligen ankommen til de dödas
Rjke.

D Den Swenska Argus redan för nå-
gon tid sedan blifwit dödd, och nu
som berättas, wandrar i de Elisäiske
Länder, hwaråst hans skugge och är,
men har den gåtman at och för sig
och ifrån sin kropp affskild gå omkring tala och lära;
så är hända at et Fruentimmer nästan på lika sätt som
Argus nyl. blifwit dödd i en långt aflägsse ort, hwaråst
hon ej mera wetat af Argus än hwad det allmänna ryck-
tet henne tilbragt, som likwäl upwäckt hos henne my-
cken åstundan at se denne Argi berömmwårde arbetens;
och som hon ej för afståndet funnat winna sin önskan,
så har hennes skugge, sem effteråt sådt samma Egenkap
som Argi, råkat denne senare wid omwandringen i
det ökiända landet, och kommit med honom i tal. Et
iolligt par. Skuggar bägge. Hörpå hwad de säia.

)(2

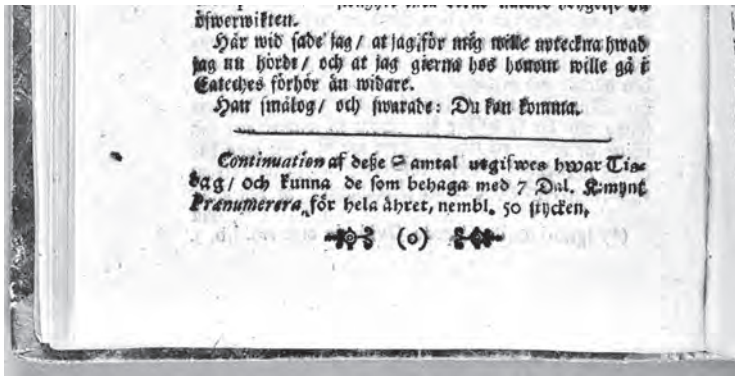
Fru-

*Det franska förordet samt första sidan ur Anna Margareta von
Bragners tidskrift Samtal emellan Argi Skugga och en obekant
Fruentimbers Skugga (1738). Foto: Kungliga biblioteket.*

tion (Lundstedt, 1895:24; Sylwan, 1896:150; Larsson, 1993; Oscarsson, 2000:110 f.; Öhrberg, 2001: kap. III:2). Den kanske viktigaste indikationen är att *Samtal* är skriven på en ganska klumpig svenska, även med dåtida mått mätt, men har ett förord som är skrivet på mycket god franska samt att innehållet visar på att redaktören/författaren var väl orienterad när det gällde internationella förhållanden och den tidiga upplysningen. I tidskriften förordas dessutom kvinnligt deltagande i offentliga samtal.

Det franska förordet utgör en liten ramberättelse där en änka, som anger sig vara skuggan efter en okänd kvinna ("L'ombre d'une femme inconnue") vänder sig till en tryckare i hopp om att han vill ge ut hennes alster som är skrivet på ett nymodigt sätt ("d'une nouvelle façon"). Därefter påbörjas själva huvudberättelsen då vi förs till dödsriket för att träffa diverse döda – och de dödas skuggor – som för samtal om olika ämnen: moral, utbildning, utrikespolitik och religion med mera.

Förutom detta vimmel av döda och deras skuggor möter vi en allvetande berättare som ger information om förutsättningarna och bakgrunden. "Den Svenska Argus", anger berättaren inledningsvis, är ju död sedan en tid och befinner sig tillsammans med sin skugga på de Elyseiska ängderna. Ibland går Argus skugga iväg på egen hand, anges det vidare, för att "gå omkring och tala och lära". Huvudpersonen är emellertid den kvinnliga skuggan (hädanefter kallad Fruntimret) som visar sig vara skuggan efter en annan död tidskrift: "nästan på lika sätt som Argus nyl.[igen] Död i en långt aflägst ort" (von Bragner, 1738: nr 1). Det vill säga, det rör sig om en nu nedlagd tidskrift som har en kvinnlig huvudperson. Vilken det skulle vara är omöjligt att fastslå med säkerhet, men det fanns en del föregångare som lät en kvinna föra ordet. Den kanske troligaste är *La Spectatrice*, vilken utkommit cirka tio år tidigare; den hade i sin tur en föregångare i *The Female Tatler* (1709–1710). *La Spec-*

Sist i det femte numret (sidan 40) av tidskriften återfinns ett erbjudande om prenumeration.

tratrice kan ha varit skriven av en kvinnlig författare: Marie-Ann Barbier som också var dramaförfattare (Rimbault, 1976). Det är inte omöjligt att vi i *Samtal* ser en blinkning till någon av dessa, eller till dem bägge.

Platser för samtal

Ofta fördes läsaren av essäpressen till kaffehus och klubbar, eftersom de kom att utgöra centrala noder i 1700-talets storstäder och offentliga liv, då de möjliggjorde att människor av olika samhällsklass kunde mötas och diskutera olika ämnen – på kaffehusen fick också besökarna möjligheter att ta del av nyheter bland annat genom att olika tidningar och tidskrifter lästes högt och kommenterades (jfr Pettegree, 2014:242 ff.). Att använda kaffehuset eller klubben som plats i essäpressen förankrade därför de samtal som fördes i pressen i läsarnas egna erfarenheter (Shewelov, 1989:37 ff.).

Det fungerade däremot inte om ambitionen var att föra in kvinnor i detta samtal, eftersom kaffehus och klubbar var manliga arenor som inte släppte in kvinnor. Den kvinnliga huvudpersonen i *La Spectatrice* meddelar därför till exempel

att även om hon inte kunde vistas på männens arenor så vandrade hon istället på gatorna som en oberoende observatör av mänskligt beteende (Pallares-Burke, 2004:416 ff.). En annan möjlighet var att som i *Samtal* låta dialogerna äga rum på en annan plats där personer från olika bakgrund och av olika kön kunde mötas: dödsriket. En fördel var att detta dessutom förankrade texten i en radikal intellektuell tradition, eftersom dialoger mellan döda var en beprövad känd genre som hade använts bland annat i den tidiga franska upplysningen (Öhrberg, 2001:168).

Samtals läsare sätts alltså direkt i kontakt med den inflytelserika periodiska föregångare, *Then Swänska Argus*, genom att skuggan av den döda tidskriften direkt introduceras som samtalspartner till Fruntimret. Fruntimret har emellertid flera dialogpartners utöver Argus, främst ett sändebud, som är en minister och diplomat, från det ottomanska riket (kallad ”Muselmanen”) samt en filosof och dessutom tjuvlyssnar hon på andra. Genom Fruntimrets inlägg i samtalen, via hennes frågor och reflektioner, underbygger tidskriften tanken på att kvinnor mycket väl kan delta i politiska samtal. Det är också Fruntimret som lämnar över manus till tryckaren: en kvinna anges därmed vara den ordnande handen av, och författaren till *Samtal*.

Tolerans och upplysning

Strukturen i *Samtal* liknar den i annan essäpress där samtalsformen skapar möjligheter att ledigt röra sig från ämne till ämne och låta gestalterna personifiera olika åsiktsmässiga positioner. Det rör sig ofta om en *pro et contra*-dialog i olika ämnen. Muselmanen blir till exempel genom sina inlägg en inkarnation av tolerans och upplysning. Via samtalen med honom får läsaren bland annat lära sig om hur en stat idealt skall styras och dessutom ges argument mot att Sverige inte bör anfalla

Ryssland – en fråga som var ytterst aktuell under de dåvarande riksdagarna. På ett ställe diskuterar rentav Muselmanen och Fruntimret slaveri, vilket de bägge är överens om är barbariskt. Detsamma gäller krig, eftersom det alltid slår sönder all frid i ett rike och minskar innevånarnas möjligheter till lycka. Det enda undantaget är om en stat blir attackerad och måste försvara sig (von Bragner, 1738: nr 3).

Muselmanen passar också på att plädera för religionstolerans, som han påpekar främjar rörlighet av kapital och kunskap, när människor av olika religiös åskådning kan välja att bosätta sig var de vill (von Bragner, 1738: nr 3, 20 f.). Även denna fråga var hett debatterad i dåtidens Sverige, eftersom den stränga regleringen av de som fick utöva sin religion hindrade utländska köpmän och hantverkare från att bosätta sig i landet (Öhrberg, 2001:176). År 1741 tilläts som en följd av detta den reformerta kyrkan att ha en församling, i vilken von Bragner alltså kom att bli församlingsmedlem.

Sändebud från det ottomanska riket beträdde för övrigt Stockholms gator vid denna tid, eftersom Sverige var skyldig Turkiet pengar efter Karl XII misslyckade krig. Fakta om det ottomanska riket gavs även till läsarna i andra publikationer från Mommas officin. Här gavs under år 1738 ut *Mercure Historique et Politique*; vilket var en periodisk, nymodig publikation och ett omtryck av en holländsk publikation med samma namn, i vilken det ges europeiska militära och diplomatiska nyheter med mera. Här ges dessutom beskrivningar av det ottomanska riket, vilka ligger i linje med hur Muselmanen framställs i *Samtal*, det vill säga som civiliserad och upplyst.

Juninumret av *Mercure* för år 1738 innehåller till exempel en beskrivning av det storartade mottagande som ges skribenten och andra utländska dignitärer, allt i enlighet med *decorum* och här framgår också att en del av reverenserna utbyts på latin (*Mercure Historique et Politique*, Juin, 1738). I *Samtal* återfinns också en blänkare till *Mercure*, det vill säga det görs reklam för

tidskriften. Det är för övrigt troligt att *Samtal*, liksom annan essäpress (till exempel *Then Swänska Argus*) till en del består av kompilat och översättningar av andra internationella publikationer (Öhrberg, 2014:53, 57). Det bör därför understrykas att termerna ”författare”, eller ”journalist” i dessa sammanhang inte kan förstås i en nutida betydelse.

Radikala inslag

Den upplysningstendens som återfinns i diskussionerna med Muselmanen återfinns också i andra delar av *Samtal*. I dialogerna som Fruntimret för med en filosof lär vi oss att inte blint lita på auktoriteter, utan det viktiga är att människan själv reflekterar. En argumentation mellan kalvinister och katoliker tar tydligt parti för de först nämnda och ifrågasätter (katolska) kyrkan som institution. Genom sitt innehåll kan och kunde tidskriften följaktligen ses som jämförelsevis radikal och det fick också censor Gustaf Benzelstjerna att stryka rejält i vissa nummer, främst de som behandlade utrikespolitiken; att han ingrep kan vara ett viktigt skäl att tidskriften sedan lades ned (Benzelstjerna, 1884–1885:63, 77; Öhrberg, 2001:175 ff.). Vilket för övrigt gjorde att censuren av det tryckta ordet ifrågasattes i kommande nummer:

Men läs det sidsta igenom så skal du ännu dertil finna det afbrutit, i det man wid aftryckningen utslutit *artiden* om Kriget mot Turken, med mera. Jag förundrar mig deröfwer, efter [eftersom] jag intet annat sagt än hwad jag hördt och wäl andra sagt för mig, [...].

(von Bragner, 1738: nr 3, 24)

Men den kanske viktigaste poängen och det som gör *Samtal* förhållandevis unik i jämförelse med övrig essäpress är att kvinnor förs in i ett offentligt samtal, dels genom att Fruntimret

som gestalt framställs som förnuftig och upplyst, dels genom att tidskriften lovprisar vittra kvinnor (Öhrberg, 2001:176).

I det tidigmoderna Europa expanderade som nämnes också nyhetspressen. Pressen tillkom, som visats i pressforskningen, ursprungligen för att tillgodose behovet av information i samband med handel och resande i Europa och dess kolonier (Petegree, 2014:168 ff.). På 1740-talet började Mommas tryckeri ge ut tidningen *Stockholm Gazette* – ibland kallad en av Sveriges första moderna nyhetspublikationer – vilken under de första åren på 1740-talet (1742–ca 1748) redigerades av von Bragner tillsammans med maken Peter Momma (Sylwan, 1896:113; Ohlin, 1976). Tidningen utkom två gånger på vecka och är skriven på (en utmärkt) franska. Tryckstilen är antikva, vilket var det gängse för såväl tryckta som otryckta texter författade på franska språket, men det signalerar samtidigt att tidningen är mondän och modern.

Stockholm Gazette

Såväl språk och form som innehåll visar att tidningen knappast vände sig till gemene man, utan till den läsare som förstod att uppskatta tidningens kosmopolitiska och urbana prägel – och som kunde franska. *Stockholm Gazette* innehåller främst nyheter rörande politik, krig och konflikter, diplomati, utnämningar, vad som tilldragit sig vid olika hov, diverse festligheter med mera och handlar främst om utländska städer såsom Petersburg, London, Prag, Neapel, Wien, Hamburg, men relativt lite ger nyheter från Stockholm. Som modern läsare blir man knappast trollbunden av *Stockholm Gazette*, men presshistorikern Andrew Petegree gör ett viktigt påpekande som rör vilket behov denna form av skrivelser i 1700-talets tidningar fyllde för läsarna:

... vi kan dra slutsatsen att tidningarnas framgång till en del berodde på vad de representerade, snarare än vad de innehöll. För första gången erbjöds den läsande publiken nyheter av ett

slag, och med en form, som tidigare hade varit förbehållen dem som ingick i maktens cirklar. [...] Även om en jordägare i Somerset eller en läkare i Montpellier inte hyste något större intresse för ryska tronföljdsproblem, så var själva tillgången till sådan information ett statustecken. [...] Ett konsumtionssamhälle drivs lika mycket av mode som av nytta och på 1700-talet blev en tidning ett viktigt attribut för överklassen.

(Pettegree, 2014:367, redaktörens översättning)

Men *Stockholm Gazette* innehöll också politiska nyheter från Sverige, om än ytterst försiktigt förmedlade. Ett talande exempel är när det i maj 1743 först berättas att kungen och hovet vistats på Karlberg, varefter det neutralt anges att dödsdomen över generalen och baronen Buddenbrock nu är officiellt stadfäst (*Stockholm Gazette*, Mai, 1743). Bakgrunden var dock mer uppskakande och politiskt laddad än denna notis kommunicerar. Buddenbrock, liksom hans befälhavare Lewenhaupt, avrättades på grund av nederlaget mot Ryssland i Villmanstrand år 1741, under kriget mellan Sverige och Ryssland. Avrättningarna av de bägge officerarna sågs som del i ett politiskt spel, där de styrande försökte blidka bland annat allmogen i Dalarna, eftersom ett regemente dalkarlar hade lidit stora förluster vid Villmanstrand. Trots att de styrande utsett och straffat syndabockar fortsatte läget att vara upproriskt och i maj år 1743 tågade en här på över 4 000 dalkarlar mot Stockholm för att sätta de styrande hattpartiet på plats. Väl i Stockholm blev de besegrade (om dalupproret, se Sennefelt, 2001. Det försiktiga tonfallet i *Stockholm Gazette* som alltså publiceras precis i samband med denna händelse var därmed befogat.

I tidningen finns därtill en annan relativ nyhet – reklam – och genom den knyts tidningen nära Stockholm som plats när läsarna får information om kommande teaterföreställningar i huvudstaden, eller var man kunde köpa nyinkomna mer eller mindre luxuösa varor, inkluderande trycksaker. Januarinumret för år 1743 innehåller till exempel information om försäljning

Anna Maria von Bragners och Peter Mommas dotter Elsa Momma, gift Fougst (1744–1826) kom att bli en framgångsrik boktryckare och förläggare. Miniatyr målning från 1806 av Jacob Axel Gillberg (1769–1845).

av en fantastisk salva som anges kunna dämpa rodnader, där-
efter följer direkt en annons om att det nu finns latinska över-
sättningar av svenska lagar till salu hos de tyska bokhandlarna
Kiesewetter & Lochner.

En kvinnlig succession

Mot slutet av 1740-talet upphör alla spår av von Bragners verk-
samhet som skribent eller redaktör och hon var så vitt vi vet
inte verksam i de idag kanske mer kända tidningar som senare
kom från Mommas officin: *Stockholms Weckoblad* och *Dagligt
Allehanda*. Men däremot fortsatte den intellektuella verksam-
heten på spinnsidan genom dottern Elsa Momma, gift Fougst,
som under senare hälften av 1700-talet kom att gå i föräldrar-
nas fotspår och verka som boktryckare med kungligt privile-
gium, förläggare, bokhandlare och författare (Rimm, 2009).

Det var ett arv med stor betydelse för 1700-talets svenska
litterära system hon förvaltade. Genom den publicistiska verk-
samheten under första hälften av 1700-talet kom Anna Mar-
gareta von Bragner och hennes man att introducera nya idé-

strömningar och toleranta uppfattningar, liksom de var med att sätta in Stockholm och Sverige i ett kosmopolitiskt och mondänt europeiskt sammanhang. Anna Margareta von Bragner var inte bara Sveriges första kvinnliga tidskriftsförfattare – hon var också en tidig introduktör av upplysningsidéer och ett nytt sätt att skriva och kommunicera inom den framväxande offentligheten.

Referenser

- Benzelstjerna, Gustaf. G. (1884–85). *Benzelstjernas Censorsjournal 1737–1746*. Utg. L. Bygdén & E. Lewenhaupt. Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet 6. Uppsala: Svenska Litteratursällskapet.
- [Bragner, Margareta von (g. Momma)] (1738–1739). *Samtal emellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga*. Stockholm.
- Dictionnaire des Journalistes (1600–1789)* (1976). Réd. Jean Sgard avec la collaboration de Michel Gilot & Françoise Weil. Grenoble: Univ. de Grenoble.
- Larsson, Lisbeth, Larsson (1993). ”Min kiära Syster och oförliknelige Wän! Om 1700-talets svenska press och dess fruntimmerstidskrifter”. I *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, 1: *I Guds namn. 1000–1800*. red. Elisabeth Møller Jensen m.fl. Höganäs: Wiken, s. 427–439.
- Lundstedt, Bernhard (1895). *Sveriges periodiska litteratur. Bibliografi*, del I: 1645–1812. Stockholm, 1895. Åtkomst 2019-09-01 via: <http://www.kb.se/samlingarna/tidningar-tidskrifter/soka/Sveriges-periodiska-litteratur/>
- Mercure Historique et Politique*, 1738.
- Ohlin, Barbro (1976). ”Peter Momma”. I *Dictionnaire des Journalistes (1600–1789)*. Réd. Jean Sgard avec la collaboration de Michel Gilot & Françoise Weil, Grenoble: Univ. de Grenoble. <http://dictionnaire-journalistes.gazettes18e.fr/journaliste/583-peter-momma> [Hämtad 2019-10-20]
- Ohlin, Barbro (1991). ”Gazette de Stockholm (1742–1758)”. I *Dictionnaire des Journaux 1600–1789*, 1–2, réd. Jean Sgard. Oxford: Voltaire Foundation, nr 941, s. 878 f.

- Oscarsson, Ingemar (2000). Med tryckfrihet som tidig tradition. I: Gustafsson, Karl Erik och Rydén, Per (red.). *Den svenska pressens historia, del I. I begynnelsen (tiden före 1830)*. Stockholm: Ekerlids förlag, s. 98–215.
- Pallares-Burke, Maria Lucia (1994). "An androgynous observer in the eighteenth century press: 'La Spectatrice', 1728–29. I *Women's History Review*, 3, s. 411–434.
- Pettegree, Andrew (2014). *The Invention of News. How the World Came to Know About Itself*. New Haven & London: Yale University Press.
- Rimm, Anna-Maria (2009). *Elsa Fougt, Kungl. boktryckare. Aktör i det litterära systemet ca. 1780–1810*. Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 59. Diss., Uppsala. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen.
- Sennefelt, Karin (2001). *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*. Diss. Uppsala. Hedemora: Gidlund, 2001.
- Sennefelt, Karin (2011). *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. Stockholm: Stockholmia.
- Rimbault, Caroline (1976). "Marie Anne Barbier". I *Dictionnaire des Journalistes (1600–1789)*. Réd. Jean Sgard avec la collaboration de Michel Gilot & Françoise Weil. Grenoble: Univ. de Grenoble. <http://dictionnaire-journaux.gazettes18e.fr/journal/1228-la-spectatrice>; <http://dictionnaire-journalistes.gazettes18e.fr/journaliste/031-marie-anne-barbier> [Hämtad 2019-10-08]
- Shevelov, Kathryn (1989). *Women and Print Culture. The Construction of Femininity in the Early Periodical*. London & New York: Routledge.
- Stockholm Gazette*, 1742–1748.
- Sylwan, Otto (1896). *Svenska pressens historia till statsvälvingen 1772*. Lund: Gleerup.
- Wikström, Lars (1985–1987). "Peter Momma". I *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 25. Red. Göran Nilzén. Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, s. 667. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9442> [Hämtad 2019-10-20]

- Wollin, Nils G. (1947). *Svenska stilgjueteriet. Peter Mommas skapelse*. Grafiska institutets skrifserie nr 3. Stockholm: Gebers.
- Ågren, Maria (ed.) (2017). *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Öhrberg, Ann (2001). *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Skrifter utgivna av avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 45. Diss. Uppsala. Hedemora: Gidlunds.
- Öhrberg, Ann (2014). *Samtalets retorik. Belevade kulturer, offentliga samtal och kön i svenskt 1700-tal*, *Studia Rhetorica Upsaliensia* 5. Hör: Symposiums förlag.

Ann Öhrberg är professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Hon är främst specialiserad på genus och 1700-tal och har bland annat forskat om kvinnliga författare under 1700-talet, religiös retorik inom 1700-talets väckelserörelse och det offentliga samtalets framväxt. För närvarande forskar Ann Öhrberg inom projekt som rör bok- och bibliotekshistoria samt synen på psykiatri och personer med psykisk funktionsvariation.

E-post: ann.ohrberg@littvet.uu.se

Christine Sandal

Gränslös mediering: Tidskriften *Efteråt*? och andekommunikation 1890–1920

Telefon och telegraf gjorde det möjligt med mänsklig kontakt över otroliga avstånd. Detta väckte förhoppningar om kommunikation även mellan levande och döda. Psykofonen och den spiritistiska telegrafan blev nya hjälpmedel.

Christine Sandal kartlägger andekommunikationens villkor och infrastruktur utifrån tidskriften med det passande namnet *Efteråt*?

Vad som möter oss efter döden är en fråga som troligen alltid har sysselsatt mänskligheten. Den enda säkra vetenskapen i livet är att vi, likt alla före oss kommer att dö, samtidigt som döden i sig själv är och förblir ett mysterium.

N:o 1. Redaktionsbyrå: Kammakargatan 6, Stockholm. Juni.

Anmälan.

Bland de rörelser, hvilka uppstått såsom reaktioner mot vårt århundrades allt mera öfverhandtagande materialistiska tendenser, intager den, som är känd under namn af spiritism eller spiritualism ett mycket viktigt, ehuru ännu ej till fullo erkänt rum. Spiritismen hvilat, liksom naturvetenskaperna, på ett faktiskt underlag af naturföreteelser. Dessa äro emellertid af en egendomlig och från de alldagliga afvikande art och låta sig ej förklaras genom de vanliga kända naturlagarne. De hafva därför och af vår kritiska tid mottagits med mycken misstro. Numera hafva de emellertid blifvit så ofta konstaterade och så många gånger grundligt undersökta af fullt kompetenta forskare, att deras faktiskhet bör kunna anses höjd öfver hvarje rimligt tvifvel. Men äro dessa företeelser faktiska, så kan det på grund just af deras egendomlighet väntas, att ett studium af dem bör blifva i hög grad både intressant och fruktbringande. Så har det och redan visat sig. Oaktadt ännu blott vid början af sin utveckling har dock spiritismen öppnat nya och förut knappt

Efteråt?, eller i sitt fulla namn Efteråt? Tidskrift för spiritism och dermed beslägtade ämnen, Spiritistiska Litteratur Föreningens, S.L.F.:s, tidskrift. *Det första numret kom ut i juni 1891 och det sista i december 1922, då Efteråt? tvingades lägga ner på grund av finansiella svårigheter. I 30 år kom tidskriften ut varje månad och omfattade sammanlagt 379 nummer. Bilden: Efteråt?, No. 1, 1891.*

Fruktan för detta mörka ovissa, som döljer sig bakom dödens sorgedok, förlamar själfva tanken [...]. Hvad är då döden? Hvad möter oss – efteråt?

(Emanuel, *Efteråt?*, 1891)

Sverige anses idag vara ett av världens mest sekulariserade samhällen (Granholt, 2016:343), men likväl visar exempelvis undersökningar från början av 2010-talet att 20–35 procent av svenskar över arton tror att kommunikation med dem som gått bort är möjlig (Kingsepp, 2012:132).

Övernaturliga fenomen uppstår just när något extraordinärt sker i det ordinarie (Hill, 2011:3) – det vill i detta fall säga att något så vardagligt som kommunikation äger rum trots dödens tillsynes oövervinneliga tomrum. Emellertid är andekommunikation inte ett nytt fenomen, och särskilt i den så kallade

(*moderna*) *spiritismen*¹ spelade den en essentiell roll. Spiritismen uppkom på mitten av 1800-talet och rörelsens trosföreställningar var baserade på teorier om osynliga dimensioner i vilka avlidnas identiteter fortlevde som andar (Geijerstam, 1892:99 f.). Det blev snabbt en populär rörelse som spred sig från Nordamerika till Storbritannien och Europa, med föreningar och seanser, som attraherade tiotusentals anhängare redan inom det första decenniet (Sconce, 2000:12; Rubenson, 1889:13).

Till stor del hölls spiritismen ihop av en rik litteratur som uppkom kring ämnet, både i form av böcker och tidskrifter (Geijerstam, 1892:2). I Sverige utgjorde tidskriften *Efteråt?*² ett viktigt organ, inte minst då den under sin utgivningstid mellan 1891 och 1922 var den enda svenska, spiritistiska tidskriften (Rubenson, 1889:14).

Vidare spelade särskilt ny kommunikationsteknologi som telegraf, telefon eller trådlös kommunikation en stor roll i spiritismens uppkomst och utveckling. Många av föreställningarna om andekommunikation hämtade rörelsen ur den omständighet att de nya teknikerna varken tycktes vara tids- eller rumsbundna. Den *spirituella telegrafen*

Mathilda Nilsson var ansvarig utgivare av Efteråt?, samt en central figur i den spiritistiska gemenskapen. Hennes bostad på Kammakaregatan 6 i Stockholm var både adressen för Efteråt?:s redaktionsbyrå och för lånebiblioteket, vilket Nilsson hade hand om. Bilden: Ur Efteråt?, No. 280, 1914.

¹ Begreppen *Spiritism* och *Spiritualism* används både i forskning och empiriska källor mer eller mindre synonymt. I tidskriften *Efteråt?* definierades *spiritualismen* som ett ändamål av ”mänsklighetens framskridande i andligt afsende”, medan *spiritismen* sågs som ett ”medel som leder mot detta ändamål” (Anonym, *Efteråt?*, 1903). I den följande texten kommer denna skillnad inte göras, utan endast begreppet *spiritism* kommer användas.

² I sitt fulla namn hette tidskriften *Efteråt? Tidskrift för spiritism och dermed beslägtade ämnen*.

Oscar Busch var med om att stifta S.L.F och var medgrundare av Efteråt?. Han beskrevs som både S.L.F.:s och tidskriftens sammanhållande kraft och fortsatte enligt redaktionen till och med att bidra med artiklar efter sin egen död. Bilden: Ur Efteråt?, No. 273, 1914.

exempelvis, ansågs utöver tid och rum även kunna överbrygga döden och därmed möjliggöra andekommunikation (Sconce, 2000:2, 7, 12).

Spiritismen beblandade således aktivt nya kommunikationstekniker, modernitetens vetenskapsideal och rationella förklaringsmodeller med det mystiska och andliga (Warner, 2006:19; Willburn & Kontou, 2012:1). Därmed bidrog under seanser andar, naturelement, mänskliga kroppar, nerver och känslor minst lika mycket till andekommunikation som mekaniska apparater såsom kameror, psykografer³ eller psykofoner⁴. I Sverige hölls seanser överlag privat med ungefär sex deltagare och enligt *Dagens Nyheter* (Anonym, 1920) fanns även utanför de större städerna små ”spiritistiska klubbar och cirklar” samt ”en hel del” spiritister utanför organiserade grupperingar. Särskilt för dessa mer utspridda spiritister var det skrivna ordet ofta den enande länken till rörelsen.

Efteråt? såg sig häri som det sammanbindande organet i Sverige, inte minst då det ännu inte fanns någon nationell, spiritistisk organisation (Redaktionen, *Efteråt?*, 1918). Genom tidskriftens egna artiklar, insända bidrag samt insamlandet och återpublicerandet av utländska spiritistiska texter bidrog *Efteråt?* därmed till spiritismens spridning i Sverige och blev

³ En psykograf var en apparat som användes för att producera andeskrift (*Efteråt?*, No. 214, 1909).

⁴ En psykofon var en telefonliknande apparat för att höra anderöster (Anonym, *Dagens Nyheter*, 1921).

dessutom till en litterär spiritistisk knutpunkt.

Andra knutpunkter utgjorde spiritister med stora kontaktnät. Exempelvis kan Hilma af Klint nämnas, som genom sin koppling till den Kungliga Akademien för de fria konsterna, enligt Carleson och Levander (2016:526) bidrog till att anknyta den svenska spiritismen till spiritismen i utlandet, samtidigt som hon, genom att skapa grupper såsom ”De Fem” eller ”Fredagsgruppen” medverkade till att sprida den spiritistiska läran och praktiken inom Sverige.

Anna Wallenberg, änka efter Stockholms Enskilda Banks grundare A. O. Wallenberg, var med om att starta Efteråt? samt såg till att tidskriften kunde överleva finansiellt fram till sin död 1910. Bilden: Ur Efteråt?, No. 226, 1910.

Att se det man förväntas och vill se

Efteråt? fungerade, förutom som spiritistisk knutpunkt, även som pedagogisk instruktör för hur andar bäst skulle ses och betraktas. Även om – eller kanske särskilt eftersom – tidskriften inte tillhandahöll några fotografier av seanser eller andar, utan istället beskrev dessa i ord, skapades en sorts *verbala bilder*. Läsarna blev genom *Efteråt?* antingen direkt instruerade i vad som borde ses i exempelvis ett andefotografi, eller också indirekt ledda, genom att få ”skåda” andras lärandeprocesser:

Det [fotografiet] tog sig förträffligt ut. Men – där var visst ändå en fläck i plåten; det var skada! Bredvid stolen [...] befann sig en dunkel skugga [som vid närmare betraktande visade sig vara en ande].

(Anonym, *Efteråt?*, 1905).

Med hjälp av verbala bilder lärde *Efteråt?* således ut vad, när och hur läsarna skulle se, men samtidigt införlivades läsarna också

i spiritistiska seendegemenskaper. Enligt Hällgrens (2013:149) definition, är alla delaktiga i en seendegemenskap överens om vad som ska ses i en viss syn. Transfererat till spiritismen skapades sådana seendegemenskaper både genom fysiska sammankommster och gemensamt betraktande av exempelvis andefotografier, men också just genom *Efteråt?:s* texter och verbala bilder. Så berättar till exempel en person som låtit ett andefotografi tas i Crewe, att ”flera personer, som känt min son i livstiden och nu sett fotografen, bifoga intyg om den frapanta likheten dem emellan” (L.W-m, *Efteråt?:*, 1920). På individnivå bekräftades därmed synen i sig (och andens identitet), medan på gemenskapsnivå seendemönster förstärktes och mer allmänt andefotografiers trovärdighet befästes.

Synlighet av osynliga företeelser som andar kunde därmed, genom att ha blivit visualiserade och kommunicerade upprepade gånger, skapa en egen (inbillad) logik. Varje tid och kultur har vissa föreställningar och tolkningar av världen som anses vara godtagbara. I ett sammanhang där religion fortfarande var del av vardagen och tron på själen och livet efter detta var utbredd (om än ifrågasatt av den påbörjande sekulariseringen), blev iakttagelser av andar en acceptabel möjlig verklighet snarare än en fantasi. Därtill kom att sörjande, då som nu, oftast upplevde en djup längtan efter att få återse dem som gått bort – ett sinnestillstånd vilket, enligt Kaplan (2003:21), ytterligare skapade en öppenhet för att se det som önskades att ses.

Som Westerlund (2012:175) påpekar kan dessutom saknad efter en avliden just mildras genom att skapa förnyade, kommunikativa samband. Särskilt fotografier fungerade häri inte enbart som minnesmärken utan också som redskap för att återuppta kommunikation.

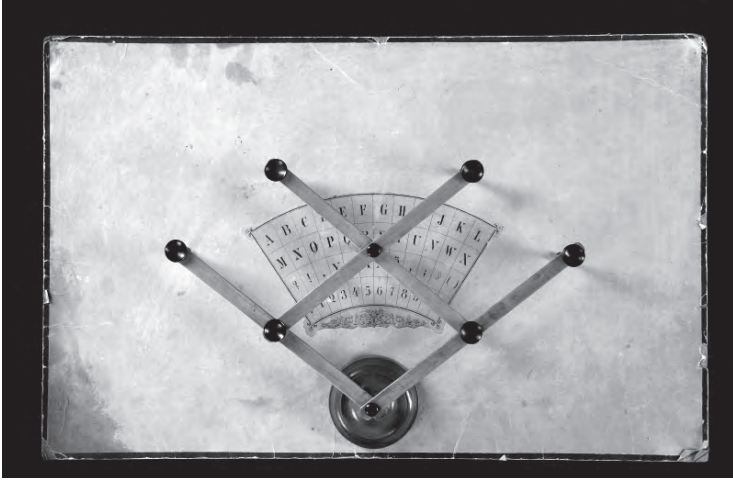
Telefonsamtal – utan telefon

För att överbrygga dödens rumsliga och tidsliga vakuum, krävdes en komplex infrastruktur. Den andemediering som skapades mellan levande och andar skedde i flera steg, på flera plan, med hjälp av diverse tekniker och distribuerades genom olika kanaler:

Stundom ter sig talet som ett samtal i telefon; man hör blott den ena partens, mediets, eller dess andlige ledares, röst, den andra partens motsvaras af en paus i talet [...] Hvad som emellertid aldrig kan i skrift återgifvas, det är den dramatiska liflighet, hvarmed talet framsäges [...] Huru torftiga te sig icke, jemförda med det originela föredraget, de torra protokollen
(O.A.B., *Efteråt?*, 1894).

Denna rapport, återgiven i *Efteråt?*, fungerade som en indirekt kanal genom vilken läsarna kunde uppleva en seans, även om denna genom att omvandlas till text blivit till ett ”torftigt” och ”torrt protokoll” jämfört med det ”originela föredraget”. Detta ”föredrag”, det vill säga själva den fysiska seans som låg till grund för tidskriftsartikeln, utgjorde därmed en direkt kanal mellan de levandes och dödas sfärer.

På den andliga sidan befann sig andeledaren, ställföreträdande för andarna, och på den världsliga sidan mediet, som representerade de levande seansdeltagarna. Kommunikationen dem emellan liknades med ett ”samtal i telefon”, men det fanns ingen faktisk apparat i detta exempel, utan medieringen skedde genom ”talet”, alltså andens och mediets röster. Dessa förmedlade i ett nästa steg det sagda till de närvarande på respektive sida. I många andra fall var dock även faktiska medie-apparater inblandade i processen av andekommunikation.

En psykograf användes för att få fram andeskrift, det vill säga att kommunicera med andar genom att en eller flera personer la sina fingrar på träställningen i de därför avsedda skälarna. Sedan ställdes frågor som besvarades genom att träställningen rörde sig över alfabetet och pekade ut bokstäver som bildade ord. Foto: Karolina Kristensson/Nordiska Museet, CC BY-NC-ND; <https://digitaltmuseum.se/011023722914/psykograf>.

Spiritistisk telegraf

De apparater som användes uppvisade oftast påtagliga likheter med icke-övernaturliga medier och följde till och med deras utveckling – såsom telegrafan åtföljdes av en spiritistisk sådan, eller telefonen gav upphov till psykofonen. Likväl var andekommunikationsapparaterna inga ”vanliga” kommunikationstekniker. Snarare hade teknikerna utöver sina icke-spiritistiska motsvarigheter extra funktioner, tack vare närvaron av ett mänskligt medium.

Vid andefotografering, exempelvis, krävdes det att mediet höll det öppnade fotografiplåtpaketet i sina händer några ögonblick och sedan stod sidan om kameran under fotograferingen. Med fördel användes härvid mediets egen kamera då den var ”laddad med den nervaura eller magnetism som

underlättar arbetet för [andarna]” (A.af Z., 1921). Inte minst det faktum att ordet ”medium” stod för både en människa och tekniker visar hur tätt länkade teknisk och spiritistisk baserad kommunikation var på 1800-talet (Hill, 2011:20).

Dubbelbottnat förhållande till medier

Överlag var medier i alla dess former essentiella och påtagliga i andekommunikationen. Ändock var relationen till medier dubbelbottnad då dessa, samtidigt som de var helt centrala, helst inte skulle synas eller ingripa i kommunikationsupp-
levelsen.⁵ På liknande vis fanns en spänning mellan materialitet – både i form av organiska och mekaniska tekniker – och icke-materiell andlighet. Samtidigt som det materiella var en helt grundläggande del av kommunikationen (exempelvis i form av andematerialisationer), framkallade det, enligt Galvan (2012:87), även avsmak i och med att mänsklig kroppslighet var själva anledningen till att döden kunde separera personer.

Över huvud taget är det, som Bauman (1994:10, 13) påpekar, tanken på döden som ett meningslöst intet som får varje kultur att utveckla mekanismer för att hantera mänsklig dödlighet. En sådan mekanism var (och är), enligt Ruffles (2004:1, 206), just tron på spöken. Genom att tro på andar och ett liv efter detta kunde därmed inte enbart rädslan för döden mildras, utan den kunde omvandlas till förtröstan om fortsatt existens:

När döden kom, insomnade jag, och när jag vaknade, fann jag omkring mig många vänner, som jag trott vara länge sedan förlorade; [...] Döden, den förfärliga, hade kommit, och jag, som fruktat den med en nästan utesäglig fasa, hade icke märkt den
(Anonym, *Efteråt?*, 1906)

⁵ I Bolter och Grusin (1999:5 f., 11 f., 14) teori om remedieringens dubbla logik uppstår å ena sidan, genom hypermedialitet, en njutningsfylld medvetenhet om mediet i sig medan å andra sidan mediets och medieringars närvaro, genom immedialitet, ignoreras och osynliggörs för att skapa inlevelse.

Spiritismen erbjöd, förutom tillförsikten om en återförening efter döden, även hopp om fortsatt kontakt och kommunikation med dem som gått ur tiden. Till följd därav skapades vad Willburn (2012:365, 376) benämner *levande minnen* – det vill säga responsiv kommunikation med hädangångna, snarare än statiska minnen. Därmed skapade spiritismen en fysisk (i fallet av materialisationer) och varaktig (i form av exempelvis andefotografier) påminnelse om de dödas fortsatta existens (Harvey, 2007:56).

Överlag gav ny kommunikationsteknologi således inte enbart upphov till nya medieringsformer, utan även till idéer rörande döden och verklighetens form. Synsättet av den mänskliga kroppen som kärll och anden som det ”verkliga”, immateriella jaget möjliggjorde å ena sidan ett idealtillstånd av gränslös kommunikation, inspirerad av telegrafi. Å andra sidan blev denna dröm, särskilt efter uppkomsten av trådlös kommunikation, beblandad med farhågor att de kroppslösa andarna möjligen miste sin identitet eller svävade runt på måfå i en eter, ensamma och letande efter någon som kunde motta deras budskap (Sconce, 2000:14, 75, 81; Warner, 2006:247, 297).

Därmed uppstod även en hårfin skiljelinje mellan positiv, gränslös kommunikation och kommunikation så gränslös att den blev omöjlig och individen suddades ut. Emellertid innebar båda synsätt en verklighet där döden varken betydde slutet för mänsklig existens eller satte stopp för kommunikation, vilket samtidigt blev till en mekanism att hantera döden.

"Hvad möter oss – efteråt?"

Texten får avsluta som den började, med att fråga ”Hvad möter oss – efteråt?”. Svaret är fortfarande att ingen (levande) människa vet. Däremot har det blivit tydligt att synlighet bekräftar ömsesidig existens, samtidigt som vad en person ser till stor del beror på vad denna person tror. Trosföreställningar i sin tur är

Innehållsmässigt kretsade allt i Efteråt? kring spiritismen och dess "vetenskaplighet". Vidare förekom artiklar om hur kristendomen kunde förenas med spiritismen, om döden och om livet efter detta. Dessutom fanns det många vittnesmål och berättelser om spiritistiska upplevelser och seanser samt artiklar som var dikterade av andar. Bilden: Efteråt?, No. 178, 1906.

beroende av historiska och sociokulturella sammanhang. Ny kommunikationsteknologi gav, i spiritismens och andemedieringens kontext, inte enbart upphov till nya medieringsformer, utan även till idéer rörande döden och verklighetens skepnad.

I spiritismens verklighet blev de spiritistiska medieteknikerna till mer än verktyg för att bemästra världslig tid och fysiska mellanrum. De blev, på ett mer grundläggande plan, även redskap för att överbrygga det största av alla avstånd – det mellan levande och döda. Så länge en individ kan kommunicera existerar individen, vilket för spiritisterna betydde att döden varken var slutet för mänsklig existens eller satte stopp för kommunikationsmöjligheter. Därmed, även om andekommunikation troligen var ett fall av misskommunikation, uppstod ändå meningsfull kommunikation genom spiritistiska trosföreställningar och seendegemenskaper. I Sverige spelade

häri *Efteråt?*, både som arena för spiritistisk kunskap och som pedagogisk aktör, en viktig roll.

Från hjärnspöke till alternativ verklighet

I en sig förändrande värld där moderniteten gjorde sitt intåg med nya vetenskapliga upptäckter, det psykologiska fältet växte fram, nya konstriktningar som modernismen uppstod, kvinnor började ta plats i offentligheten, sekulariseringsprocessen antog helt nya dimensioner, västerländsk esoterism⁶ ledde till nya rörelser och inte minst, nya medietekniker uppstod, blev andekommunikation en mekanism för att hantera döden på ett nytt sätt. Genom andekommunikation kunde sorg efter dem som lämnat och existentiell ångest inför döden omvandlas till tröst, hopp och även lycka. Spiritismens gränslösa mediering transformerade, bokstavligt talat, ett möjligt hjärnspöke till en alternativ verklighet på det sena 1800- och tidiga 1900-talet.

Emellertid har denna parallella verklighet inte slutat existera, utan har följt med oss in i nutiden, matad med nya medietekniska idéer som digitalt uppladdbara medvetanden och nya trosföreställningar som *New Age*. Som Ruffles (2004:2 f.) framhäver, även om andar alltid måste förstås i sin specifika kulturella kontext, framvisar andetro samtidigt en universell kvalitet.

Oavsett vad som väntar oss efteråt, alla människor måste förlika sig med sin egen och andras dödlighet. Och den tid, härkomst och sammanhang som var och en av oss stammar ifrån slutar spela någon roll på andra sidan, bortom tid och rum.

⁶ Esoterism är ett brett begrepp som innefattar en mängd olika trosriktningar och föreställningar – allt från alkemi i den moderna tidens begynnelse till vår tids *New Age* och UFO rörelser (Bogdan & Hammer 2016:1).

Käll- och litteraturförteckning

Samtida litteratur

af Geijerstam, Karl (1892). *Modern vidskepelse: ett inlägg mot teosofi och spiritism jämte ett svar till herr Carl von Bergen*. Stockholm: Bonnier.

Rubenson, Olof (1889). *Nutidens andeverld: spiritistiska studier, skildringar och afslöjanden*. Stockholm: Bonnier.

Artiklar ur *Efteråt?*

A.af Z. (1921). Psykiska porträtt eller andefotografier. *Efteråt?*, No. 358.

Anonym (1903). Spiritism och Spiritualism. *Efteråt?*, No. 150.

Anonym (1905). En mystisk fotografi. *Efteråt?*, No. 169.

Anonym (1906). Bref från den nästa världen. *Efteråt?*, No. 178.

von Bergen, Maria & Wikström, Louise (1914). Titelsida. *Efteråt?*, No. 273.

Bergendahl, Alfred & Wikander f. Wachtmeister, Louise (1912). Revisionsberättelse öfver Efteråts räkenskaper för 1911. *Efteråt?*, No. 249.

Busch, Oscar (1910). Upprop. *Efteråt?*, No. 234.

Busch, Oscar (1914). Mathilda Nilsson 70 år. *Efteråt?*, No. 280.
dr. re. (1909). Psykografen. *Efteråt?*, No 214.

Emanuel (1891). Efteråt? I. Hvad frukta vi för?. *Efteråt?*, No. 1.

Liander, G. Halfdan (1916). Oscar Busch. *Efteråt?*, No. 306.

L.W-m (1920). Något om andefotografier och medierna i Crewe. *Efteråt?*, No. 350-351.

O.A.B. (1894). Mediet – missionär. Några tankar af O.A.B., belysta af meddelanden från ”Tisdagsgruppen”. *Efteråt?*, No. 37.

O.B. (1910). Minnesord öfver Anna Wallenberg i Sällskapet S.L.F. den 7 mars 1910. *Efteråt?*, No. 226.

Redaktionen (1897). Anmälan. *Efteråt?*, No. 79.

Redaktionen (1910). Anmälan. *Efteråt?*, No. 224.

Redaktionen (1916). Anmälan. *Efteråt?*, No. 307.

Redaktionen (1918). Anmälan. *Efteråt?*, No. 331.

Redaktionen (1922). 1891-1922. *Efteråt?*, No. 379.

Övriga tidningsartiklar

- Anonym (1920). Spiritisterna vinna terräng även hos oss. *Dagens Nyheter*, 16/10.
- Anonym (1921). Nytt från andevärlden: ”psykofonen”. Häpnadsväckande engelsk uppfinning utexperimenterad. *Dagens Nyheter*, 26/3.

Litteratur

- Bauman, Zygmunt (1994). *Döden och odödligheten i det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Bogdan, Henrik & Hammer, Olav (2016). Introduction. I: Bogdan, Henrik & Hammer, Olav. *Western esotericism in Scandinavia*. Leiden: Brill, s. 1–10.
- Bolter, Jay David & Grusin, Richard (1999). *Remediation: understanding new media*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Carleson, Robert & Levander, Caroline (2016). Spiritualism in Sweden. I: Bogdan, Henrik & Hammer, Olav. *Western esotericism in Scandinavia*. Leiden: Brill, s. 521–533.
- Galvan, Jill (2012). The victorian post-human: transmission, information and the séance. I: Willburn, Sarah A. & Kontou, Tatiana. *The Ashgate research companion to nineteenth-century spiritualism and the occult*. Farnham: Ashgate, s. 79–96.
- Granholt, Kennet (2016). Occultism in Sweden. I: Bogdan, Henrik & Hammer, Olav. *Western esotericism in Scandinavia*. Leiden: Brill, s. 343–349.
- Harvey, John (2007). *Photography and Spirit*. London: Reaktion Books.
- Hill, Annette (2011). *Paranormal media: audiences, spirits, and magic in popular culture*. London: Routledge.
- Hällgren, Anna-Maria (2013). *Skåda all världens uselhet: visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur*. Dissertation. Stockholm: Stockholms universitet.
- Kaplan, Louis (2003). Where the Paranoid Meets the Paranormal: Speculations on Spirit Photography. *Art Journal*, 62 (3), s. 18–27.

- Kingsepp, Eva (2012). Medier i medier. Det okända och döden som ett annat sätt att vara. I: Hirdman, Anja. *Döden i medierna: våld, tröst och fascination*. Stockholm: Carlsson, s. 131–157.
- Ruffles, Tom (2004). *Ghost images: cinema of the afterlife*. Jefferson, N.C.: McFarland & Co.
- Sconce, Jeffrey (2000). *Haunted media: electronic presence from telegraphy to television*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Warner, Maria (2006). *Phantasmagoria: spirit visions, metaphors, and media into the twenty-first century*. Oxford: Oxford University Press.
- Westerlund, Michael (2012). Att önska dö. Samtal om självmord på internet. I: Hirdman, Anja. *Döden i medierna: våld, tröst och fascination*. Stockholm: Carlsson, s. 158–187.
- Willburn, Sarah A. (2012). Viewing History and Fantasy through Victorian Spirit Photography. I: Willburn, Sarah A. & Kontou, Tatiana. *The Ashgate research companion to nineteenth-century spiritualism and the occult*. Farnham: Ashgate, s. 359–382.
- Willburn, Sarah A. & Kontou, Tatiana (2012). Introduction. I: Willburn, Sarah A. & Kontou, Tatiana. *The Ashgate research companion to nineteenth-century spiritualism and the occult*. Farnham: Ashgate, s. 1–18.

Christine Sandal är doktorand i mediehistoria sedan hösten 2019. I sitt avhandlingsprojekt undersöker hon den spiritistiska rörelsen i Sverige mellan 1870 och 1930 utifrån ett medie- och kommunikationsteoretiskt perspektiv.

Hennes approach är tvådelad, vilket betyder att hon å ena sidan undersöker de spiritistiska (medie)nätverken och å andra sidan medieringarna i sig, samt de existentiella dimensioner dessa medieringar antar.

Innan Christine Sandal kom till Lunds universitet var hon kommunikationsdesigner samt utbildade sig till kostymmakare och maskör. Som en del av hennes intresse för 1800-talets kulturhistoria syr hon historiska kläder och har varit delaktig i att levandegöra historia på Kulturen i Lund.

E-post: christine.sandal@kom.lu.se

Besök vår mediehistoriska hemsida!

På Svensk Mediehistorisk Förenings hemsida – www.mediehistoria.se – hittar du färska mediehistoriska nyheter.

När detta skrivs i mars 2020 finns exempelvis ett referat av ett seminarium på Kungliga biblioteket om internet som en mediehistorisk utmaning, särskilt som viktigt material på sociala medier ännu inte sparas systematiskt.

Dessutom notiser om journalisten och rösträttsföreläsaren Elin Brandell och nya mediehistoriska böcker, ett samtal mellan fyra pressveteraner med Sören Larsson i spetsen, en utförlig och mårgfull skildring av tidningen *Nord-Sveriges* historia i Sollefteå nedtecknad av Hans O. Alfredsson samt en norsk recension av den mediehistoriska årsboken för 2019.

På hemsidan finns vidare en förteckning över innehållet i årsböckerna från 1984 och framåt. Samt tillgång till fler än 60 artiklar ur årsböckerna 2013–2019.

Dessutom material om ytterligare mediehistorisk litteratur, om pressarkivet, om föreningen och om våra stipendier.

Titta in på www.mediehistoria.se!

Ann-Katrin Hatje

""Skägg' i rätten bestred skymf av nattvarden"

I ett satiriskt radioinslag 1963 föreslogs samordningsvinster mellan kyrkor och bensinmackar. Humoristerna Lasse O'Månsson och Carl-Uno Sjöblom fälldes i domstol för brott mot trosfriden.

Ann-Katrin Hatje visar hur 30 radiosekunder ledde till ändrade regler om programansvar inom Sveriges Radio och till ny lagstiftning i riksdagen.

På våren 1964 dömdes tre programmakare och en producent vid Sveriges Radio till böter för att ha brutit mot lagen om trosfrid. Anledningen var ett 30 sekunder långt inslag i ett satiriskt radioprogram, fickrevyn *Express 19:05*, som sändes i slutet av oktober 1963. Där föreslogs att det skulle byggas färre bensinmackar och kyrkor genom att "slå ihop smörjan". Nattvarden med oblat och vin kunde då delas ut vid bensinstationerna, när bilen tankades. Så här lød dialogen mellan en bilförare (I) och en serviceman vid en bensinstation (II):

I: Full tank ... tack ... och kolla däckena också, va!

II: Var vänlig gapa ...

I: Förlåt? ...?

II: Var vänlig gapa och ta den här oblaten i munnen så länge ... Säg, är det premium ni använder, va? – OK – då ska vi ordna det. Och så kan herrn ta den här flaskan så länge ... å ta en klunk, va, och tro på Gud ... De e nattvardsvin ... Ska vi kolla oljan också?

(*SOU* 1969:38:37)

Programmakarna var redaktören ”skägget” Lasse O’Månsson, tecknaren Björn Lindroth och skådespelaren Nils Eklund. De hade låtit sig inspireras av en interpellation i riksdagen av kommunisten Fritiof Lager, där denne ondgjorde sig över att så mycket resurser lades på att bygga bensinmackar, kyrkor och lyxvillor, när det rådde brist på bostäder och byggnadsarbetare (FK 1963 protokoll 28:17 om licenstvång för byggandet av bensinstationer, kyrkor och lyxvillor).

Den lag som återopades för bötfällningen av de tre programmakarna och den ansvarige producenten Carl-Uno Sjöblom vid Sveriges Radio, var lagen om trosfrid från 1949. Den innebar en kraftig uppmjukning och en mildring av den tidigare mycket stränga hädelselagstiftningen. Ordet ”häda” ersattes med ordet ”skymfa”. Det blev inte heller straffbart att driva gäck med religiösa företeelser. Sedan urminnes tider hade det varit ett av de strängaste brotten att häda Gud. Enligt Mose lag straffades det med döden. År 1608, på Karl IX:s tid, införlivades denna lag i den världsliga lagstiftningen, och dödsstraff infördes för hädelse mot Gud och Konungen. Dödsstraffet togs bort i 1864 års strafflag och ersattes med fängelse.

När full religionsfrihet infördes i Sverige 1951 utvidgades trosfridslagen till att inte endast omfatta svenska kyrkan utan även andra trossamfund. Den fick då följande lydelse: ”Om någon offentligen skymfar sådant som av svenska kyrkan eller annat här i riket verksamt trossamfund hålles heligt, dömes för brott mot trosfrid till böter eller fängelse i högst sex månader”

eriges Radios förhand-
män blev uppenbarli-
mycket överraskande
alman Strands förslag
dags. Man hade hop-
att få diskutera det,
när detta inte lät sig
valde man att säga nej.
fter förhandlingarna
slade.

dan tidigt i måndags
emellertid radiochefen
Rydbeck kontakt med
arten per brev. Han
de om att inte kuns-
skutera en del av punk-
t i medlingsförslaget.
varet blev positivt åter-
ogs överläggningarna
rsdagen.

onsdagen höjde radio-
n informerat radions
lse om konfliktsituatio-
och om de nya kontak-
om tagits. Styrelsen ut-
e sig för att man så
bt som möjligt skulle
onsflikten ur världen.

kommunikationsmi-
r Skoglund har under
n fått en redogörelse
ad som hänt av radio-
n. Forts. sidan nio, spalt fem

an vår landet

i ett riktigt jullikt dis-
orsdagen, dagen före
gjämnigen. Men bak-
le mörka snömolnen
världuset, och solen
tillbaka. I hela landet
dock köldgrader på
gen.

Se sidan tjugusju

”Skägg” i rätten bestred skymf av nattvarden

SJUKA HUMORN - GÄNGET

Fyra allvarliga män med sjuka humorns företrädare Lasse O'Månsson i spetsen stod på torsdagen inför Stockholms rådhusrätt anklagade för brott mot trosfriden i samband med ett underhållningsprogram i radion i höstas. De tre övriga var producenten Carl-Uno Sjöblom, tecknaren Björn Lindroth och skådespelaren vid Stadsteatern Nils Eklund.

Forts. sidan sju, spalt ett.

Dagens Nyheter rapporterade den 20 mars 1964 från rättegången mot ”fyra allvarliga män med sjuka humorns företrädare Lasse O'Månsson i spetsen”. Konstnären Margareta Sylwan (1915–2009), signaturen MaS, fångade de åtalade inför skranket.

”Skägget” Lasse O’Månsson var upphovsmannen till det manus som lästes upp i radions samhällssatiriska program ”Express” i oktober 1963. Programmet anmäldes för brott mot trosfriden för att ha skymfat nattvarden. I den dom som föll den 2 april 1964 fick han det högsta bötesstraffet. Foto: Creative commons, fotograf okänd.

(SOU 1969:38:9). Det var detta lagrum som tillämpades mot de tre programmakarna och producenten Carl-Uno Sjöblom.

Domen föll i Stockholms rådhusrätt den 2 april 1964. Det skedde trots att samtliga tilltalade bestred brottsligt uppsåt. Domen följde det som åklagaren, biträdande landsfiskalen Dag Halldén, hade anfört och motiverades på följande sätt: Nattvarden, som kyrkan håller helig, hade utsatts för ett starkt skymfande. Uttryckssättet att blanda ihop tankning av bensin med utdelandet av nattvarden vittnade om stor hänsynslöshet mot människors religiösa känslor. Dessutom hade detta sänts i radion och därmed fått stor offentlig spridning. Det hade också funnits ett uppsåt, att skymfa (Sthlms rådhusrätts akt 1964, 2/4, SSA).

Det strängaste straffet fick Lasse O’Månsson, med 40 kronors böter i 30 dagar, eftersom det var han som kommit på idén till programslaget och främst låg bakom texten. Carl-Uno Sjöblom som programansvarig och Björn Lindroth fick 25 kronors böter vardera i 30 dagar och Nils Eklund 25 kr i 15 dagar. (Totalt blev det 3 075 kr.) Det lindrigaste straffet för Eklund motiverades med att han endast hade läst upp texten.

Han hade kunnat vägra, men det hade han inte gjort, därför skulle han också straffas. I februari 1965 fastställde Svea hovrätt denna dom, och i februari 1967 avslög Högsta domstolen en begäran om prövningstillstånd (Svea hovrätts dom 1965, 19/2, RA; *SOU* 1969:38:37).

Opinionsstorm?

Väckte då detta inslag i fickrevyn någon opinionsstorm eller fick det några andra följdverkningar? Enligt Carl-Uno Sjöblom utbröt det en ”folkstorm” och Sveriges Radios växel ringdes ner (Barkman, 2006). I den radioutsända högmässan i Seglora kyrka söndagen därpå tog komminister Claes Robach upp detta radioinslag i sin predikan, och menade att de kristna i Sverige borde reagera mera än vad de hade gjort, när Kristi kyrka smädades. Istället, påpekade han, finner de sig i det, och en del till och med ”applåderar ansträngt” (*SvD*, 1963, 28/10). Robachs uttalande om den religiösa passiviteten hos det svenska folket syftade på det förhållandet att vid denna tid tillhörde över 90 procent av befolkningen svenska kyrkan. En betydande andel av dessa var inte särskilt troende, utan snarare ”vanekristna”, som höll på de kristna traditionerna, men sällan besökte kyrkan för att delta i gudstjänsterna.

Det som bidrog till att åtal väcktes, var två skrivelser till Riksåklagaren respektive Åklagarmyndigheten i Stockholm, där det begärdes att så skulle ske (tre skrivelser, totalt, Stockholms rådhusrätts akt 1964, 22/4, SSA). P. K. Wimalm i Smålandsstenar, var den som i sin skrivelse kraftigast fördömde det inträffade som en ”hädelse mot sådant som för millioner människor ... är uttryck för de högsta värdena”. Här räckte det, enligt Wimalm, inte med en erinran, ”utan det oanständiga, smaklösa och okultiverade och råa tillvägagångssättet att tillåta en dylik programpunkt måste tagas på djupaste allvar”. Laga

ansvar skulle därför enligt honom utkrävas av de skyldiga och ansvariga (skrivelse till Riksåklagaren 1963, 29/10).

Häradshövding Ålund i Själevad åberopade uttryckligen i sin skrivelse lagen om brott mot trosfriden (skrivelse till Åklagarmyndigheten 1963, 29/10), medan tandläkaren C. R. Svedelius i Solna, ondgjorde sig över det inträffade, men begärde inte uttryckligen utredning om åtal (skrivelse till Åklagarmyndigheten 1963, 1/11).

Sveriges Radio bad om ursäkt för att det varit ett dåligt skämt, som tillkommit under stark tidspress. Sådana skämt hörde inte hemma i Sveriges Radio, ansåg programdirektören Nils-Olof Franzén (*SvD*, 1963, 29/10).

Förargelse försvarets linje

Många uppfattade säkert radioinslaget som något plumpt och förargelseväckande, men såg det knappast som något brottsligt. De åtalades försvarsadvokat Göran Luterkort, en på den tiden känd försvarsadvokat, argumenterade enligt denna linje. Han ansåg att åklagaren hade överdrivit när han talade om ett starkt skymfande. Istället handlade det om ett skämt eller ett gäckeri genom att koppla ihop kyrka och bensinstation, men inte att skämta om nattvarden som institution. Att driva gäck var dessutom, påpekade han, inte längre straffbart enligt lagen om trosfrid. Han fann också rådhusrättens antagande att de tilltalade skulle fullföljt sitt handlande, även om de visste att det var stötande för människors religiösa känslor, som fullständigt grundlöst. Han hemställde därför i första hand om ett frikännande och i andra hand om lägre bötesstraff, eftersom han ansåg brottet vara ringa. De tilltalade hade i och för sig varit obetänksamma, menade han, men framhöll att deras syfte utslutande hade varit att roa (Luterkorts skrivelse till Svea hovrätt, 2:a avd. 1964, 18/8, RA).

Det sätt, som de åtalade hade gjort sig lustiga på, ogillades dock starkt av åklagaren Dag Halldén. Han betecknade det som "sjuk humor", och det var, enligt honom, inte ägnat att frita de åtalade från ansvar (Halldéns skrivelse till Svea hovrätt 1964, 22/10, RA). Detta antyder en upprördhet, som mer bottnade i värderingar än i juridik.

Luterkorts resonemang hade däremot säkert mer stöd i det allmänna rättsmedvetandet. Han jämförde brottet mot trosfrid med "en form av förargelseväckande beteende" och han avrundade med orden "i/ dagens samhälle kan och bör det icke anses som ett särskilt svårt brott att i ett underhållningsprogram i radion yttra något, som kan vara stötande för den 'religiösa känslan'" (Luterkorts skrivelse till Svea hovrätt, 2:a avd. 1964, 18/8, RA).

Luterkort antydde därmed att denna lag var otidsenlig. Det ansåg även Svenska Journalistförbundet och föreslog därför att lagen om trosfrid skulle tas bort. Det fanns enligt förbundet ingen anledning att i lagstiftningen undanta religiösa samfund från offentlig kritik och fri allmän debatt. De borde jämföras med övriga organisationer och föreningar i samhället, och då räckte det, enligt förbundet, med de gällande lagarna om ärekränkning av enskilda medborgare (sammandrag av förbundets skrivelse till Konungen 1963, 3/12 om ändringar i tryckfrihetsförordningen, *Journalisten* 1964:1:6-7).

"Olustig" dom

En liknande linje drev även den liberala tidningen *Expressen*, när den rubricerade domen mot "radioskämtarna" som "olustig" (ledare 1964, 3/4). Tidningen påpekade att det fanns en risk att detta religiösa lagskydd skulle kunna komma i konflikt med yttrandefriheten i och med svårigheter att dra gränsen mellan hård men saklig kritik av en trosuppfattning och ett skymfande av den. Lagen borde dessutom inte begränsas till

Som programansvarig för det anmälda radioprogrammet "Express" fick Carl-Uno Sjöblom det näst högsta bötesstraffet. 1966 skärpte Sveriges Radio kraven kring programansvaret. Foto: Örebro Kuriren / Örebro läns museum, PDM.

religiösa uppfattningar utan även gälla alla slags åskådningar, men då blev det, enligt tidningen, uppenbart hur svårt det var att lagstiftningsvägen kommendera fram respekt på olika områden.

Expressen tog även upp ansvarsförhållandena på Sveriges Radio jämfört med de i pressen. I det aktuella fallet hade flera bötfällts, medan det på tidningarna endast fanns en ansvarig utgivare för allt som stod i tidningen, vilken ensam gjordes ansvarig vid brott mot tryck- och yttrandefriheten (anfört arbete). I samband med den offentliga ursäkten från Sveriges Radios sida lovade programchefen Nils-Olof Franzén att man skulle skärpa kraven på ansvar för programmen. 1966 infördes

därför bestämmelsen att för varje program på Sveriges Radio skulle det utses en särskild programansvarig person (Barkman, 2006).

Trosfriden behandlas av regering och riksdag

Journalistförbundets förslag om att avskaffa trosfridslagen togs upp i en regeringsproposition, som kom i mars 1964. I propositionen föreslogs dock att den skulle vara kvar (proposition 1964:133:9). I riksdagen var det endast kommunisterna som gick på Journalistförbundets linje. I en partimotion föreslog de ett borttagande av trosfridslagen och motiverade det med att den var otidsenlig. Man hänvisade också till de fällande domarna i Stockholms rådhusrätt mot radiomedarbetarna (motion FK 1964:754; AK 1964:921).

I en socialdemokratisk partimotion ifrågasatte man också trosfridslagen och menade att den åtminstone borde utvidgas till att även omfatta ”andra än religiösa grupper, som kan ha ett lika starkt behov av fredande av sina ståndpunkter i etiska frågor” (mot. AK 1964:975 /citaf;/ FK 1964:792). Motionerna avslogs i konstitutionsutskottet, och trosfridslagen fortsatte att vara i kraft (KU:s utlåtande 1964:13).

I slutet av 1965 tillsattes en utredning, kommittén för lagstiftningen om yttrande- och tryckfrihet. I sitt huvudbetänkande *Yttrandefrihetens gränser*, SOU 1969:38, föreslog kommittén att trosfridslagen skulle vara kvar, men få en annan lydelse, så att den uttryckligen knöts till frågan om religionsfrihet och trosuppfattningar, och inte som tidigare till svenska kyrkan och religiösa samfund. Kommittén föreslog därför följande:

”Den som i strid mot rätten till religionsfrihet offentligen skymfar sådant som enligt annans trosuppfattning hålles heligt, dömes för brott mot religionsfriheten till böter eller fängelse i högst sex månader” (SOU 1969:38:9). Därmed önskade man

ge ett skydd även till andra trosuppfattningar än de kristna. Främst var det judendomen som åsyftades vid denna tid.

Socialdemokraterna i kommittén, Lisa Mattson och Bo Martinsson, reserverade sig emellertid mot att denna lag skulle vara kvar. Det behövdes enligt dem ingen särskild lagstiftning för att slå vakt om det heliga i religioner eller för att skydda enskilda människors religiösa känslor. Det räckte med de lagar som fanns. De hänvisade här till bestämmelser gällande församlingsfriheten, bestraffning av de som stör eller hindrar andaktsutövning eller förtalar och smådar folkgrupp med viss trosbekännelse (*SOU* 1969:38:87–88). Detta var en skärpning av deras uppfattningar jämfört med tidigare. I den socialdemokratiska partimotionen 1964, som de två låg bakom, finns inget tydligt förslag om att avskaffa trosfridslagen.

Regeringen gick på reservanternas linje och föreslog att trosfridslagen skulle upphöra (prop. 1970:125), vilket en riksdagsmajoritet anslöt sig till. Därmed upphörde trosfridslagen att gälla 1971. Samtidigt utvidgades och reviderades lagen om hets mot folkgrupp, som även inbegrep religiös diskriminering.

Den religiösa tidsandan under 1960-talet

2006, när Carl-Uno Sjöblom mindes uppståndelsen kring fickrevyn i oktober 1963, påminde han om den rådande och underförstådda kristna tidsandan i början av 1960-talet. Skolorna hade morgonbön och kristendomsundervisning, och varje söndag sändes högmässogudstjänster i radion (Barkman, 2006).

Under hösten 1963, det vill säga samtidigt som åtalet mot Lasse O'Månsson med flera väcktes, pågick en omfattande kyrklig namninsamling. Den blev en stor ekumenisk framgång för den svenska kristenheten med över två miljoner namnunderskrifter till stöd för en bibehållen kristendomsundervisning i skolorna. Den visade också att det fanns en tydlig motsättning mellan landsorten och huvudstaden. I landsortspressen

och den kristna pressen riktades ett starkt missnöje mot kulturradikalismen, skjutjärnsjournalistiken och en begynnande sexliberalism, alltsammans förknippat med tendenser i främst huvudstaden (Hatje, 2015:81–89).

De två personer, Wimalm och Ålund, som uttryckligen krävde åtal mot Lasse O'Månsson med flera, kom från landsorten, Smålandsstenar respektive Själebad. I likhet med åklagaren Dag Halldén stod de säkerligen också helt främmande för den så kallade sjuka humorn, som särskilt förknippades med Lasse O'Månsson. Att så mycken juridisk kraft gick åt till att driva detta mål på 1960-talet säger mycket om konservatismen inom rättsväsendet, som här gjorde gemensam sak med en kristen konservatism.

En förmodan är att de som vid denna tid såg detta åtal som smått löjeväckande och långt ifrån brottsligt, främst återfanns i huvudstaden. Det gällde bland annat Carl-Uno Sjöbloms journalistkollegor som, påstod Sjöblom, med avundsjuka blickar gav uttryck för att de gärna hade bytt plats med honom på de åtalades bänk i rådhusrätten för att få möjlighet att pröva var gränserna gick (Barkman, 2006).

Frikyrkorna

Under 1960- och 1970-talen växte frikyrkosamfunden kraftigt och fick stor utbredning, samtidigt som de också splittrades och delvis utvecklades sekteristiskt. Populistiska och missionerande väckelsemöten drog till sig stora skaror både på landsbygden och i städerna. Under den här tiden etablerade sig kontroversiella ledare och samfund som Maranata med pastor Imsen från Norge.

Mot denna bakgrund drog den folkpartistiska tidningen *Falu-Kuriren* helt andra slutsatser när det gällde programmakarnas drift med utdelandet av nattvarden vid en bensinstation. Denna var, enligt tidningen, inte riktad mot nattvar-

den som helig institution utan mot de kristna som ville göra kyrkorna till ”popkyrkor”. Tidningen pekade på företeelser som modern reklamteknik, vilken användes av en del samfund i deras missionerande. Tidningen hänvisade också till Amerika, där man ordnat med ”drive-in-gudstjänster”, med gratis glass. Steget därifrån till nattvardsservice på bensinstationerna var därför inte så långt, menade tidningen och drog slutsatsen att respekten för det heliga hotades mer inifrån av strävanden att popularisera och kommersialisera hos vissa samfund, än utifrån av revymakarna (*Falu-Kuriren*, 1964, 3/4, även pressgranne i *DN*, 1964, 4/4).

Religionens återkomst

Sedan 1999 har enskilda kristdemokrater i riksdagen aktualiserat frågan om trosfrid. Den främste förespråkaren för att det återigen behövs en lag mot religionskränkning är Tuve Skånberg (motion 1999/2000: K286 tillsammans med Erling Wälivaara, KD). Fotografiutställningen *Ecce Homo* av konstnären Elisabeth Ohlson Wallin, som invigdes 1998, var den främsta anledningen till att han krävde trosfridens återinförande. Utställningens sexuella och homosexuella uttryck och att den fick ställas ut i Uppsala domkyrka uppfattade Skånberg som ytterst religionskränkande och anstötligt.

Senare räknade han särskilt med ett stöd från muslimska samfund och föreningar i denna fråga (interpellation 2005/06:257 av Skånberg, se även *DN* 2006, 12/2). Detta bör ses mot bakgrund av publicerandet av Muhammed-karikatyterna i *Jyllands-Posten* med flera tidningar i Europa, något som fick muslimer över hela världen att känna sig oerhört kränkta.

Skånbergs krav avvisades i riksdagen och av regeringen. Det skedde med argumenten att den i grundlagen inskrivna religionsfriheten och den gällande hetslagen i Tryckfrihetsförordningen var tillräckliga, eftersom dessa även inbegrep religions-

kränkning. Det var, betonade justitieminister Thomas Bodström, viktigt att kränkning av människor i religionens namn kunde kritiseras utan hindrande lagstiftning, och han fortsatte med att påpeka att även obehagliga och osanna utsagor bättre bemöttes i öppen debatt med motargument och saklighet. Som exempel tog han den då aktuella debatten om att straffbelägga påståenden om att Auschwitz och koncentrationsläger inte skulle ha existerat (interpellationssvar, prot. 2006, 14/3, anförande 10 och 12, se även Funcke, 2006:303).

Yttrandefrihetens gränser

Det finns helt uppenbart en känslig och svår avvägning som gäller upprätthållandet av och skyddet för yttrandefriheten. Hur långt eller hur snävt ska gränserna för detta dras? Över tid har denna gränsdragning skiftat beroende på samhällsförändringar och förskjutningar i det allmänna rättsmedvetandet. Under 1960-talet gällde dessa gränsdragningar inte endast religiösa känslor utan även frågor om tukt och sedlighet. Detta syftade på pornografins utbredning och oron för att barn och ungdom skulle vilseledas. Detta behandlades också av Kommittén för lagstiftning om yttrande- och tryckfrihet, tillsatt 1965, vars huvudbetänkande *Yttrandefrihetens gränser* nämns ovan.

När Skånberg tog upp behovet av en lag mot religionskränkning vid millennieskiftet 2000 menade han att en sådan lagstiftning skulle markera en yttersta gräns för hur långt religionskränkningen fick gå. Han jämförde med lagen om förbud mot barnaga från 1979. Den hade, menade han, knappast tillämpats men hade ändå haft en praktiskt normerande betydelse – i Sverige agar man inte barn (interpellationsdebatt prot. 2006, 14/3, anförande 11 och 15).

En tveksam hållning till en gränsmarkerande lagstiftning uttryckte *Expressen* 1964 när tidningen ifrågasatte trosfridslagen. Tidningen menade att det kunde vara svårt att dra en

gräns mellan en hård saklig kritik av en religion och ett kränkande av den. Över huvud taget ansåg tidningen att det kunde vara vanskligt att via en lagstiftning ”kommendera” fram önskvärda beteenden.

Samhällsförändringar

En tilltagande sekularisering kännetecknade 1960-talets Sverige. I religiöst hänseende framstod landet som homogent med den svenska kyrkans dominans som statskyrka, där en stor del av dess medlemmar var ”vanekristna”. Samtidigt fanns det en motrörelse i de allt starkare frikyrkorna vid denna tid.

Med sekulariseringen följde en friare syn på sexualiteten. Samtidigt som trosfridslagen togs bort 1971, utmönstrades också brottet ”förfarande som sårar tukt och sedlighet”. Samma år utvidgades lagstiftningen gällande hetsbrotten, vilket främst berodde på att Sverige anslöt sig till FN:s konvention om mänskliga rättigheter. Det medförde att det blev straffbart att hota eller missakta en folkgrupp av viss ras, med viss hudfärg, av visst nationellt eller etniskt ursprung eller med viss trosbekännelse (Funcke, 2006:289).

Från att 1949 ha gällt hotfulla, förtalande och smädande uttalanden i tryckt skrift mot folkgrupper med viss härstamning eller trosbekännelse, så utvidgades det straffbara området att inte endast gälla det offentliga rummet utan även spridning på annat sätt bland allmänheten. Allt fler restriktioner har där efter tillkommit. 1988 blev det till exempel även straffbart och olagligt att uttrycka missaktning i slutna sällskap. Syftet var/är att förhindra rasistiska organisationers verksamhet (Funcke, 2006:289 f.). Denna utveckling liknar den som *Expressen* varnade för, det vill säga att genom lagstiftning kommendera fram önskvärda åsikter. Sedan dess har de sociala mediernas expansion och spridandet av dubiösa fakta och påståenden ytterligare komplicerat frågan om yttrande- och tryckfriheten.

Det religiösa landskapet har också förändrats. År 2000, samma år som Skånberg tog upp behovet av ett skydd mot religionskränkning, upphörde svenska kyrkan att vara statskyrka. Samhället hade också förändrats kraftigt och blivit mångreligiöst och etniskt pluralistiskt. Det är betecknande att Skånberg räknade med ett muslimskt stöd i frågan om troskränkning.

Vi ser idag ett hårdnande samhällsklimat med en ökad nationalism och ett ifrågasättande av demokrati, yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Det har även medfört att de religiösa motsättningarna har tilltagit. Det gäller även i dagens mångreligiösa Sverige, där det skett ett antal attentat mot synagogor och moskéer. I radioprogrammet *Människor och tro* betecknades dessa hot mot trosfriden som en ”skamfläck för vårt samhälle” med tanke på att det ska råda religionsfrihet i landet, (2018, 18/10). Statens stöd till många trossamfund går numera i hög grad till att bygga staket och galler kring moskéer och synagogor och till en ökad bevakning av dessa. Denna utveckling kan te sig skrämmande och har lett till att frågor kring religion och trosfrid har fått förnyad aktualitet. Detta hade knappast kunnat förutses när lagen om trosfrid utmönstrades för en generation sedan, 1970/71.

Referenser

Otryckt material

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Stockholms Rådhusrätt, akt, avd. 13, serie F 1 volym 75.

Riksarkivet (RA)

Svea hovrätt, domstolsarkivet, serie F 1 volym 1045.

Tryckt material

Yttrandefrihetens gränser. Sårande av tukt och sedlighet. Brott mot trosfrid. SOU 1969:38.

Riksdagstryck 1964, 1970, 1999, 2005/06.

Tidningar

Dagens Nyheter, 1964, 4/4.

Expressen, 1964, 24/3 och 3/4.

Falu-Kuriren, 1964, 3/4.

Journalisten, 1964:1.

Svenska Dagbladet, 1963, 28/10 och 29/10.

Ljudmedier

Kungliga Biblioteket, Svensk Mediedatabas

Radioprogram, 1963, *Express 19:05*.

Sveriges Radio

Människor och tro, 2018, 18/10, P1.

Litteratur

Barkman, Clas (2006). ”Trosfriden åter”, *Dagens Nyheter* 12/2.

Funcke, Nils (2006). *Tryckfriheten. Ordets män och statsmakterna*.

Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Hatje, Ann-Katrin (2015). ”Kampen om kristendomsämnet.

Pressens betydelse för en kyrklig namninsamling 1963”,

Presshistorisk årsbok 2015. Stockholm: Svensk Presshistorisk

Förening, s. 81–89.

Ann-Katrin Hatje är professor em. i historia vid Umeå universitet. 1978 blev hon 1:e arkivarie och chef för Sveriges Pressarkiv vid Riksarkivet. Ann-Katrin Hatje var en av initiativtagarna till att ge ut den första volymen av *Presshistorisk årsbok* 1984 och var huvudansvarig för årsboken i omgångar fram till 1997.

E-post: annkatrin.hatje1@gmail.com

Fredrik Stiernstedt & Anne Kaun

Hallbladet – fängelsetidningen som ibland tog sig över muren

De intagnas egna publikationer på anstalterna har länge utgjort en till stora delar okänd terräng för medieforskningen. Nu ändras detta.

Fredrik Stiernstedt och Anne Kaun undersöker *Hallbladets* historia, produktionsvillkor, innehåll och inflytande 1943–1984.

Hallbladet var ett av Sveriges många så kallade kåkblad, eller fängelsetidningar, som under 1900-talets senare hälft var en viktig del av vardagslivet på svenska anstalter.¹ Citatet som följer kommer från ledaren i aprilnumret 1947, då *Hallbladet* firade femårsjubileum.

Alla äro nog eniga om att vår tidning haft en utomordentlig uppgift att fylla. Enligt vad jag hört kommer man nu ganska

¹ I strikt bemärkelse är *Hallbladet* snarare en tidskrift än en tidning. I det här kapitlet använder vi dock begreppet tidning, av det skälet att det är så *Hallbladet* kallar sig självt och det är så *Hallbladet* benämns i den litteratur som finns tillgänglig, liksom i de fall den förekommer refererad i offentligheten.

villigt med bidragen. Tacksamheten är stor gentemot den som för det mesta burit bördan och dragit lasset och hållit samman det hela. Det har inte alltid varit medvind. Ibland har bidragen fått dragas fram med tång, och det har inte heller varit lätt att få erforderligt papper eller pengar till papper.

Som citatet vittnar om var utgivningen av sådana tidningar behäftade med ganska stora svårigheter: att rekrytera skribenter, att få tillstånd material och tryckning, att distribuera tidningarna och att bibehålla kontinuiteten i en situation där de intagna ständigt växlar skapar vissa specifika förutsättningar. Desto större prestation att *Hallbladet* lyckades bibehålla sin utgivning – obruten – från starten år 1943 fram till tidningens nedläggning år 1984.

Faktum är att under denna senare del av 1900-talet hade de flesta större fängelser i Sverige egna tidningar, som producerades av de intagna själva och som distribuerades såväl inom som utanför murarna. I den mediehistoriska forskningen har dock inte dessa tidningar fått någon större uppmärksamhet och i den här artikeln ska vi därför introducera dessa tidningar och beskriva dess innehåll och produktion.² Vi ska också diskutera dess (eventuella) betydelse för den bredare offentligheten och för den samhällliga, politiska diskussionen om svensk kriminalvård.

Medier i fängelse

Synen på brott och straff – vad som är brottsligt och hur det bör bestraffas – har kontinuerligt förändrats genom historien.

² I den svenska mediehistoriska litteraturen finns ingen studie av fängelse-tidningar. Internationellt finns en mycket sparsam litteratur. De gånger som fängelse-tidningar omnämns i den vetenskapliga litteraturen är det huvudsakligen som källmaterial i kriminologiska undersökningar, exempelvis används tidningarna för att få en bild av hur fångar själva uppfattat kriminalpolitiska frågeställningar av olika slag.

Det moderna fängelset uppstår i början av 1800-talet och är i mångt och mycket en amerikansk uppfinning. Kväkarrörelsen var betydelsefull för de moderna fängelsets principer. De arbetade internationellt med humanisering av fångvård som en av sina viktigaste frågor. I USA byggde de ett modellfängelse, vilket kom att bli mycket inflytelserikt för synen på hur kriminalvård skulle bedrivas. I det så kallade "kväkarfängelset", eller Philadelphia-systemet, var ensamhetsstraffet i cell det centrala. De dömda brottslingarna skulle isoleras – en och en i cell – för att i avskildhet och tystnad, utan kontakt med omvärlden, komma till insikt om betydelsen av sina handlingar och genom bön och ånger nå omvändelse. En liknande modell utvecklades i New York, Auburn-systemet. Även i detta system var avskildhet i cell det centrala, men de intagna tilläts även att utföra vissa arbetsuppgifter och delta i vissa gemensamma aktiviteter, dock under absolut tystnad (Johnston, Finkel & Cohen, 1994).

I Sverige fanns liknande tankegångar under mitten av 1800-talet och från och med 1850-talet byggdes en lång rad stadsfängelser efter denna modell: stora, slottsliknande och centralt belägna cellfängelser – konstruerade för tystnad och avskildhet (Nilsson, 1999; Smith & Uglevik, 2017).

Under cellfängelsets epok i Sverige var fångarnas mediebruk mycket strikt reglerat. Dagstidningar var inte alls tillåtna men successivt under 1800-talet byggdes fängelsebibliotek upp på cellfängelserna. I viss mån skedde det för att råda bot på de skador på fångarnas psykiska hälsa som isoleringen gav upphov till – och som blev alltmer uppenbara för allt fler mot slutet av århundradet – och för att minska "förbittringen" bland de intagna. Men det skedde också för att fången, som Gunilla Franzén (1996) skriver, "i sin ensamhet [skulle] begrunda sin situation, ångra sina synder och bli en bättre människa med hjälp av uppbyggelselitteratur." (s. 5).

Under cellfängelsets epok förekom inte heller någon medieproduktion av fångarna själva. Åtminstone i sanktionerad

form. Hemliga brev och lappar, poesi, noveller och teckningar produceras naturligtvis av de intagna. Men det var inte tillåtet och materialet spreds inte heller i någon större omfattning, även om en del sådant material finns bevarat till eftervärlden.

Nya anstalter efter reformen 1946

Den avgörande förändringen i fångarnas mediemiljö inträdde först på 1940-talet, med avskaffandet av cellfängelse och ensamhetsstraff och med den stora kriminalpolitiska reform som genomfördes i Sverige år 1946.³ Som ett resultat av denna reform byggs en ny typ av anstalter upp över hela landet under 1950- och 1960-talet (Åman, 1976). Nu konstrueras stora anläggningar med fabriksbyggnader för arbetsdrift, omfattande utomhusområden med möjligheter till idrott, samt samlingslokaler, biografier och bibliotek i vilka fångarna inte lever isolerade från varandra utan delar gemensamma utrymmen och tillåts röra sig mer fritt (ett exempel på en sådan anstalt är just Hall-anstalten utanför Södertälje som invigdes redan 1940).

Från att i princip ha varit förbjudet blev nu mediekonsumtion bland de intagna en rättighet i den nya lagstiftningen. Tidningar, tidskrifter, radio, grammofon, filmvisningar och teater, liksom breddade bibliotek och senare tv blev nu en del av mediemiljön på svenska anstalter.

Den första riktiga fängelsetidningen, *Hallbladet*, startade år 1942/1943 på initiativ av Gunnar Marnell, kriminalvårdsassistent och sedermera chef för anstalten Hall och så små-

³ Förändringen skedde dock gradvis, från slutet av 1800-talet och fram till lagändringen 1946 skedde en rad humaniseringar och förbättringar av fängelset och kriminalvården, inte minst efter demokratins genombrott på 1920-talet blev reformer på detta område mer prioriterade. Hall var härvidlag en så kallad "mönsteranstalt": den första moderna anstalten som anlades (år 1940) och där det moderna välfärdssamhällets hantering av kriminalvård i mångt och mycket prövades ut.

ningom för hela kriminalvården. Under de nästkommande decennierna dök fängelsetidningar upp på i stort sett alla större anstalter i Sverige, med namn som *Kärridåren*, *Cell-Staff* eller *Högsbo Crime News* (Erikson, 2017). På vissa anstalter tillkom senare radiosändningar som genomfördes av de intagna själva och som sändes i internradionätverk över anstalterna. Kassetband skickades mellan anstalter med förinspelade program, så att till exempel de intagna männen på Hall kunde göra sändningar över Hinseberg och vice versa (Månzon, 2015).

Tidningsredaktionerna sattes samman av de intagna själva och mångfaldigades med stencileringsapparater och distribuerades internt på anstalterna, men också utanför dem. Fängelsetidningarna hade sin storhetsperiod från 1950- till 1980-talet. Idag finns det inga fängelsetidningar kvar, de sista tidningarna upphörde efter millennieskiftet (Erikson, 2017).

Det är svårt att veta varför kåkbladen gick i graven, men sannolikt beror det på en kombination av flera faktorer. Sammansättningen bland de intagna har förändrats; fler personer än tidigare är i sämre psykiskt skick, gängbildningar gör det svårare för de intagna att samarbeta samtidigt som en tilltagande individualisering, såväl av kriminalvården som i samhället i allmänhet minskat antalet kollektiva aktiviteter överhuvudtaget i fängelset. Samtidigt har mediemiljön i allmänhet blivit mer rikhaltig på anstalterna från 1980-talet till idag och minskat behovet av egna tidningar. Journalisten Olle Erikson (2017) har också pekat på att Kriminalvårdens interna omorganisering och en mer repressiv hållning från Kriminalvårdens sida med början i det tidiga 2000-talet, gjorde det svårare att upprätthålla det redaktionella arbetet innanför murarna.

Exemplet *Hallbladet* 1947–1977

I vad som återstår av detta kapitel ska vi närmare belysa den största, mest långlivade och betydelsefulla fängelsetidningen i

Sverige: *Hallbladet*. Vi ska diskutera dess produktion och läsekrets och beskriva dess innehåll, och hur innehållet förändrades mellan åren 1947 och 1977. Underlaget för den historiska beskrivningen i det följande är pressmaterial med rapporter om *Hallbladet* (mellan 1943 och 1984) och fyra årgångar av *Hallbladet*, som har gått igenom och analyserats tematiskt (1947, 1957, 1967 och 1977).

I de tidigare genomgångar som finns om innehållet i svenska fängelsetidningar har huvudfokus varit just på den kriminalpolitiska diskussionen i tidningarna (se Åström, 2007). Det kan ge den något missvisande bilden att tidningarna enbart eller ens i huvudsak skulle handla om kriminalpolitiska frågor eller behandla diskussionen om brott och straff. Naturligtvis fanns en sådan diskussion i dessa tidskrifter, men innehållet var betydligt mer mångfacetterad.

Materialet i tidningarna bestod av nyheter, främst inifrån anstalten, och vad man kan kalla ”feature-artiklar” kring varierande ämnen: exempelvis minnesberättelser från äldre tiders kriminalvård, berättelser om traditioner och seder på olika håll i världen samt personporträtt. Recensioner och sportreferat var också vanligt förekommande. Kulturessäer, till exempel om begreppet uppriktighet, om Stefan Zweigs författarskap eller om det ”manliga och kvinnliga i kulturen”, samt skönlitterära noveller förekommer också, liksom dikter, teckningar, skämt och diverse redaktionell information (som mest handlar om svårigheten att locka skribenter). Insändare, debattmaterial och politiska texter var en genre som blev viktigare över tid i tidningen. Fram till 1970-talet skrev också personalen mycket i tidningen.

Tidsandan, anstalten och kriminalpolitiken

Överlag kan man konstatera att innehållet i *Hallbladet* speglar såväl den allmänna tidsandan mer generellt i sina växlingar

mellan decennierna, men också – mer specifikt – stämningen inne på anstalten och den kriminalpolitiska diskussionen. Man ska också komma ihåg att redaktionens sammansättning växade – ibland mycket snabbt – och att tidningen förstås också återspeglar intressen och kompetenser hos dem som för tillfället var del i produktionen. Tabell 1 ger en övergripande bild av innehållet i *Hallbladet* mellan åren 1947 och 1977 och visar bland annat att recensioner, sport, skämt och kulturmaterial över tid blir mindre viktiga och att istället nyheter och debattmaterial ökar i betydelse.

	1947	1957	1967	1977
Recensioner	16%	3%	9%	9%
Sport	13%	10%	3%	0%
Skämt	13%	0%	4%	2%
Noveller/Essäer	13%	9%	4%	2%
Personalen skriver	12%	16%	9%	1%
Dikter	11%	5%	6%	4%
Feature	7%	11%	9%	9%
Insändare/Debatt	4%	16%	16%	14%
Krönikor/käserier	4%	0%	5%	5%
Politik	1%	2%	5%	11%
Nyheter	1%	17%	12%	17%
Brev från utsidan	1%	0%	14%	8%
Återpublicerat material	0%	0%	1%	14%
Annonser	0%	0%	0%	3%

De tre vanligaste innehållstyperna varje år i fet stil. Efterhand blev nyheter och debattmaterial viktigare i tidningen, medan kulturmaterial och sportbevakning minskade i betydelse.

1940-tal: Kultur och teckningar

På 1940-talet utkom tidningen med 10 nummer per år och numren omfattade mellan 12 och 20 sidor. Bildmaterialet var ganska omfattande, i form av teckningar, och förstasidan var rikt illustrerad samt pryddes alltid av en dikt, oftast av en välkänd svensk poet (se Bild 1). Överlag dominerades tidningen av kulturmaterial: recensioner, skämt, noveller och dikter var bland de vanligaste materialtyperna medan nyheter, debatt-

material och meddelanden från världen utanför murarna var ovanliga. Essäer och feature-artiklar hade vid denna tid i princip aldrig en (kriminal)politisk vinkel utan om frågan om brott och straff behandlas i existencialistiska och individualpsykologiska termer.

Det förekommer mycket sällan kritik mot anstalten eller ledningen i tidningen vid denna tid och materialet präglas överlag av en anda av gemenskap mellan intagna och personal. Ett exempel på denna ton i tidningen kan vara en text av kriminalvårdsinspektören och initiativtagaren till *Hallbladet*, Gunnar Marnell, som i aprilnumret 1947 kommer med förslaget att fångarna ska bilda "förtroenderåd" vars medlemmar skulle utses genom val och vilka skulle företräda de intagna i diskussioner med anstaltsledningen. Han skriver:

Det lär väl bli så att våra meningar gå isär ibland och att resultatet inte alltid bli det av Er önskade, men vi har då i alla fall fått frågan belyst ur Er synpunkt. Det kan vara detaljer som, som vi däruppe inte alltid beaktar. Jag vågar tro: inte av bristande god vilja, men av bristande information.

(*Hallbladet*, nr 4, 1947, s. 1)

I de efterföljande numren av *Hallbladet* förs sedan en diskussion om detta förslag, i vilket många tycks eniga om att samarbete, ökad kännedom om varandras situation (fångar och personal) samt ökad förståelse är av godo. Och julnumret inleds med följande hälsning från redaktionen:

Vad som kräves för att göra Halltillvaron dräglig är [...] samma sak [som] kräves för att göra tillvaron i frihet dräglig: Ömsesidigt hänsynstagande, en god vilja. Om just detta, 'en god vilja', talar Juldagens Evangelietext. Må vi praktisera den lite mera under umgänget med varandra! Vår lilla anspråkslösa och enkla tidning är även den ett försök till att visa god vilja.

Bild 1. Förstasida Hallbladet, nr 4 1947. Under 1940-talet pryddes förstasidorna vanligtvis av dikter och teckningar, som här med en dikt av Karin Boye.

1950-tal: Mindre kultur, mer ångest

Under 1950-talet sänktes tidningens ambitionsnivå: färre nummer per år utkom och det totala antalet artiklar var betydligt mindre. Tidningarna var nu också något tunnare, omkring 10–15 sidor i omfång. Den avgörande skillnaden är att kulturmaterialet minskat i omfång och betydelse: istället lämnas mer plats åt nyhetsförmedling kring sådant som sker inom anstalten. Tonen är viss mån också annorlunda i tidningen som har en mer dyster stil, till exempel i de dikter som publiceras som inte sällan tematiserar ångest, ånger och oro för världsläget. Hotet från atombomben återkommer i spalterna.

En typisk essä av detta slag, som säkert fann klangbotten i många av de intagnas omedelbara erfarenhet, har temat "Ensamhet" och är en reflektion över frågan om "ensam är stark". De psykologiska och existentiella dimensionerna av

denna fråga står i centrum i texten: ”Första momentet i den ensammes vandring en annan människa till mötes, är att uppge talet om styrkan i ensamheten. Man kan säga att detta uppgivande för in i ett slags beroendeberedskap.” Texten landar dock i att ensamheten kanske ändå är ett tvång, men att idén om styrkan i ensamheten måste överges, vilket också i sig, menar skribenten, kan vara en form av gemenskap (*Hallbladet*, julen 1960).

1960-tal: Debatt och brev utifrån

Den stora förändringen av *Hallbladets* innehåll inträder dock först på 1960-talet. Tidningen har nu en betydligt proffsigare layout. Stencileringen har blivit bättre, liksom papperskvaliteten. Fortfarande utkommer bara 5–6 nummer per år men det totala antalet artiklar har ökat betydligt (från 58 år 1957 till 111 år 1967) och tidningarna är betydligt tjockare, mellan 30 och 40 sidor per nummer. Den stora skillnaden är att debattmaterialet ökat mycket i omfång och nu utgör den största andelen artiklar. De intagna diskuterar såväl lokala förhållanden på Hallanstalten som större (kriminal)politiska frågor. En typ av material som nästan inte fanns alls i tidningen tidigare har nu etablerats som den näst vanligaste formen av innehåll: breven från utsidan. Såväl intagna på andra anstalter som personer i frihet publicerar sig nu regelbundet i *Hallbladet* vilket vittnar om en betydligt större spridning.

I höstnumret från 1967 finns en spalt med rubriken ”Ur allmogemun ... saxade uttalanden om *Hallbladet*”, där en rad tankar om *Hallbladet* och om svensk fångvård i allmänhet luftas. Bland andra uttalar sig en 47-årig ingenjör från Malmö på följande vis:

Det daltas för mycket med internerna, det byggs lyxanstalter. Straffet ska vara avskräckande anser jag. HB [*Hallbladet*] verkar intressant, bra att interner får yttra sig så fritt och öppet. Detta

hade jag inte trott. Genom detta har tidningen en viss mission att fylla.

Istället för lyxanstalter, borde dessa pengar satsas på intagna, med yrkesutbildning för dem som inga yrken har, samt en viss arbetsstudieundervisning och upplysning om fria marknadens arbetsförhållanden. Uppfylls detta finns det hopp att fler interner återföres till stadgade förhållanden i fria arbeten, och på detta sätt slapp Sverige importera onödig utländsk arbetskraft. Detta borde vara en självklar sak för de fängvårdande myndigheterna, anser jag.

(*Hallbladet*, höstnumret 1967, s. 2)

Sportmaterialet, som tidigare varit viktigt, syns nu nästan inte alls. Den nedåtgående trenden för sportmaterial och recensioner, liksom annat kulturmaterial, fortsätter mellan 1957 och 1967.

1970-tal: Ny produktion och råare ton

Under 1970-talet ömsar *Hallbladet* på flera sätt skinn: driften tas över av en organisation bestående av fångar och fria i förening, anstaltsledningen sanktionerar inte längre utgivningen och tidningen trycks nu under mer professionella förhållanden utanför anstalten (Bild 2). Bildmaterialet är tillbaka och nu publiceras mycket foton och teckningar i tidningen. Även vad det gäller innehåll och ton är skillnaden från tidigare påtaglig. Tonen är uppkäftig, rå och stökig.

Nästan alla artiklar innehåller implicit eller explicit kritik av fängelsestraffet, av anstalten, av kriminalpolitiken och av personalen. Som till exempel i artiklar med titlar som ”Olidligt, skamligt och människofientligt” eller som i följande dikt, om ett rymningsförsök, författad av signaturen Allan W:

En desperat
frihetslängtande
Björn Holmstrand
sprängde sig ut genom cellfönstret

Benen bröts av
mot betongen
medan gryningen spred sig
över häktet med trehundra nya
isoleringsceller
Året är nittionhundrasjuttio-sju!
Kriminalvårdsverkets
byggnadskommitté
är fortfarande
på fri fot
- amen!

(*Hallbladet*, nr 1-2, 1977, s. 15)

Som dikten visar har också kulturmaterialiet politiserats kraftigt: de recensioner som publiceras rör debattaftnar om kriminalvården i Sverige eller debattböcker om densamma. Dikter och skämt har också en samhällstillvänd profil. Nu förekommer annonser (främst för politiska partier och politiska tidningar). Dessutom har en ny genre tillkommit: det återpublicerade materialet. Aktuella artiklar ur pressen som handlar om fängelser och kriminalvård återpubliceras och tillfogas ofta kommentarer, såväl kritiska som gillande, av redaktionen.

Från tio till fyra nummer per år

Hallbladet startade som nämnts redan år 1943 och kom sedan ut regelbundet fram till år 1984. Utgivningstakten var inte helt jämn; under 1940-talet var ambitionen hög och tidningen utkom månatligen, med uppehåll under sommaren (det vill säga totalt tio nummer). Under 1950-talet drogs utgivningstakten ner och tidningen utkom med ett nummer per kvartal, vilket förblev standard under resten av tidningens existens.

HALLBLADET

nummer 1-2 1977

pris 4:-

foto: Barbro Printz-Bäcklund

Bild 2. Förstasida Hallbladet, nr 1-2 1977. Förstasidorna under 1970-talet speglar den förändring av inriktningen som tidningen genomgått, med mer fokus på nyheter och debatt. Här med bild från en demonstration för fångarnas rättigheter.

Redaktionen bestod av intagna, men redaktionen hade också en medlem från personalen (fram till 1970-talet). Huruvida personalen borde vara representerad i redaktionen eller ej var dock en fråga som ibland var uppe till debatt i spalterna, och kritik restes med jämna mellanrum om "censur" och att tidningen alltför mycket representerade anstaltsledningens och personalens perspektiv och inte tillät kritiska perspektiv i tillräcklig utsträckning.

Det faktum att redaktionen i huvudsak sattes samman av de intagna själva skapade också problem med en väldigt snabb omsättning bland medarbetarna. Fångarna frigavs, flyttades till andra anstalter eller gavs andra sysslor på anstalten, och det verkar ha varit svårt att säkra kontinuiteten. Något som också kommenteras med jämna mellanrum i tidningen.

Ett annat problem var svårigheterna att attrahera skribenter. Redaktionens medarbetare stod visserligen själva för en ansenlig del av materialet, men grundidén med *Hallbladet*, liksom andra fängelsetidningar, var att huvudsakligen publicera insänt material. Debatten och diskussionen om avsaknaden av insända bidrag, liksom förklaringen till bristen fyller i sig en inte oansenlig del av spaltutrymmet i *Hallbladet* under hela tidningens existens, med visst undantag för det sena 1960-talet och 1970-talet då fångkampen och fångarnas organisering i KRUM skapade ett uppsving även för lusten att publicera sig.

En tredje utmaning, som skiljer fängelsetidningarna från andra publikationer, är de restriktioner som med nödvändighet finns i ett fängelse och som inverkar på möjligheterna att producera en tidning. Tillgången till materiel och teknik är begränsad, liksom redaktionens rörlighet och möjligheterna att kommunicera. Därtill kommer att alla i personal och ledning inte nödvändigtvis ser på fängelsetidningarna med blida ögon och att det förekommit försök att motarbeta dess utgivning.

Ökad politisering

Slutligen skedde också en brytning mellan anstaltsledning och tidningsredaktion. Under 1960-talet politiseras tidningen alltmer. Från att tonen varit kamratlig och de mer allvarsamma bidragen i tidningen handlat om individuell skuld och ånger eller andra individuella problem började alltmer en politisk diskussion om kriminalvården föras i spalterna. De låga lönerna i arbetsdriften ifrågasattes och hela fängelset som idé kom allt oftare i skottgluggen. Strafftanken och uppdelningen mellan ”grå” och ”blå”, det vill säga fångar och anstaltspersonal, var också ämnen för debatt. Detta var en del av en mer genomgripande ”fångkamp” som utspelades under perioden mellan 1966 och något decennium framåt i tiden.

År 1966 bildades organisationen KRUM som var ett samarbete mellan akademiker och aktivister utanför murarna och de intagna själva. De var en del av de så kallade R-förbunden som bildades under denna tid och som samlades kring *Pocket-tidningen R*. En rad utanförställda och marginaliserade grupper; psykiskt sjuka, narkomaner, homosexuella och andra formulerade i dessa förbund en kritik av det moderna välfärds-samhället. Kritiken kom från ett vänsterhåll men även liberaler slöt upp i denna rörelse som på många sätt var en del av den frihetliga vänster som hela det sena 60-talets politiska kultur präglades av i många europeiska länder.

I svallvågorna av denna ”fångkamp” bildade de intagna på Sveriges anstalter en fackförening och med ambitionen att ansluta sig till LO. Strejker utbröt på anstalterna. Konflikter inom fångkollektivet (angående strejkbryteri) ledde till hätska artiklar i *Hallbladet*, vilket anstaltsledningen tog som en förevändning för att omplacera redaktionen till andra anstalter och förbjuda tidningens spridning utanför anstalterna. Detta ”spridningsförbud” blev en het diskussion i pressen på hösten 1969 och våren 1970. Enligt fångarna själva ledde den numera

olovliga tidningsproduktionen till bestraffningar av medarbetarna efter varje publicerat nummer och i en artikel i *Aftonbladet* från år 1976 hävdar Åsa Moberg att de flesta svenska fångar som varit redaktörer för fängelsetidningar någon gång hamnat i isoleringscell, på grund av sin journalistiska verksamhet (se bild 3).

Fångkampen mattades av ju längre 1970-talet fortskred och det blev också glesare mellan numren av *Hallbladet*, även om dess layout och stil blev alltmer proffsig. År 1984 utgavs det sista numret av tidningen. Flera av de som skrivit i *Hallbladet* hade då, genom detta fått en plattform och möjlighet att verka som journalister utanför murarna. Mest känd är nog Lasse Strömstedt som var chefredaktör för *Hallbladet* under ett antal år på 1960-talet innan han etablerade sig som författare och journalist även utanför murarna.

5 000 prenumeranter 1976

Vilka var det då som läste fängelsetidningarna? Naturligtvis var huvuddelen av läsekretsen de intagna på anstalterna. *Hallbladet*, som står i centrum här, hade dock en ganska god spridning utanför anstalten. Till skillnad från fängelsetidningar i vissa andra länder (och senare i Sverige med *Filen*) hade tidningen ingen reguljär distribution utanför fängelset, men den skickades direkt till ett antal prenumeranter. Exakt hur många är svårt att bedöma. År 1957 anges antalet externa prenumeranter vara 50 personer, men det är också enda gången som det nämns i tidningen. På 1960-talet, med uppsvinget för kriminalvårdspolitiska frågor i offentligheten och med bildandet av KRUM torde dock antalet prenumeranter ha ökat väsentligt. En tidningsuppgift från 60-talet ger vid handen att det är 1 500 prenumeranter och år 1976 anges tidningen ha en upplaga på 5 000 exemplar (*Aftonbladet*, 1976, 7/12).

Tidningen distribuerades också periodvis till andra anstalter och blev på så sätt ett forum varigenom fångar över hela

HALLBLADET

Världens äldsta fängstidning — trots åldern fortfarande föryngrande.

Sveriges enda förbjudna tidning — så sprid den kamrater trots dess spridningsförbud.

Tidningen görs av fångar vilka isoleras efter varje nytt nummer. Vår ansvarige utgivare sitter för närvarande isolerad, men tidningen fortsätter att utkomma trots alla övergrepp eftersom det ideligen kommer nya medarbetare vilka retar knektväldet med obehagliga sanningar om kriminellt politiskt förtryck.

Hallbladet utkommer med minst sex nummer per år, men vår målsättning är att få ut så många nummer som möjligt plus en hel del annat smått och gott.

Adress: Föreningen Hallbladet, Box 2475, 104 60 Stockholm

Adress
FÖRENINGEN HALLBLADET
Box 47
104 60 STOCKHOLM

Före inbetalning på postanstalt skall detta meddelande avskiljas av Er och behållas

POSTBANKEN POSTGIRO

Mottagandel

INBETALNING/GIRERING B

Ar/krant

Bild 3. Inlaga i Hallbladet 1977. Ett erbjudande om prenumeration som också sammanfattar läget för Hallbladet i det sena 70-talet. Tidningen var inte längre sanktionerad av anstaltsledningen och de som skrev i den kunde vänta sig repressalier. Driften hade övertagits av en förening fristående från Kriminalvården.

landet kunde kommunicera och också koordinera sina krav och önskemål gentemot anstaltsledningarna, samt utbyta erfarenheter med varandra.

Bland de privatpersoner som fanns som prenumeranter torde en inte obetydlig del vara personer som hade eller hade haft någon direkt koppling till kriminalvården, som före detta anställda eller tidigare fångar. Men att döma av de hälsningar från läsekretsen utanför murarna som ibland publiceras i tidningarna var också en stor grupp av prenumeranterna utanför murarna journalister och redaktörer, som kan tänkas ha hållit ett öga på *Hallbladet* av professionella anledningar. En icke namngiven redaktör för *Expressen* förekommer ibland och personer som Olof Lagercrantz (*Dagens Nyheter*), Sven Broman (*Året Runt*), Allan Hernelius (*Svenska Dagbladet*), Günther Stiel (Sveriges Radio) och Janerik Larsson (*Kvällsposten*) förekommer med hälsningar. Det gör även en och annan politiker, som den dåvarande ecklesiastikministern Olof Palme som i julnum-

ret 1967 skickar följande hälsning med kommentar om en artikel om boxning som tidigare publicerats i tidningen:

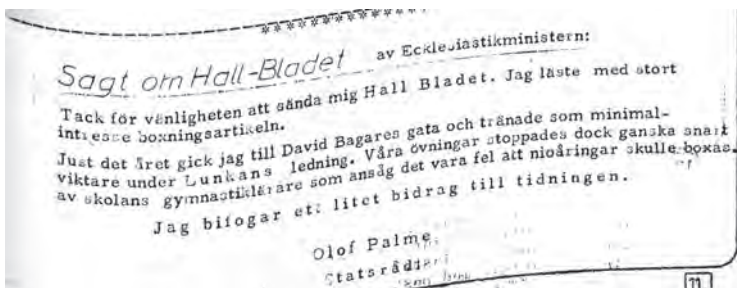

Bild 4. Ur Hallbladet, julnumret 1967. En hälsning från dåvarande ecklesiastikministern Olof Palme vittnar om tidningens spridning även utanför murarna.

Från "mönsteranstalt" till källa för samhällskritik

Man får också en bild av tidningens spridning genom att följa hur den refereras och kommenteras i medier utanför murarna. Under *Hallbladets* första decennier förekommer tidningen ganska sparsamt i spalterna. I reportage från livet på anstalt – och inte minst från "mönsteranstalten" Hall – förekommer visserligen omnämmanden av tidningen, särskilt i samband med att den progressiva och humaniserande tendensen i kriminalvården lyfts fram.

Det är dock först på 1960-talet och 1970-talet som tidningens innehåll ges någon plats i de etablerade medierna. Då snarast för att visa på problemen och det inhumana bemötande som kriminalvården erbjuder de intagna. Referaten av *Hallbladets* innehåll ingår då i en vid tiden allt starkare samhällskritisk diskurs om välfärdssamhällets avigsidor. I *Dagens Nyheter* och *Aftonbladet* framförallt, men även i vänstertidningar som *Arbetartidningen* och *Arbetet*, ges ofta refererat av nyutkomna nummer och innehållet citeras. I längre samhällskritiska artiklar vid denna tid kan också *Hallbladet* figurera som en källa. Det förekommer

också vid några få tillfällen att nyheter som skapats av *Hallbladet* plockas upp och ges allmän spridning. Så är fallet i juni 1980 när *Hallbladet* avslöjar att två poliser ska ha beslagtagit droger som de sedan behållit för egen räkning. *Aftonbladet* plockar upp denna nyhet som hamnar på förstasidan den 26/6 1980 och flera andra tidningar hakar på under veckorna som följer (se bild 5).

Sammanfattningsvis kan man säga att under *Hallbladets* första decennier ses tidningen främst som en form av terapi för de intagna. Men i och med att tidningens innehåll förändras, samtidigt som samhällsdiskursen kring välfärdssamhället och kriminalvårdens roll i detta samhälle också förskjuts, ges tidningen mer statusen av en självständig redaktionell produkt.

Tidvis självständiga tidningar

Denna korta beskrivning av *Hallbladets* historia har syftat till att uppmärksamma fängelsetidningar – och mer generellt fängelsemedier – för den mediehistoriskt intresserade läsekretsen. Vi har velat lyfta fram att fängelsetidningar inte bara ska ses som en del i behandlingen – fängsvården – på anstalterna. Inte heller bara som interna diskussionsblad fokuserade på kriminalpolitik. Snarare var de, åtminstone i perioder, självständiga redaktionella produkter med förvånande hög kvalitet. Under några decennier i efterkrigssverige spelade dessa tidningar en viss roll i den etablerade medieoffentligheten, där de diskuterades, refererades och fick genomslag med egenproducerade nyheter, samt erbjöd tillgång till denna medieoffentlighet för ett flertal skribenter som med hjälp av exempelvis *Hallbladet* kunde ta klivet över muren.

Direkt - läsarnas egen sida

Inskändarna på sidan 24

AFTONBLADET

Tel. 08/22 62 00

A 170

x

Torsdag 26 juni 1980

Vardags pris 2,-

Tre poliser utpekas i dag för att ha stulit narkotika från Huddinge-polisens eget kassaskåp.

Två av dem är anställda vid Huddinge-polisen. Den ene utpekas för att ha stulit tre hektogram heroin. Detta skulle senare ha sålts vidare till en känd knarkhandlare. Denne sköts tillsammans med en kamrat i sin lägenhet i Stockholm förra hösten.

Den andre polisen utpekas för att ha stulit ett kilo amfetamin.

Anklagelserna framförs i Hallbladet, en tidning för och av fångarna på Hallanstalten. Sid 6

De två låst personerna kände till kassaskåpsnycklarna på kassaskåpet där heroinet förvarades.

POLISMÄN UTPEKAS - NI STAL HEROINET

i Huddingepolisens kassaskåp

WIRTÉN EFTER MUDEBO

Men han fick överlåtas ett löst jobb

Sidan 9

Marlene berättar:

Min brudklänning kostar 35000 kr

Sid 7

Clarks fru i brev till kriminalvårdschefen:
**EN HEL LIGA
ANFÖLL OSS**

Sidan 11

Dagens sol har René Westerlund, Fack 73, 340 21 Erikslund, rikt.

Vårja införelse teckning honoreras med 50 kronor. Du kan också rita en sol. Skicka den till Aftonbladet, Vattugatan 12, 100 37 Stockholm.

Sidan 8

Clark och hans fru Marlene. Han skriver till Clark fare Anklagelserna skett sig i ett år till punkt och pricka och sedan till kriminalvårdschefen Bo Mattsson att han ska få fortsätta sina studier och sin väg ut i samhället som vittne mot brottet som följde.

... OCH SÅ TV-TIDNINGEN
med hela veckans TV- och radioprogram

INSIDORNA LEDARE sid 2 KULTUREN sid 4-5 SPORTEN sid 22-27 FOLK I FARTEN sid 28-29 DIREKT sid 32 SERIER sid 33 TY-GUIDEN sid 34-35 VÄDRET sid 8

Bild 5. Aftonbladets förstasida 26/6 1980. Nyheten om poliserna som anklagades för att ha stulit beslagtagna narkotika publicerades först i Hallbladet, och blev sedan en stor nyhet som plockades upp av flera etablerade medier.

Referenser

- Eriksson, O. (2017). "Fängtidningarnas död", *Brand*, nr 1, 2017 (ingen paginering). <https://tidningenbrand.se/brand/nummer-1-2017-organisera-dig-pa-natet/fangtidningarnas-dod/> [Hämtad 2019-11-08]
- Franzén, G. (1996). *Det svenska fängelsebiblioteket*. Eskilstuna.
- Johnston, N.B., Finkel, K. & Cohen, J.A. (1994). *Eastern State Penitentiary: crucible of good intentions*. Philadelphia: Philadelphia Museum of Art for the Eastern State Penitentiary Task Force of the Preservation Coalition of Greater Philadelphia.
- Månzon, L-G (2015). *Anstalten Kumla. Jubileumsbok 1965–2015*. Solna: Anstalten Kumla.
- Nilsson, R. (1999). *En välbyggd maskin, en mardröm för själen: det svenska fängelseystemet under 1800-talet*. Diss. Lund: Lund University Press.
- Smith, P.S. & Ugelvik, T. (red.) (2017). *Scandinavian penal history, culture and prison practice: embraced by the welfare state?* Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Åman, A. (1976). *Om den offentliga vården: byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen: en arkitekturhistorisk undersökning*. Stockholm: Sveriges arkitekturmuseum.
- Åström, J. (2007). *Fångarna, fängelset och motståndet*. C-uppsats, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings Universitet.

Fredrik Stiernstedt är docent i medie- och kommunikationsvetenskap på Södertörns högskola i Stockholm. Han forskar om medieproduktion, medier och arbetsmarknad och om relationen mellan klass och medier. Tillsammans med Anne Kaun har han ett större forskningsprojekt om fängelsets mediehistoria och medieframtid.

E-post: fredrik.stiernstedt@sh.se

Anne Kaun är docent i docent i medie- och kommunikationsvetenskap på Södertörns högskola i Stockholm. Hennes forskningsintressen rör

medieaktivism, mediepraktiker, algoritmer, automatisering och artificiell intelligens. Tillsammans med Fredrik Stiernstedt har hon ett större forskningsprojekt om fängelsets mediehistoria och medieframtid.

E-post: anne.kaun@sh.se

Spioner och medielogik i norska *Mediehistorisk Tidskrift*

■ Norsk Mediehistorisk Forening ger ut en digital tidskrift som kommer två gånger om året på nätet; fritt tillgängliga på www.presstetidskrift.no. Läsning rekommenderas varmt.

Sommarnumret 2019 innehöll bland annat en text som jämförde hur norska, svenska och finska nyhetsredaktioner rapporterade om tre uppmärksammade rysk-nordiska spionaffärer för 35–40 år sedan.

Hypotesen var att Natolandet Norges bevakning skulle inspireras av James Bonds tydliga världsbild. Medan samförståndets Finland skulle färgas av George Smileys grubblerier om sken och verklighet. Och Sverige hamna någonstans mitt emellan.

Om hypotesen stämde? Gå in på nätet och se efter.

Tidskriftens vinternummer 2019 gick tillbaka till en ikonisk artikel från 1977 om det medievridna samhället, skriven av den norske sociologen Gudmund Hernes. Artikeln fick stort inflytande med sina slagkraftiga formuleringar om förenkling, personifiering och tillspetsning.

Sociologen Anne Krogstad läser i vinternumret texten från 1977 på nytt och förundras bland annat över att den var ”kemiskt fri från forskningsresultat” och saknade referenser till medieforskning. Gudmund Hernes själv ser med viss distans tillbaka på sin text och för sedan resonemangen vidare till nutid.

TvK

Svensk Mediehistorisk Förening

Verksamhetsberättelse för året 2019

Ordinarie styrelseledamöter:

Elisabeth Sandlund-Gäfvert, ordförande

Åke Pettersson, vice ordförande och redaktör för hemsidan

AnnaBritt Benjour, skattmästare

Kristina Lundgren, sekreterare

Torbjörn von Krogh, årsboksredaktör

Anders Franck

Johan Hirschfeldt

Eva Jais-Nielsen

Fredrik Stiernstedt

Suppleanter

Björn Asker, Ola Sigvardsson, Göran Svensson

Revisorer

Ulf Eriksson, Sanna Lindén

Revisorssuppleanter

Jens Karlsson, Staffan Sundin

Valberedning

Lars-Åke Engblom, sammankallande, Birgitta Ney, Birgit Petersson

Årsmöte

Föreningens årsmöte ägde rum i Radiohuset/Studio 5, Stockholm, den 14 maj 2019 med sedvanliga årsmötesförhandlingar och stipendieutdelning.

Styrelse

Styrelsen har haft fyra protokollförda sammanträden. Därtill har arbetsutskottet sammanträtt vid ett tillfälle via telefon.

Medlemsstatistik

Vid utgången av 2019 hade föreningen 362 privata personer och 27 juridiska personer, huvudsakligen medieföretag, som medlemmar.

Under året har tre medlemsbrev skickats ut med vanlig post för att informera alla medlemmar om föreningens pågående verksamhet.

Främjande av föreningens ändamål

Föreningen har enligt stadgarna till uppgift att stödja och stimulera forskning rörande pressens och etermediernas historia, att utge publikationer med inriktning på pressens och etermediernas historia, samt att samverka med andra institutioner, stiftelser och föreningar med inriktning på pressens och etermediernas historia. Detta har under året främst skett

genom utlysning och utdelning av tre mediehistoriska stipendier, utgivning av föreningens årsbok, samt styrelsens kontakter med och deltagande i olika närliggande organisationer och institutioner.

Uppgiften att stödja verksamheten vid Sveriges Pressarkiv/Riksarkivet och verka för att arkivmaterial överlämnas dit eller till annan lämplig arkivinstitution, samt att i övrigt verka för god arkivvård hos pressens arkivbildare, sker kontinuerligt genom styrelsekontakter med Riksarkivet och spridning av den broschyr för arkivvård av mediehistoriskt material som föreningen tagit fram. En mer detaljerad beskrivning av årets verksamhet redovisas under respektive punkt nedan.

Stipendier med mera

Årets två stipendier för mediehistorisk forskning kronor á 25 000 kronor vardera tilldelades

Eva Åsén Ekstrand, Gävle, för *Smälänningens Jul* (1925–) – en studie om tidskriftens förhållande till sin samtid och det offentliga rummet, medverkande författare och illustratörer, och Emil Stjernholm, Malmö, för *Anslagstavlan* – en studie om förmedlingen av audiovisuell samhällsinformation i svensk public service-television och SVT:s roll som språkrör åt svenska myndigheter.

Årets stipendium för kandidat- eller magisteruppsats i mediehistoria á 10 000 kronor tilldelades Christine Sandal, Lund, för C-uppsatsen ”Gränslös mediering – Andekommunikation och visualitet i svenska spiritistiska nätverk, ca. 1890-1920, med utgångspunkt i tidskriften *Efteråt*”.

Föreningens hemsida har fortlöpande uppdaterats med information om föreningens verksamhet, mediehistorisk litteratur och aktuella mediehistoriska händelser.

Nytryck av broschyren för medlemsvärning och information om mediehistoriska arkiv har delats ut vid bokmässan i Göteborg och i samband med föreningens olika program.

Föreningen är sedan 2014 medlem av samarbetsorganisationen DELS, De Litterära Sällskapen i Sverige. Sedan tidigare är föreningen också medlem i den ideella föreningen De Svenska Historiedagarna.

Arrangemang

I Göteborg hölls ett seminarium den 2 april i Segerstedtsalen, GU/Vasaparken om Knut Petersson, Torgny Segerstedts närmaste man, med medverkan av Tora Byström, P-A Jigenius och Lars-Åke Engblom.

I Stockholm hölls den 10 april ett seminarium i Studio 5, Radiohuset, om ”Journalister i litteraturen” och en ny biografi om Hilda Sachs, med medverkan av Arne König, Birgitta Ney, Kristina Lundgren och Ellinor Melander. Åke Pettersson var moderator.

Före årsmötet den 14 maj i Studio 5, Radiohuset i Stockholm, hölls ett seminarium om redaktionell transparens utifrån tre historiska exempel, med medverkan av medieforskarna Erik Edoff och Torbjörn von Krogh, samt journalisterna Tove Hanell och Anna Hedenmo. Birgitta Ney var moderator.

Vid årets bokmessa i Göteborg den 26–29 september delade föreningen monter tillsammans med Gustaf Hellström-sällskapet inom De litterära sällskapens (DELS) utställningsområde. Föreningen bidrog också med tre föredrag på DELS egen scen; Torbjörn von Krogh om årsbokens tema, transparens och insyn i medierna, och Birgitta Ney om journalisterna Vera von Kramer resp. Elin Brandell. Åke Petterssons intervjuer med föredragshållarna lades ut på föreningens hemsida. I föreningens monter såldes mediehistoriska böcker och under mässdagarna fick föreningen också ett tillskott av nya medlemmar.

Vid De Svenska Historiedagarna i Helsingfors den 4–5 september representerades föreningen av Henrika Zilliacus-Tikkanen som höll ett föredrag om digitaliseringen av den svenskspråkiga pressen i Finland.

Den 29 oktober hölls ett öppet möte i Bagarmossens Folkets Hus med föredrag av Birgitta Ney om Elin Brandelius, ett pennskaft i rösträttskampen.

PO:s 50-årsjubileum uppmärksammades med en programserie vid tre tillfällen – den 19 november i Göteborg samtalande nuvarande PO Ola Sigvardsson med tidigare PO Pär-Arne Jigenius och Torbjörn von Krogh som författat PO:s jubileumsskrift, den 20 november fortsatte Ola Sigvardsson och Torbjörn von Krogh till möte i Malmö, i samarrangemang med Skånes journalistseniorer, och den 26 november avslutades serien i Stockholm med Ola Sigvardsson, Torbjörn von Krogh och Lena Hörngren, tidigare ledamot i PON, Pressens Opinionsnämnd.

Årsbok

Mediehistorisk Årsbok 2019 med temat transparens i medierna, utkom i mitten av maj som den trettiosjätte i ordningen av föreningens årsböcker, men under det nya namnet Mediehistorisk årsbok efter föreningens namnbyte 2018. Boken innehöll tolv artiklar och omfattade totalt 216 sidor.

Redaktionsgruppen har bestått av FD Torbjörn von Krogh, (redaktör), docent Jonas Harvard, FD Tobias Lindberg, docent Kristina Lundgren, FD Gunilla Lundström, docent Birgitta Ney och docent Birgit Petersson.

Medlemsförteckning 2019

Abrahamsson, Kenneth,
Hägersten

Abrahamsson, Bengt,
Göteborg

Ahlberg, Anders, Älta

Ahlqvist, Eva-Lena,
Stockholm

Ajaxson, Anders, Karlstad

Almer, Tore, Hässleholm

Andersson, Börje, Göteborg

Andersson, Erik J, Örkelljunga

Andersson, Per-Olof, Ingelstad

Andersson, Jan G, Kalmar

Andersson, Johnny, Åskloster

Andersson, Rune, Strängnäs

Andersson, Sven-Erik, Lund

Andersson, Sylve, Lund

Andersson, Ulf, Västra
Frölunda

Andersson, Ulf B, Dalarö

Andrén, Gunnar, Stocksund

Anell, Lars, Stockholm

Arnberg, Klara, Skärholmen

Arvidsson, Lennart, Alingsås

Asker, Björn, Uppsala

Awebro, Kenneth, Stockholm

Axelsson, C G, Falsterbo

Axelsson, Mats, Göteborg

Baksi, Kurdo, Sundbyberg

Barke, Gunnar, Odensbacka

Bengtson, Jörgen, Enånger

Bengtsson, Billy, Vinslöv

Berns, Lennart, Stockholm

Benjour, AnnaBritt,
Stockholm

Berger, Gertrud, Lund

Bergman, Tuve, Vellinge

Bergstrand, Jan-Erik, Farsta

Bergström, Hans, Arvika

Bergström, Håkan, Falkenberg

Bergström, Peter, Bålsta

Bernhard, Irene, Uddevalla

Bernhardsson, Bo, Stockholm

Birgersson, Dan, Dalby

Bjelkholm, Mia, Stockholm

Björkman, Börje, Växjö

Björnsson, Anders, Kista

Blomé, Gunilla, Vallentuna

Boberg, Kåre, Vaggeryd

Bokgren, Bo, Göteborg
Bonnier, Pontus, Stockholm
Bosved, Michael, Nacka
Brink, Lars, Mellerud
Bruce, Edith, Finspång
Bruce, Leif, Finspång
Brügge, Anne, Delsbo
Byström, Tora, Överhörns
Börjesson, Britt, Göteborg

Carnbro, Kjell, Sundsvall
Carlsson, Ulla, Göteborg
Carlsson, Stephan, Visby
Carlstoft Bramell, Anna-
Karin, Lomma
Centerwall, Stefan, Göteborg
Cronqvist, Marie, Lund

Dahlén, Peter, Moss, Norge
Dahlman, Erik, Lund
Dahlström, Sven-Erik, Säffle
Dahlqvist, Börje, Björkvik
Darrell, Birgitta, Råå
Delbro, Ulf, Göteborg
Dellgren, K-E, Stockholm
Dimming, Lars, Västra
Frölunda
Dopping, Staffan, Nacka
Strand

Edlund, S. Gunnar, Täby
Edoff, Erik, Umeå
Edström, Maria, Göteborg
Ekdahl, Mats, Helsingborg
Eklund, Stefan, Borås
Eklund, Ulf, Stockholm
Ekman, Stefan, Göteborg
Ekstedt, Göran, Skärhamn
Ekström, Göran, Hovås
Elgemyr, Göran, Stockholm

Elgemyr Krook, Sofia,
Stockholm
Eliasson, Per-Elof, Västra
Frölunda
Ellefson, Merja, Umeå
Elsässer, Sophie, Lund
Engblom, Lars-Åke, Göteborg
Engström, Anne, Hultafors
Engqvist, Lars, Åseda
Ericsson, Bo, Hägersten
Eriksson, Alice, Trollhättan
Eriksson, Bodil, Falun
Eriksson, Bertil, Södertälje
Eriksson, Lars H, Älta
Erlandson, Lars Gunnar,
Stockholm
von Essen, Charlotte, Lomma
Ewers, Lars, Falsterbo

Falck, Jonathan, Billdal
Falk, Bertil, Trelleborg
Fernberg, Magnus, Sävedalen
Fichtelius, Erik, Enskede
Finer, David, Stockholm
Forsgren, Nils, Lidingö
Forsman, Michael, Skarpnäck
Franck, Anders, Göteborg
Fredriksson, Kjell, Karlstad
Fredriksson, Rolf, Stockholm
Fröier, Mats, Göteborg
Funck, Claes, Saltsjöbaden
Funcke, Nils, Stockholm

Gardeström, Elin, Hägersten
Gerd, Jan, Trollhättan
Gerentz, Martin, Stockholm
Gidlöf, Leif, Stockholm
Gillberg, Jan, Gränna
Gilly, Pierre, Tranås
Glans, Sigurd, Stockholm

Gottfridsson, Roger, Vellinge
Grenfeldt, Bror, Handen
Grönkvist, Lars, Stockholm
Gullberg, Stephan, Spånga
Gustafsson, Bengt, Vellinge
Gustavsson, Björn, Boda
Kyrkby
Gustavsson, Tobbe, Hässelby
Gäre, Susanne, Hallaryd
Göransson, Mattias, Göteborg
Göthe, C-G, Växjö

Hallenberg, Jerker, Linköping
Hammarlund, Karl-Gunnar,
Haverdal
Hamrin, Christina, Jönköping
Hansen, Lars-Erik, Bromma
Hansson, Göran, Norrköping
Hansson, Johan, Hörnefors
Hansson, Johan, Spånga
Hansson, Lena, Malmö
Hansson, Nils, Västra
Frölunda
Hansson, Oloph, Stockholm
Hatje, Ann-Katrin, Solna
Hedberg, Gunnel, Malmö
Hedén, Anne, Stockholm
Hedén, Per-Åke, Linköping
Hedvall, Barbro, Torekov
Hellsten, Unn, Bagarmossen
Henriksson, Anita, Spånga
Henriksson, Claes, Spånga
Heyman, Eva, Göteborg
Hirschfeldt, Johan, Stockholm
Hjelte, Gudrun, Stockholm
Hjorth, Anna, Stockholm
Holmberg, Claes-Göran,
Lund
Holmblad, Marika, Stockholm
Holmlund, Gunnar, Göteborg

Holmqvist, Göran,
Helsingborg
Hultén, Olof, Kalmar
Hultén, Gunilla, Uppsala
Hultman, Kristina, Stockholm
Håkansson, Per-Arne,
Stockholm
Häggqvist, Patrik, Öjebyn
Hök, Jöran, Bandhagen
Hörngren Lif, Lena, Västerås

Ilshammar, Lars, Stockholm

Jais-Nielsen, Eva, Stockholm
Jansson, Dan, Karlskrona
Jarlbrink, Johan, Umeå
Jigenius, Pär-Arne, Göteborg
Johansson, Anders, Göteborg
Johansson, Anders, Strängnäs
Johansson, Anette, Huskvarna
Johansson, Bengt, Mölndal
Johansson, Marcus, Ljungby
Johansson, Östen, Stockholm
Jonsson, Gunilla, Havdhem
Jonsson, Göran, Stockholm
Jonsson, Sverker, Göteborg
Josephson, Olle, Bandhagen
Junback, Carl Gunnar,
Stockholm
Järtelius, Arne, Malmö
Jönsson, Christer, Göteborg

Kalin, Yngve, Hyssna
Karlsson, Hugo, Knislinge
Karlsson, Johnny, Olofström
Karlsson, Ove, Hägersten
Killander, Ylva, Hägersten
Kimsjö, Thelma, Stockholm
Kleberg, Madeleine,
Stockholm

Klein, Ernst, Danderyd
von Krogh, Torbjörn,
Stockholm
Källström, Ulf o Mia,
Göteborg
König, Arne, Malmö

Lambert-Olsson, Håkan,
Lidingö
Larsson, Håkan, Krokomb
Larsson, Sören, Sollentuna
Larsson, Tomas, Stockholm
Lazzari, Franco, Göteborg
Lempert, Gösta, Malmö
Lenken, Peter, Alingsås
Liscano, Armando, Göteborg
Lidberg, Einar, Filipstad
Lidén, Sture, Uppsala
Lilja-Svensson, Margareta,
Mörbylånga
Lind, Kalle, Malmö
Lindberg, Tobias, Stockholm
Lindblad, Maria, Staffanstorps
Lindblom Hulthén, Agneta,
Tvååker
Lindgren, Bengt, Jönköping
Lindén, Mats, Stockholm
Linder, Nina, Bromma
Lindhoff, Håkan, Hägersten
Lindstedt, Niklas, Stockholm
Lindskog, Mac Lennart, Täby
Lindström, Per, Lund
Lindström, Sverker,
Stockholm
Ljungqvist, Kenneth, Varberg
Lundgren, Eva, Göteborg
Lundgren, Kristina, Nacka
Lundström, Gunilla, Lomma
Lundälv, Jörgen, Gånghester
Löfqvist, Thomas, Lund

Lönnbom, Ingemar,
Karlskrona
Lönnroth, Ami, Södertälje
Löwgren, Göran, Bromma

Magnergård, Omar, Lidingö
Malmquist, Jan-Erik, Lund
Malmsten, Anders, Lidingö
Mannerfred, Åke, Borås
Mattisson, Lennart, Örebro
Mattsson, Per Eric, Södertälje
Mazetti, Katarina, Lund
Mejdevi, Hans, Västerås
Melander, Ellinor, Bromma
Melander, Per, Stockholm
Mellbourn, Anders, Bromma
Methi, Maria, Helsingborg
Modig, Göran, Kalmar
Mogensen, Lars, Vitaby
Molin, Karl, Stockholm
Montell, Leif, Alingsås
Månson, Hans, Limhamn
Mårtensson, Bo, Saltsjö-Boo
Mårtensson, Torbjörn, Ystad

Ney, Birgitta, Stockholm
Nilsson, Carsten, Skarpnäck
Nilsson, Pär, Gnesta
Nilsson, Torbjörn, Stockholm
Nordegren, Thomas, Bromma
Nordling, Jonas, Stockholm
Nordlöf, Malte, Gusum
Nordström, Bo, Lindome
Norling, Anna, Gävle
Norrman, Leif, Annerstad
Nycander, Svante, Sigtuna
Nygren, Gunnar, Mariefred
Nyström, Lars, Linköping
Näslund, Nils Sture, Malmö

Odén, Tomas, Göteborg
 Odlander Jutterström, Christina, Uppsala
 Olander, Håkan, Stockholm
 Ohlén, Alf, Adelsö
 Olin, Mats, Stockholm
 Olofsson, Morgan, Stockholm
 Olow, Anders, Stockholm
 Olson, Rolf, Stockholm
 Olsson, Jimmy, Staffanstorp
 Oscarsson, Ingemar, Lund

 Pagil, Arne, Göteborg
 Palmkvist, Peter, Lund
 Perlenberg, Csaba Bene, Landskrona
 Pers, Anders H, Hallstahammar
 Persson, Lennart, Simrishamn
 Persson, Lars, Göteborg
 Persson, Roland, Kristianstad
 Perwe, Johan, Vaxholm
 Petersson, Birgit, Umeå
 Petersson, Klas, Alingsås
 Pettersson, Åke, Lund

 Rabenius, Lars, Stockholm
 Rahm, Henrik, Lund
 Ramklint, Lars, Malmö
 Reinholdsson, Anders, Kinna
 Rinkeborn, Hans, Västerås
 Romefors, Örjan, Stockholm
 Rosén, Robert, Gävle
 Rosin, Mats, Umeå
 Rosqvist, Lennart, Angered
 Rudhe, Elisabet, Hägersten
 Rumar, Lars, Stockholm
 Runow, Andreas, Lund
 Rur, Bengt, Väddö
 Ruth, Arne, Stockholm

 Rydén, Per, Lund
 Rydh, Marianne, Solna

 Samuelsson Leffler, Agneta, Saltsjö-Boo
 Samuelsson, Jan, Härnösand
 Sandahl, Dag, Moheda
 Sandén, Weimar, Älvsjö
 Sandlin, Lars, Nacka
 Sandlund-Gäfvert, Elisabeth, Bromma
 Scherman, Jan, Stockholm
 Sehlin, Maria, Malmö
 Sigvardsson, Ola, Stockholm
 Sjögren, Martin, Göteborg
 Sjöman, Börje, Stockholm
 Sjöstrand, Nils, Stockholm
 Skarhed, Anna, Göteborg
 Skoglund, Lars-Olof, Stockholm
 Sköld, Gullan, Stockholm
 Sollbe, Barbro, Gävle
 Sommeliuss, Sören, Helsingborg
 Stenius, John, Uppsala
 Stenmark, Bernt, Sandviken
 Storn, Thomas, Lund
 Strandell, Leif-Rune, Stockholm
 Strömquist, Stefan, Uppsala
 Ståhl, Pernilla, Lund
 Stål, Margareta, Jörlanda
 Sundin, Staffan, Jönköping
 Svanberg, Åke, Strömstad
 Swedberg, Eric, Dingle
 Svedin, Lennart, Malmö
 Svensson, Carl-Johan, Jönköping
 Svensson, Göran, Uppsala
 Svensson, Janne, Huskvarna

Svensson, Sonja, Stockholm
von Sydow, Elisabeth, Lidingö
Söderbergh, Catharina, Jär-
fälla
Söderberg, Karen, Malmö
Söderlund, Marcus,
Brandbergen
Söderman, Helena, Handen

Thorsson, Jan, Skivarp
Thorsell, Staffan, Stockholm
Tholin, Jens, Solna
Thulin, Staffan, Skarpnäck
Thunström, Anders, Löttorp
Tjerneld, Andreas, Ljugarn
Torekull, Bertil, Brantevik
Tornbjer, Charlotte, Lund

Ullenhag, Jörgen, Uppsala

Vigsö, Orla, Alingsås
Vidlund, Annalena, Göteborg
Viklund, Stig-Henrik,
Skellefteå
Viktorson, Bengt, Örebro

Wadbring, Ingela, Alingsås
Wedel, Kristian, Göteborg
Weibull, Lennart, Göteborg

Welander, Lars-Olof, Hässelby
Wettergren, Anders, Göteborg
Wickman, Lars, Malmö
Widholm, Torsten, Stockholm
Wigforss, Johan, Särö
Wiklund, Claes, Gnesta
Wrangle, Ann-Marie,
Stockholm
Wreden, Åke, Eksjö
Wästberg, Olle, Stockholm

Zetterberg, Kent, Stockholm
Zetterberg, Leif, Stockholm
Zilliacus, Henrika,
Helsingfors, Finland

Åhlander, Torsten, Luleå
Åhlén, Carl-Gunnar,
Stockholm
Åkerlund, Kjell, Saltsjö-Boo
Åsén Ekstrand, Eva, Gävle

Öberg, Gunnar, Visby
Öhrn, Maria, Malmö
Öhrström, Lilian, Stockholm
Örnéus, Jan, Stockholm
Österström, Jan, Göteborg
Östnäs, Anders, Lund

Företag och organisationer

Aftonbladet AB, Tidningen, Stockholm
Dagens Nyheter AB, Stockholm
MittMedia AB, Gävle
Eskilstuna-Kurirens Stiftelse, Eskilstuna
Expressen Kvällstidningen AB, Stockholm
Gota Media, Kalmar
Gotlands Media AB, Visby
Herenco AB, Jönköping

Norrbottnens Kuriren AB, Luleå
Nya Lidköpings-Tidningen AB, Lidköping
Piteå-Tidning AB, Piteå
Publicistklubben, Stockholm
Skånska Dagbladet AB, Malmö
Smålandsposten AB, Växjö
Stockholmsjournalisterna Seniorer, Saltsjöbaden
Sv Tidningsutgivareföreningen, Stockholm
Svenska Dagbladets AB & Co Hb, Stockholm
Svenska Journalistförbundet, Stockholm
Sveriges Radio, Stockholm
Sydsvenska Dagbladet AB, Malmö
Skånes Journalistseniorer, Lund
Sydöstra Sveriges Dagblad AB, Karlskrona
Tidnings AB Nya Dagen, Stockholm
Ulricehamns Tidnings AB, Ulricehamn
Västerbottnens-Kurirens AB, Umeå
Östgöta Correspondenten AB, Linköping
Östra Småland AB, Kalmar

Läsarombudsmännen skulle stå på läsarnas sida och föra fram deras synpunkter, men lyssnade medierna på användarnas kritik? Årsbokens tematiska del handlar om hur läsarnas, lyssnarnas och tittarnas synpunkter på mediernas innehåll har hanterats.

Sveriges förste läsarombudsman Bengt Erlandsson, *SvD*, ifrågasatte i sin sista krönika den egna tidningens nyhetsredovisning.

*Dagens Nyheter*s tidigare läsarombudsman Lilian Öhrström (bilden) redovisar i sin text både framgångar och besvikelser. TV4:s tidigare tittarombudsman

Janne Andersson berättar om sina två huvudmän: tittarna och TV4. Och Åke Pettersson skildrar lyssnarkontaktens villkor vid denna tid på Sveriges Radio.

Internet skapade förhoppningar om en fördjupad läsarmedverkan i kommentarsfälten men problem uppstod. Anette Novak och Gustav Hjörn ger bidrag till vår samtids-historia.

Andra artiklar lyfter fram 1700-talspionjären Anna Margareta von Bragner, i dag mera känd som Margareta Momma, andekommunikationens infrastruktur i slutet av 1800-talet, radiosatirens inverkan på trosfriden på 1960-talet och *Hallbladets* historia 1943–1984.

UTGIVEN AV

SVENSK

MEDIEHISTORISK

FÖRENING